

2007. 4

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە مۇنەۋۋەر ژۇرنال
شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتىغا نائىل ژۇرنال

بولاق

ISSN 1005-0876
9 771005 087006
08>

源泉 (布拉克) © BULAK

يۈسۈپ خاس ھاجىپ مەقبەرىسى

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ قەبرىسى

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە فولكلورنىڭ
قوش ئايلىق ژۇرنىلى

28 - يىل نەشرى
ئومۇمىي 115 - سان

خىسارنىڭ سۆھبىتىنىڭ سەھىپىسى

ياخسارنىڭ سۆھبىتىنىڭ كۆلۈڭگە سال، ھېچ ياماننىڭ سۆھبىتىنىڭ قىلما خىيال.

ئىي ئىزىز، بىگىنىكى، ھەقىقىي سۆھبەت ئادەمنىڭ
قولىغا قاراپ بولىدۇ، يەنى بىر ئادەمنىڭ دىلىدىن ئىككىنچى
بىر ئادەمنىڭ دىلىغا كۆزىگە ئېچىلمىغۇچە، ئىككى كىشىنىڭ ئارىسىدا
چىن مۇھەببەت ۋە سەدەشلىق ھاسىل بولمايدۇ...
شۇنىڭ ئۈچۈن دىئالوگ: «كۆلۈڭدىن كۆلۈڭگە يول بار» دەپ
ماتاق تۇتۇشقا، كۆلۈڭدىن كۆلۈڭ بىلەن تىرىشەنمەن، ئۇلار
بىر بىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە چۈشىنىدۇ، شۇنداقلا ھەقىقىي سۆھبەت،
ساپ دوستلۇق پەيدا بولىدۇ.

«جامۇت تىزىمى» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.

خىتتات: ئابلىت ئوسمان

دۆڭسىنى ئادىزنىڭ لىھىم ئىسسىق قىلۇر، گەرچە سەن بولساڭ ئىككىر دەر ئىككىر.

كۆر، قىزىڭلۇق باغ سېچىن خەندان قىلۇر،

2007 - يىللىق 4 - سان

باش مۇھەررىرى: ئابلەت ئىمىن

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: ئەزىز تۇردى

بۇ ساندا

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

«مەسنەۋى خەراباتى» دىن مۇھەممەد ئىبنى ئەبدۇللاھ خەراباتى (5)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ھۆرمەتجان فىكرەت

تېبابەت دۇردانىلىرى

«ئىلاجەل - ئەمراز» (كېسەللىكلەر داۋاسى) رىسالىسىدىن ھەكىم يۈسۈفى (31)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: جاببار ئەمەت

ئەدەبىي مۇھاكىمە

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى شېئىرىي پارچىلار ۋە II - ئەسىردىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى
يار مۇھەممەد تاھىر تۇغلۇق (40)
«قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ قۇرۇلمىسى ۋە شەكلى توغرىسىدا نىشۋاكى تاكېئو [ياپونىيە] (50)
تەرجىمە قىلغۇچى: بارىجان زەپەر

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئەمەلدارلار ۋە خىزمەتچىلەرنىڭ ساپا، پەزىلەتلىرى توغرىسىدىكى قاراشلىرى ...
..... ئەنۋەر ھوشۇر (57)

بىزنىڭ سەنئىتىمىز

كلاسسىكىلىرىمىز نەزىرىدىكى ئۈسسۈل سەنئىتى رىزۋانگۈل ئابابەكرى (65)
خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىد ۋە ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتى بەختىيار نۇرمۇھەممەت (68)

ھېكمەت دۇردانىلىرى

ئابدۇقادىر داموللا ھېكمەتلىرىدىن نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەتتۇرسۇن سىدىق (70)

بىزدىكى ئەخلاق - پەزىلەت

ئۇيغۇرلار نەزىرىدىكى ئاياللىق سۈپەت ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىشى غالىپ مۇھەممەت قارلۇق (77)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

يەتتە گۈمبەز تەرجىمە قىلغۇچى: ئافىئىيە دۆلەت (81)
ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى توپلاپ رەتلىگۈچى: ئابدۇقادىر سادىر (104)
سەلەي چاققان لەتىپىلىرى توپلاپ رەتلىگۈچى: ئۈچقۇنجان ئۆمەر (108)

※

مۇقاۋىنىڭ بىرىنچى بېتىدە: سۈمبۈل چاچ (پەرھات ئىبراھىم سىزغان)

※ ※ ※

مەسئۇل مۇھەررىرى : ئەزىز تۇردى
مەسئۇل كوررېكتورى: ئادالەت مەخسۇت
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالھ
قىستۇرما رەسىملەرنى سىزغۇچى: پەرھات ئىبراھىم

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: (0991) 2815971
تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: (0991) 2827472

«مەسنەۋى خەراپاتى» دىن

مۇھەممەد ئىبنى ئەبىدۇللاھ خەراپاتى

نەشرگە تەييارلىغۇچى : ھۆرمەتجان فىكرەت

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: بىز «مەسنەۋى خەراپاتى» دېگەندە ئەزىز ساۋۇتنىڭ نەشرگە تەييارلىشى بىلەن 1986- يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن قىسقارتىلىپ نەشر قىلىنغان «مەسنەۋى خەراپاتى» ناملىق ئەسەر ۋە شۇ نەشرگە ئاساس بولغان تاش باسما نۇسخىلاردىكى «مەسنەۋى خەراپاتى» ياكى «كۈللىياتى مەسنەۋى خەراپاتى» دېگەن ئەسەرنى كۆزدە تۇتىمىز. ئەمەلىيەتتە خەراپاتىنىڭ بىزگە قالدۇرغان ئەدەبىي مىراسى تاش باسما نۇسخىلاردىكى 13 مىڭ مىسراغا يېقىن ئەسەرنىلا ئەمەس شېئىرىي ئەدەبىيات ساھەيىمىزگە ھازىرغىچە مەلۇم بولمىغان 5600 مىسرا ئەتراپىدىكى شېئىرىي ئەسەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. «مەسنەۋى خەراپاتى» نىڭ قولىيازىملىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئەنە شۇلار تەشكىل قىلىدۇ. مەن تاشكەنتتە ئوقۇش ۋە تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا خەراپاتى ئەدەبىي مىراسىنىڭ قولىيازما ۋە تاش باسما نۇسخىلىرىنى سېلىشتۇرۇپ چىقتىم. نەتىجىدە تاش باسما نۇسخىلار ئارىسىدىمۇ بۇ ئەسەرنىڭ بىرنەچچە پارچە نۇسخىسى بارلىقىنى، ئۇلارنىڭ «مەسنەۋى مەۋلانا خەراپاتى فەرزەندى مەۋلانايى رۇمى» دېگەن نام بىلەن خەراپاتىنىڭ بىزگە مەلۇم بولغان ئەسىرى بىلەن بىللە ۋە ئايرىم ھالدا چاپ قىلىنغانلىقىنى بايقىدىم.

شۇنىڭ بىلەن خەراپاتى ئۈستىدە مەخسۇس تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا كىرىشىپ، شۇ ھەقتە دىسپېرتاتسىيە يازىم (بۇ تەتقىقاتلىرىم بىلەنمۇ ئوقۇرمەنلەر يېقىن ئارىدا يۈز كۆرۈشكۈسى).

تاشكەنتتىن قايتىش ئالدىدا ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى شەرقشۇناسلىق ئىنىستىتۇتىدا ساقلنىۋاتقان ۋە مەن تەتقىق قىلغان 13816. 8884 نومۇرلۇق ئەسەرنىڭ مۆھتىرەم دوستىمىز سەيفىددىن رەئوفىددىننىڭ شەخسىي كۈتۈپخانىسىدا ساقلنىۋاتقان نۇسخىسىدىن بىر نۇسخا كۆپىيە قىلىپ ئېلىپ كەلگەندىم. يېڭى بايقىغان «مەسنەۋى مەۋلانا خەراپاتى فەرزەندى مەۋلانايى رۇمى» نى نەشرگە تەييارلاپ كومپيۇتېرغا كىرگۈزۈش جەريانىدا خوتەندە ساقلنىۋاتقان قولىيازىملىرىنى ئەكەلدۈرۈپ، تاشكەنتتىن ئېلىپ كەلگەن تاش باسما نۇسخا بىلەن سېلىشتۇرۇپ چىقتىم. قولىيازىملىرىنىڭ ھېچقايسىسى تولۇق بولمىغىنى ئۈچۈن نەشرگە تەييارلاشتا يەنىلا تاش باسما نۇسخا ئاساس قىلىندى. بۇ ئورۇندا ئەسەرنىڭ خوتەندىكى قولىيازىملىرى بىلەن تاش باسما نۇسخىنى سېلىشتۇرۇشقا قولايلىق يارىتىپ بەرگەن دوستىمىز مۇھەممەدئېمىن تۇردىغا ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىمەن.

مۇسەننىق ئۆزلەرگە نەسەپەت قىلىپ ئايتىگەن مۇناجاتلار

بارىغە رەھمەتلىك باراننى ساچ.

ئوشۇل بارانكى، ياخشىلارغە ياغسە،
ئەجەب ئېرىمەس ماڭا بىر قەترە تامسە.

ئۇلارنى دەۋلەتتىدىن بارچە مەن ھەم،
بولەر سىيراپ ئاندىن يا ئالاي نەم.

نېچە قىلسام يولۇمغە پەردە بىھەد،
مېنى سەن دەرگەھىڭدىن قىلمەغىل رەد.

سەن - ئوقسەن، پادىشاھىم، ئەي بىرۇ بار،
مېنى ھەيرانەلىكىدە قويمە زىنھار.

ئەگەر خەمىرى ئىسياندىن ئىچىمەن،
سېنىڭدىن ئۆزگەدىن، تەڭرىم، كېچىمەن.

ئەگەرچە يوق خەراباتىدە ھېچ جۇد،
سېنىڭ فەزلىڭدىن ئىستەر روزۇ شەب زۇد.

* *

ئەيلە سەن زاھىر تەھارەتنى بىيان،
تاكى ئاندىن سوڭ تەھاراتى نىھان.

سۇ بىلە زاھىر نەجاسەت يۇيۇلۇر،
ئىشقى ئوتى بىرلە كۆڭۈل پۇر نۇر ئولۇر.

نەفىسى شەيتان تا دىلۇ جانىڭدە بار،
بىل، نەجاسەتلەر سېنىڭ كۆڭلۈڭدە بار.

پاك قىل كۆڭلۈڭنى شەيتان دامىدىن،
ساق قىل كۆڭلۈڭنى ھىرس دامىدىن.

ئابى چەشمە بىرلە جىسمىڭ پاك ئولۇر،
كۆز ياشى بىرلە كۆڭۈل پۇر نۇر ئولۇر.

ئابى چەشمە ئۆچۈرۈر دۇنيا ئوتتىن،

سېنى ئاغرىق زەمانە قىلسا دىلتەڭ،
ساڭا سۇد ئەيلەمەس نامۇس ئىلە نەڭ.

بەنەگاھ كەلسە ئەزرائىل ساڭا تۇش،
بولۇر ھەر سائەتى ئەقلىڭ فەرامۇش.

قىلۇر مۈلكۈڭنى غارەت مەر - پادىشاھ،
ئۇرارسەن داغۇ ھەسرەت بىرلە كۆپ ئاھ.

ئالۇر مالىڭنى دوزدۇ يا قاراقچى،
بولۇرسەن دەر بەدەر ھەر ئۆي تىلەمچى.

خۇداۋەندا، ساڭا مەن بەندەدۈرمەن،
گۇناھىمدىن ۋەلې شەرمەندەدۈرمەن.

تەلەپ ئەيلەپ نە تابىتىم بىر شىرى نەر،
نە بولدى ئەقلىڭ دانىش ئىلىم رەھبەر.

قالىپ ھەسرەتدە بۇ دەشت بۇ بەيaban،
ئېرۇر فېئىلىم تەمامى فىسقى ئىسيان.

ئايا، بۇ تالپىتىم روزى ئەزەلدۈر،
تەھقىق بۇ سىتەم بارى ئەجەلدۈر.

تەمامى ئۇشۇبۇ ئالەم ھەرنە مەۋجۇد،
ئۇلالەر ھېچقايسىسىدىن تاپمادىم سۇد.

بارى ئىلىمۇ ئەمەللەر بەلكى ھەمراھ،
ماڭا بولدى تەمامى پەردەئى راھ.

كۆڭۈلدە يانماغاچ شەمئى زىيادىن،
يۇدۇم ئىلكىمنى بارچە بىۋەفادىن.

كەرەم فەزلىڭدىن ئەندەك ياغسە باران،
ياغار پاكۇ پەلىدىنى ئاندا يەكسان.

خۇداۋەندا، ماڭا فەزلى ئېشىكىن ئاچ،

ئول مۇھەممەد ئاشىقى ئاللاھدۇر،
ئىشقى سىررىدىن ئوشۇل ئاگاھدۇر.
بادەئى ۋەھدەتنى ئول نۇش ئەيلەگەن،
ماسىۋەللاھنى فەرامۇش ئەيلەگەن.
سەير قىلغىچ ئالەمى ۋەھدەتنى ئول،
باتىنىدە يوق ئانىڭ تەشرىككە يول.

ئابى جىسمىڭ ئوچۇرۇر ئۇقبا ئوتىن،
ئابى نەرو چەشمەۋۇ ئابى سەماڭ،
ئۇشېبۇ سۇلاردىن بولۇر ناپاك پاك.
ئابى چەشمەدىن جەھان ئاباد ئولۇر،
ئابى جىسمىڭدىن جەھان ئاباد ئولۇر.
زاھىرۇ باتىننى قىلساڭ ئىختىيار،
ھەر يامان ئەندىشەنى دىلدىن چىقار.

ھىيلە ۋە تەزۋىر بىرلە ئادەملەرنى، ھىيلە قىلغانلارنى بەيانى.

ئەيلەپ ئۆزگە خەلققە مەكرى دەغا.
خەلق كۆرۈپ ئەيتۈركى: بۇ غۇل تەۋبە دەر،
قىلدى لېكىن دامۇ مەكرۇ ھىيلە پىر.
ئان ھەمە يالباردى بۇ بىچارەئى،
تاپمادى خامۇشدىن ئۆزگە چارە.
ئاخىرۇل ئەمىر ئىشنى قىلدى ئۇ تەمام،
ئاقتاب ئولتۇردى، بولدى سۇبھى شام.
بولدى ئول ھالەتدە زەن ھەم ھامىلە،
قالدى بۇ يول ئىچرە، كەتتى قاقىلە،
خەلق ئارا شەرمەندەۋۇ رەسۋا بولۇپ،
قالدى بۇ دەشت ئىچرە ئول ئىتدەك بولۇپ.
ئەي پىسەر، نەفسىڭ ئېرۇر غۇلى زەلال،
سەن ئېرۇرسەن ئول زەنى ساھىبجەمال.
مىشك بىرسى ئەھلۇ فەرزەندىڭ ئېرۇر،
بىرى قىلغان جەمئى دىلبەندىڭ ئېرۇر.
تاكى مۇتلەق بارچەدىن كەچمەس كىشى،
ئۇشېبۇ غولىدىن ئەمان تاپماس كىشى.
خالىي بولسە ئېردى خاتۇننى قولى،
قايدە قىلغاي ئېردى ۋەتتى ئول غۇلى.

بار ئىدى بىر بىشەدە غۇل راھزەن،
ئوچرادى ناگاھ ساھىب ھۇسن زەن.
بار ئىدى بۇ زەننى ئىككى مىشكىسى،
بىرىسىدە شىرۇ بىردە شىرنىسى.
ئوردى دەم بۇ غۇل مەكرۇ دامدىن،
سوردى ئول بىچارە گۈلئەندامدىن.
بۇ نەدۇر مىشكىڭدەكى، ئەي سالىھە،
ئول دەيدى: ئېلتەرمەن تا بازارغە.
دەيدى غۇل: ئاغزىنى ئاچغىل مەن كۆرەي،
ھەر نەكىم بازار نەرخىن مەن بېرەي.
ئاچتى ئاخىر مىشكىنى ئول ئاغزىنى،
كۆر بۇ غۇلنى مەكرىنىيۇ فىكرىنى.
مەكرۇ ھىيلە، دامى تەزۋىر بىرلە غۇل،
ھەر بىرىن بىر ئىلكىگە تۇتدۇردى ئول.
ياتقۇزۇپ يول ئۆزرە ھەم ئۇرپان قىلىپ،
ۋەتتى قىلدى ئاجىزۇ ھەيران قىلىپ.
تاپمادى بۇ مەكرىدىن زەن ھېچ ئەمان،
قويسە مىشكىلەر ئاغزىنى بولغاي زىيان.
تەۋبەلەر ئاغزىدەۋۇ تەن دەر زىنا،

فەھم قىل يا قىلمەگىل مەندىن ئېشىت.

ئىستەسەڭ ئازادلىغ ئىككى جەھان،

تېز ئۇمر ئۆتمەسدە بول بىخانو مان.

دوست تۇتماق ئىككىنى لا يەجتەمە^①،

قىلمەگىل دۇنياۋۇ مەئۋادىن تەمە.

ئىككى ئول مىشك ئىككى ئالەمدۇر ھەمە،

ئىككى دوستلىقلارنى سەن ئادەم دېمە.

ئىككى مىشك تەمسىلدۇر ئىككى جەھان،

ئىككىنى دوست تۈتگەننىڭدۇر، ئەي جەۋان.

غۇلى رەھزەن نەفىسى شەيتاندۇر ساڭا،

بارۇ ھەملىك فىسقى ئىسياندۇر ساڭا.

تاشلاگىل مىشكىنى ئىككىدىن يىراق،

تاشلاماي بولماس بۇ يولدا تۈمتەراق.

بولسە ئول دىل ئىككىنى ئەندىشەسى،

ئول كۆڭۈلدۇر نەفىسى شەيتان بىشەسى.

دوست تۈتگەن ئىككىنى تەۋھىد ئەمەس،

ئىككى ئالەم ئىچرە ئول تەجرىد ئەمەس.

ئەي خەراپات، ئىستەسەڭ دىيدارى يار،

ئىككىنى مېھرىنى كۆڭۈلدىن چىقار.

ئەي جەۋان، تېز قىل ئىككىنى خەلاس،

ئۆت سەلامەت يولدىنۇ بول يارى خاس.

باردۇرۇر بىسىيار غۇللار بۇ يولى،

تەگمەگەي جىسمىڭگە نامەھرەم قولى.

ھامىلە قىلغان سېنىڭدە مەئىسىت،

قافىلە كەتكەن بۇ يوللاردىن سەھت.

بولما ئول خاتۇنغە ئوخشاش، ئەي ئوغۇل،

ئىستەگىل ئاندىن خەلاس بولماقغە يول.

ئول سېنى بىچارەۋۇ گىريان قىلىپ،

ۋەتەي قىلغاي ئاجىزۇ ھەيران قىلىپ.

تالىپ ئەگەر بولسە جان قۇربان قىلۇر،

بار تەبىب بۇ دەردغە دەرمان قىلۇر.

جان فىدا قىل روزۇ شەب ئىستەپ ئانى،

ئول كىشى قىلغاي بۇ ئىللەتدىن بارى.

ئەي پىسەر، گەر سەندە بولسە جانۇ دىل،

چارە قىل يا چارەگەرنى ئىستەگىل.

تا دېگەي ئېردىم ساڭا بىر نۆكتە مەن،

ئۇشبۇ يول ئىچرە ھەنۇز ناپۇختەمەن.

بولمە مەستى جەھل، ئەي نادان يىگىت،

بۇ فەسىلدە ياماننى سۈھبەتنى شۇملىغىنى بەياندۇر

مارى بەد نىش ئۇرسە بولغاي تەۋبەگۇ،

يارى بەد نىش ئۇرسە قىلماس ھايۇ ھۇ.

مارى بەددىن يارى بەد بەدەتەر ئېرۇر،

بۇل زەھەردىن ئول زەھەر خۇشتەر بولۇر.

ۋاي ئول سۈھبەت ياماننى سۈھبەتى،

ئىككى ئالەم جانۇ دىلنىڭ ئافەتى.

كىمكى يارى بەدگە گەر مەھرەم بولۇر،

ئول كىشى تۆرت نەفىدىن مەھرۇم بولۇر.

① بىرلەشمەيدۇ، جەم بولمايدۇ.

يا لىباسۇ فەرجۇ ئالەتدىن ئەمەس.

شەيخى شەيتان زالىمى مەككەرەدۇر،
ئاقسەت ئۇل شەيخلەر يۈز قارەدۇر.

ھەرفى دەرۋىشلەرنى چەندەن ياد ئەتەر،
مەكرۇ دامۇ ھىيلەلەر بۇنياد ئەتەر.

ئول سۇخەن بابىدا مىسلى بايەزىد،
ئاغزىدە ئاياتۇ لېكىن دىل يەزىد.

يۇقتۇرۇر بۇ سۆزدە ھېچ شەكۇ خىلاق،
مىسلى ئۇ بىر تىغى چۈبىن دەر غىلاق.

ۋەقتى جەڭ ھەر تىغلار پەيدا بولۇر،
تىغى چۈب شەرمەندەۋۇ رەسۋا بولۇر.

بولسە ھەركىمنىكى تىغى چۈبىدىن،
ئۇ قۇتۇلماس زىندە ئۇشبۇ ھەربىدىن.

«ئەنستۇ»^①نى فەھم قىل، خامۇش بول،
تەشەنە لەب بول، ئانچە دەريا نوش بول.

ئىستەگىل ئۇل شەيخى ھەقىنى تېز - تېز،
نېچە بولسەڭ تەشەنە ئاندىن رىز - رىز.

ئول سېنى شەب - روز ھەمراھىڭ ئېرۇر،
بولسە ئول يارى خۇدا يارىڭ ئېرۇر.

رەھبەر ئولدۇر بولسە ئەركەك يا تىشى،
يولنىيۇ مەنزىلىنىيۇ كۆرگەن كىشى.

راھبەر ئۇل راھبەردۇر، راھبەر،
رەھزەنۇ خەۋفۇ خەتەردىن باخەتەر.

بولسە شەيخى خاس ھەم پىرنىڭ قولى،
ئەيىگە كوتاه ئەمەس سىرنىڭ قولى.

بۇ يەدۇللاھ قولىدۇر، قەۋلى خۇدا:
ئۆز قولۇم دەپ ئۆز قولىن قىلمىش ئەتا.

مار ئەگەر نىش ئۇرسە تەن نۇقسان كېتەر،
يارى بەد نىش ئۇرسە ئول گۇمراھ كېتەر.

مارى بەد نىش ئۇرسە سەھل زەھمەت ساڭا،
يارى بەد نىش ئۇرسە يوق جەننەت ساڭا.

مارى بەد نىش ئۇرسە تەن نۇقسان بولۇر،
يارى بەد نىش ئۇرسە دىن نۇقسان بولۇر.

ئەي پىسەر، بول سۇھبەتى بەددىن يىراق،
ۋەرنە ئۇل قىلغاي سېنى ھەقدىن يىراق.

ھەر نېمە ئۆز جىنىسى بىرلە سۇھبەتى،
يوق تۇرۇر ئىت بىرلە قوينى ئۇلغەتى.

ئاڭلاغىل بۇ پەندىنى، ئەي چارەساز،
بولماغاي ھەمجا كەبۇتەر بىرلە قاز.

قىلمە سۇھبەت مۇردە دىل بىرلە قەرار،
ھېچ ئاندىن لەززەتى تابماس بەرار.

ئەي جەۋان، قىل زىندە بىرلە سۇھبەتى،
قىلغىل ئاندىن ئىشرەتى، ئال لەززەتى.

سۇھبەتى قىل زىندەئى با كامىلە،
زىندەدىن قىلغىل ئۆزۈڭنى ھامىلە.

ئىشرەت ئولدۇر، يەئنى سۇھبەت لەززەتى،
ھەمىل ھەقىنى نۇرى فەزلۇ رەھمەتى.

ئىستەگىل سۇھبەتكە بىر مەردانەنى،
نەكى ھېزۇ يە زەنى ئەننانەنى.

ئەي پىسەر، سەن مەردۇ يا نامەردسەن،
مەقسەدىم ئېرمەس مېنى سەندىن بۇ تەن.

بىر سۇئال ئەيلەيكى، بولغىل ھۇشيار،
خاتۇن ئال يا ئەرنى قىلغىل ئىختىيار.

مەردلىخ بۇ رىشۇ سۇۋرەتدىن ئەمەس،

① (قۇرئان ئوقۇلغاندا) قۇلاق سېلىپ جىم ئولتۇرۇڭلار.

«ما سەقاھۇم رەببۇھۇم»^① كەلگەي خىتاب
تەشنىگە، ۋەلاھۇ ئەلەم بىسسەۋاب.

كىم ئانى ئىستەر ئول ھەم ئىستەر ئانى،
ئىستەسەك ئانى ئول ھەم ئىستەر سېنى.

تەشنىگە بولسە ئول كىشى جويايى ئاب،
تەشنىگە بۇ ئاب ھەم دەر ئىزتىراب.

ئول تەلەب چۈن رىسمەن بوينۇڭدە بار،
خاھى ئولتۇر، خاھى ياتۇ خاھى بار.

رىسمەننى بىر ئۇچى ئانىڭدەدۇر،
بىر ئۇچى مەھكەم سېنى بوينۇڭدەدۇر.

بولسە گەردەندە ئۇمىدىنى رىشتەسى،
ياق، يوق بولسە جەھان ئەندىشەسى.

تۇشسە ھەرچەند فانى سەۋدا باشىغە،
ئاقىبەت تارتەر ئانى ئۆز قاشىغە.

بولسە ھەركىم نېچە يول قىلغان غەلەت،
ھەر نېچە جىنىسنى ئىستەر ئاقىبەت.

گەر مەلالۇ گەر شىتابەندە ئېرۇر،
ئاقىبەت جويەندە يا بەندە ئېرۇر.

خاھ دۇنيا بولسۇنۇ خاھ قەسدى دىن،
ئاقىبەت ھەركىم تاپار ئۆز مەقسەدىن.

كىم خۇدادىن ئۆزگەلەرنى ياد ئېتەر،
ئول خۇدا بۇ نەرسەدىن بەرباد ئېتەر.

بارچەلەردىن تەڭرى قۇدرەتلىخ ئېرۇر،
نازى ئىستىغناۋۇ غەيرەتلىخ ئېرۇر.

ئايدىلار پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان،
«ئەل ھەرسۇنە مەرھۇمۇن»^② بىدان.

ئول كىشىكىم غەيبىدىن خۇشتەر ئېرۇر،
كىمكى ھازىر غەيبىدىن بىھتەر ئېرۇر.

پۇختەسەن بولغىل تاغەببۇردىن يىراق،
بولماغىل بۇ سۇھبەتى نۇردىن يىراق.

كەچسە ھەركىم جانىدىن جانان بولۇر،
ئىككى ئالەم خەلقىغە سۇلتان بولۇر.

ھەرنە بۇ روينى زەمىندە ئەۋلىيا،
بارچەسى ئايىنەنى زىكرى خۇدا.

سەيقەلى قىل بىرنېچە كۈن سىينەنى،
جەھد بىرلە ساق قىل ئايىنەنى.

بولسە گەر ئايىنەدە زەڭگۈ غۇبار،
ئاندى كۆرمەس ھېچكىم دىيدارى يار.

دەردۇ غەمدىن ئۆزگەنى يار ئەيلەمە،
دەرددىن ھەركىمگە ئىزھار ئەيلەمە.

ئاھدىن ھەم تىيرە بولغاي ئايىنە،
ئاھ دەپ دەم ئۆرمە كۆپ ھەر ئايىنە.

ھاسىلى بۇ يول ھەمە غەم بىرلە دەرد،
قىلماساڭ بىر ئاھى گەرمۇ ئاھى سەرد.

مەرد ئۆلدۇر دەرد ئاڭا ھاسىل بولۇر،
تەڭرىنى دىيدارىغە ۋاسىل بولۇر.

ئۇشبۇ يول بىدەرد كىم، بادەرد كىم،
تەڭرى بىلگەي مەرد كىم، نامەرد كىم.

ئۇشبۇ مەنەت زاھىرى ئاغۇ زەھەر،
باتىنى قەندۇ ئەسەلدۇر ھەم شەكەر.

مۇنىسى بۇ دەھر ئارا كۆر ئاخىرەت،
نامى ھەقدۇر، نامى ھەقدۇر، نامى ھەق.

① پەرۋەردىگارى ئۇلارنى پاكىزە شاراب بىلەن سۇغىرىدۇ؛ «قۇرئان كەرىم»، سۈرە ئىنسان 21 - ئايەت.

② بەك ئامراق (ھېرىسمەن) بولۇپ كەتكۈچىلەر مەرھۇم بولغۇچىلاردۇر.

ھەق ئانى ئول نەرسەدىن مەھرۇم قوياي.

ئايدىلار ياد ئەت مۇھەببەتتىن ئانى،
ساقلاغاي دۇنياۋۇ مەنەتتىن سېنى

شەيخى زەمان ۋە شەيتاننى بىيان قىلىنۇر

فەئۇلۇر زىكرو فەئۇلۇر مەكرو دەغا.

شەيخى جانپەرۋەر ھەمە شەيخى خۇدا،
ھەركىشىنى دەردىغە قىلغاي دەۋا.

شەيخى ھەق زەۋق بىرلە نە خور - خابدۇر،
بەھرى ۋەھدەت ئىچرە ئول غەرقابدۇر.

شەيخى رەھمان ھالى مۇستەغرىق ئېرۇر،
شەيخى شەيتان ھالى مۇستەغرىق ئېرۇر.

شەيخى رەھمان ئاقىلۇ ھۇشيار ئېتەر،
شەيخى شەيتان مەجنۇنۇ بىمار ئېتەر.

شەيخى رەھمان تەغرىغە مەھرەم قىلۇر،
شەيخى شەيتان كىشىنى نامەھرەم قىلۇر.

قىلدى مەئسۇم شەيخى رەھماننى خۇدا،
قىلدى فەزلۇ ھەم كەرەم، لۇتقۇ ئەتا.

ھۈللەۋۇ خىلۋەتكە ئول مۇھتاج ئەمەس،
سۇھبەتى ھەقدىن دەمى ئىخراج ئەمەس.

سۈرەتى بۇ ئالەمى فانىدەدۇر،
سىيرەتى ئول ئالەمى باقىدەدۇر.

ئالەم خۇيىدىن ئانى ھەركىمكى خۇي،
بولغاي ھەركىمكى جەھاندە ئابروي.

ھەرنە خۇيى، فېئىلى بۇ ئاگاھنىڭ،
ئابرويى تۇھفە بۇ گۇمراھنىڭ.

نەفئۇ مۇنداغ شەيخىدىن كەم نۇكتەدان،
ئول كىشى ئالمىش ئېرۇر گەنجى نەھان.

قىلسە كىم غەير ئەز خۇداغە ھەرسىلىغ،
ئول ئېرۇر رۇباھۇ گورگۇ خەرسىلىغ.

بولسە ھەركىم ھەرسى بىر نەرسەگە بار،

شەيخى رەھمان خەلقىنى ئاگاھ قىلۇر،
شەيخى شەيتان خەلقىنى گۇمراھ قىلۇر.

بولسە نۇر ئول شەيخ ئېرۇر ساھىبقىمران،
نەفئۇ ئالغاي ئاندىن ھەر پىرۇ جەۋان.

شەيخ بولغاي مەسلى ئەبىر بىرلەر بەر،
نەفئۇر ئالغاي ئاندىن خوشكۇ تەر.

شەيخ ھەۋزۇ چەشمە يا دەريا، بۇلۇت،
نەفئۇ بار ھەيۋان، نەباتات تا بە ھۇت.

بولماسە گەر شەيخە فەيزۇ فوتۇھ،
يوق ئانى جىسمىدە غەير ئەز نەفسۇر رۇھ.

بولسە ھەرچەند ئادەمى ياشۇ قارى،
باردۇر ھەر بىرىنىڭ ئىككى رەھبەرى.

بىرسى يول باشلار ئاڭغا بارۇ سەمەر،
بىرسى يول باشلار ئاڭغا نارۇ سەقەر.

شەيخى رەھمان نىئەتى ئەللاھ ئېرۇر،
شەيخى شەيتان لەئىنەتى ئەللاھ ئېرۇر.

ئول كىشىلەر ئېرسە نۇھ ئەفلاكدە،
يۈرمەكى دۇشۋار ئەمەسدۇر خاكدە.

بولسە مۇنداغ شەيخ ئول مەئسۇمدۇر،
ھەر نە ھالى سىررىدىن مەئلۇمدۇر.

ئۇشۇ شەيخ ھەقنى ئەتاسىدۇر ھەمە،
يوق قىلۇر ئەلنى خەتاسىنى ھەمە.

شەيخى تەنپەزۋەر ھەمە شەيخى ھەۋا،

مۇزدى تائەت نىئەتى دارۇسسەلام،
مۇزدى مەنەت تەلئەتى ھۈسنى دەۋام.

تالىبى دىدارسەن ئىككى جەھان،
قىلماغىل ئەندىشەنى ھۈرۈ جىنان.

قىلماغىل سەن ئىككى دۇنيادىن تەمە،
بۇ ئۈچى بىر - بىردۇ لا يەجتەمە^①.

يا ئىلاھىي، «ئەنتە ئەللامۇل غۇيۇب»^②،
مەن ھەمە ئەھلى جەھان كانى ئۇيۇب.

جۈملە ئەيىبىنى پۇشىدە قىل مەغفىرەت،
ھەم بۇ ئالەم ئىچرەۋۇ ھەم ئاخىرەت.

ئەي خەراباتىي، ساڭا بۇ پەستلىق،
ئاندىن ئولدى سەندە ئېردى ھەستلىق.

بىر ئاتى ئانى ۋەلىيۇد - دەۋلەتەين،
بىر ئاتى ئانى ئىمامۇل - قىبلەتەين.

شەيخىدىن ھەركىمكى خۇيى ھەق ئالۇر،
نۇر بولۇپ ھەم تا شەيى مۇتلەق بولۇر.

جان فىدا قىل، ئال بۇ شەيخىدىن مەئىنلەر،
داغى ھەسرەت بىرلەدۇر بىمەئىنلەر.

جەھد قىل تا مەستىنى نۇرانىي بول،
ئاچىلۇر تەقىلدىدىن تەھقىق يول.

ئۆلكى تەقىلدىدىن مۇھەققىلەر جۇدا،
بارچەسى سۈرەت ئېرۇر، مەئنى خۇدا.

كارى مەردان خەلقۇ جۇدۇ رەھملىق،
كارى دۇنان ھىيلەۋۇ بىشەرلىق.

ھېكايەت

قىلدى ئانى سىررىغە شاھ ئەتقەرىب.

قىلدى بۇ ئىنئامى شاھ خادىمىنى مەست،
شاھنى مەنزۇرىدە يا نىستۇ ھەست.

دۈشمەنى شاھ بىرلە بولدى ئاشتى،
يوق ئىدى لېكىن ئەنى بەرداشتى.

فاش قىلدى شاھ سىرىن ئەغيارغە،
بۇيرۇدى شاھ ئانى ئاس دەپ دارغە.

ئەيلەدى تاراج ھەم غارەت ئانى،
ئۆرتە دەپ، بەلكى ھەمىن سائەت ئانى.

بولماسە مەقسۇدى بۇدۇر، ئەي ئوغۇل،
زىنھارۇ زىنھار لەب بەستە بول.

پادشاھنى بار ئىدى بىر خادىمى،
قىلماب ئېردى ھېچ ۋەقت مەھرۇم ئانى.

سۇبھۇ شام خىزمەتدە ئېردى روزۇ شەب،
ئۆزگەلەردىن با تەۋازىئۇ، با ئەدەب.

قىلدى ھەر خىزمەتنى ھەم بادىل بەجان،
ھېچ خىزمەت قالمەدى ئۇل قىلماغان.

خىزمەتى بىسىيار قىلدى بىھىساب،
بارچە قىلغان خىزمەتى خەيرۇ سەۋاب.

بىر كۈنى شاھ ئايدى: ئەي خادىم بەيا،
بول مېنى ئالدىمدە كۆب مەھرەم سەرا.

ئاخىرۇل - ئەمر ئاڭا خىلئەتلەر بېرىپ،

① جەم بولمايدۇ، بىرلەشمەيدۇ.
② سەن غايىبىنى چەكسىز بىلگۈچىسەن.

كانى مەئدەندۈركى، ئۇل گەنجى خۇدا،
 بۇ كەلمدى گەنج ئەمەس ئاندىن جۇدا.
 بولسە دەردى بەندەنى ئەللاھغە بەس،
 ئول كىشىنى تەڭرى رەسۋا ئەيلەمەس.
 خوشك بولغاي قەھرىدىن دەرياۋۇ جۇ،
 مۇشك بولغاي مەھرىدىن سەرگىنۇ گۇ.
 قوللارى بۇ فىرقەنى مېفتاھى گەنج،
 خاكى پايدۇر ھەمە دارۋىي رەنج.
 ھېچ گەنج بىمارۇ گۇل بىخار يوق،
 ھېچكىم بىغەم شۇبۇ بازار يوق.
 گەنجى گەۋھەر كىم قوياىلار خانەدە،
 گەنجىلەر پۇشمە بۇ ۋەيرانەدە.
 ئەي پىسەر، جىسىمىڭنى سەن ئۇرپانە قىل،
 بۇ فەنا كۆيلەكىنى ۋەيرانە قىل.
 كىمكى مۇتلەق ئۆز - ئۆزىن ۋەيران قىلىۋر،
 گەنجىنى ۋەيرانەدە پىنھان قىلىۋر.
 تاشلا كۆڭۈلدىن بۇتى بىگانەنى،
 ئىستەگىل ۋەيرانەدىن پەرۋانەنى.
 باردۇر كۆڭلۈڭدە چەندان بۇتلارنىڭ،
 بار ئاڭا شەب - روز تولا خىزمەتلەرنىڭ.
 ئەي دىلا، بۇ سۆزنى ياخشى ئاڭلاغىل،
 بۇتنى سىندۇرغان كىشى بولغاي خەلىل.
 ئىستەسەڭ بولماقنى دائىم يارى ھەق،
 شەيخى ھەق ئالدىدە قىلغىل كارى ھەق.
 ئەي دەرىغا، تابمادىم مەن شەيخى ھەق،
 ئالغاي ئېردىم كاشكى ئاندىن سەبەق.
 ئىستەدىم مەن ئانچە ئالەمنى يۈرۈپ،
 قىلمادىم ئىزھار ئەيىمىنى كۆرۈپ.

بۇ مەسەلدىن بول سەن ھەم ئامۇختە،
 فاش قىلمە سىرنى، بول لەب دۇختە.
 ئەي پىسەر، ئول سىردىن دائىم ئاگاھ سەن،
 فەھمۇ ھۇشۇ زىيرەكىي تەرك ئەيلە سەن.
 ئۇشۇبۇلاردۇر سەيدى ئەسرارى خۇدا،
 ئەقلىۋ دانىش، زىيرەكىي فەرمى ھەۋا.
 بولسە كىمدە فەرمى بۇ نەفسۇھەۋا،
 فەرمى ئەسلىسىدۇر ئەسرارى خۇدا.
 ئىستەگىلۇ ئىستەگىلۇ ئىستەگىل،
 سىررى ھەق نوش ئەيلەگەننى ئىستەگىل.
 تاپ ئانى، تۇت دامەنن، يۈرگىل بۇ يول،
 ھەمچۇ مۇسا خىزىرنىڭ ئەمرىدە بول.
 ھەركىشى مەقسۇدىنى سىردىن تاپار،
 ھەرنە رەۋشەنلىككە زۇلمەتدىن چىقار.
 تاپساڭ ئانداغ پىرنى تەسلىم قىل،
 روزۇ شەب دىل - جان بىلە تەئزىم قىل.
 تالىبى دۇنياغە بۇ مەئۇا ھەرام،
 تالىبى مەئۇاغە بۇ دۇنيا ھەرام.
 ئىستەسە ھەركىمكى دىيدارى خۇدا،
 بەس ھەرام دۇنياۋۇ ھەم مەئۇا ئاڭا.
 قىلسە مۇنداغ فىكىر، ئەي خەرگۇشى خاب،
 بولماغاي بەرجەمۇ خاكۇ ئوتۇ ئاب.
 ئۇل كىشىكىم، تالىبى دىيداردۇر،
 دۇنياۋۇ جەننەت ئاڭا مۇرداردۇر.
 بول بۇ ئالەم سەن گۇرۇسەن، خوشك لەب،
 قىلماغىل دۇنياۋۇ ئوقبانى تەلەب.
 دەردۇ مەننەت ھاسىلى كەۋنۇ مەكان،
 سەبرۇ بەرداش ئەيلە، بول ساھىبىقىران.

تۆت ئانىكى دامەنن چالاكۇ چۈست،
بولماغىل ئەلبەتتە سەن زەئفناكۇ سۈست.

كورى مادەرزادنى بىنا قىلۇر،
سىغلىنى بىر دەمدە سەفالى قىلۇر.

سەربەسەر كۆرسەك ئەجايىب كارلار،
قىلمە ھەر كارىغە سەن ئىنكارلار.

كېمەنى سىندۈردى دەپ بولمە مەلۇل،
سىررىدىن ۋاقىقدۇر ئۇل نىكۇ خۇسۇل.

ئۇچراسە ئالەمدە ئالىي ھىممەتى،
بەرسە زەھرىنى دېگىل جان شەربەتى.

ئالسە بىر ناننىكى ئول مىك ئان بېرۇر،
ئالسە بىر جاننىكى ئول مىك جان بېرۇر.

ئول ساڭاۋۇ بارچەگە رەھبەر ئېرۇر،
قىلسە ھەركىم ئىمتىھان ئول خەير ئېرۇر.

پىرنى ھەركىمكى قىلسە ئىمتەھان،
باتىنى كور بولغۇسىدۇر بىگۇمان.

سەن نە بىلگەيسەنكى، خەيرۇ شەرىنى،
ئىمتەھەن ئۆزىنى، ئاندىن ئۆزگەنى.

ئىمتەھەن قىل ئۆزىنى، بول رەۋشەن زەمىر،
ئۆزگەنى قوي، ئۆزىنى بىلگىل، يولغە كىر.

قىلدى ئىبراھىمدىن نەمۇد ئىمتەھان،
ئول سەبەبىدىن بولدى دەۋزەخ جاۋىدان.

سەنكى، سەرگىنسەنمۇ يا غەيرىمۇسەن،
ياكى مۇئىننەنمۇ يا كافىرمۇ سەن.

ئەي پىسەر، بۇ سۆزغە كۆپ تەسدىق قىل،
بارىغە ئۆزۈڭنى سەن تەھقىق قىل.

يا شۇتۇرسەن ياكى مۇرغى دانەچىن،
ياكى رۇم فەرزەندى فەرزەندى چىن.

ئەيىب ئولدۇر كىبىرۇ پىندارۇ غۇرۇر،
كۆردى ھەر جا شەيخى ھەق قىلدى نۇفۇر.

شەيخى ھەقدىن سورسام ئايتۇر، ئەي جۇھال،
ھىممەتنىڭ پەستدۇركى تاپماسەن كەمال.

ھەر كىشىكىم، سىررىغە تەسلىم قىلۇر،
سىررى تەسلىمدىن كېيىن تەئلىم قىلۇر.

شەرتى تەسلىمدۇركى، نە كارى دەراز،
كىمكى تەسلىم قىلسە بولغاي سەرفەراز.

بولما پىر ئالدىدە نازۇك شىشە دىل،
ھەم يەنە سۈست، بىمەزە، چۈن ئابۇ گىل.

ئاينە چىرك، چۈن ئولسە بار سەيقلەگەرى،
دىل ئەگەر زەك ئولسە پىر سەيقلەگەرى.

ئەي بەرادەر، سەبىر قىل بۇ دەردى نىش،
دەفئ بولغەي زەخمى نەفسۇ كىبىرى كىش.

كارى شەيتاندۇركى، قىلماق ئىزتىراب،
لۇتقى رەھماندۇكى، سەبىرۇ ئىجتىناپ.

ئىجتىناپى سەبىر تەئلىمدۇر ساڭا،
ھەر زەمان ئاللاھ مەئلۇمدۇر ساڭا.

بولسە لەشكەر ئاندى بىر سەرۋەر بولۇر،
قەۋمى بىسەرۋەر تەنى بىسەر بولۇر.

پىر جانغە ئاينەدۇر دەم بەدەم،
سەن رۇخى ئاينەغە ھېچ ئۆرمە دەم.

ئولكى ھەقدىن تاپتىلار بەس ۋەھىي خاب،
قىلغان ھەر ئەمرى ئانىڭ ئەينى سەۋاب.

يەتمەگەي فەھىمىڭ ئاڭا ھەم ئەقلى مەن،
قىلماغىل ئەمرىغە ھەرگىز شەككۇ زەن.

تىغلىنى ئولتۇرسە خىزرى نامۇەر،
سىررىدىن ئاگاھ ئەمەسدۇر ئاملەر.

قىلماغىل ھېچكىمنى ھەرگىز ئىمتىھان،
تاكى بولغايىسەن بۇ ئالەم زەئۇق دان.

بۇ ئالەم زەئۇق دان،
بۇ ئالەم زەئۇق دان،
بۇ ئالەم زەئۇق دان،
بۇ ئالەم زەئۇق دان.

بولدى فارىخ كور بۇ خەنناسدىن،
تاپتى كور مەقسۇدىنى ئىخلاسدىن.

ھەر ئەمەل ئىخلاسىز بىئىتتىبار،
بەرچەدىن بۇ يولدا ئىخلاسىز ئىتتىبار.

ئەي بەرادەر، تەرك قىل شەيتانىيەت،
ۋەرنە سەن شەيتان بولۇرسەن ئاقىبەت.

پىر ئەگەر زەر ئىچسە ئول شەھدى بولۇر،
سەن ئەگەر شەھد ئىچسەڭ ئول زەھرى بولۇر.

كامىلى گەر خاك ئالسە زەر بولۇر،
ناقىسى زەر ئالسە خاكىستەر بولۇر.

كامىلى كۇفر ئالسە ئول مىللەت بولۇر،
ئالسە مىللەت ناقىسى ئىللەت بولۇر.

ئول كىشىكىم، بولسە بۇ يول پاكىباز،
قىلغان ھەر فىئىلى ئانى ئەينى نەماز.

كىمكى قىلسە خەلققە ھەق رەھنەما،
دەستى ئۇل ھەركارغە دەستى خۇدا.

قىلما ئەيب سەن بەندەئى ئەللاھنى،
كىرگۈزۈر ھەق يولغە ھەر گۇمراھنى.

ئۇرسە كۆل دەرياغە گەر يادى بىلە،
يوق بولۇر ھەۋز بىخى بۇنيادى بىلە.

سەن بېھىشتدە خارۇ خەسنى ئىستەمە،
ئاي يۈزىدىن نۇقسۇ ئەيىنى ئىستەمە.

* * *
ئاڭلاغىل بۇ پەندىنى، ئەي ئاقساقال،

يا شەكەر سەن يا زەھەرسەن، ئەي جەۋان،
سەن ئۆزىڭنى ياخشى قىلغىل ئىمتىھان.

بۇ ئالەم زەئۇق دان،
بۇ ئالەم زەئۇق دان،
بۇ ئالەم زەئۇق دان،
بۇ ئالەم زەئۇق دان.

بار ئىدى بىر كورى مادەرزادى خەب،
تالىبى خىزر ئېردى دائىم روزۇ شەب.

قايداسان، ئەي خىزر پەيغەمبەر، بەيا،
خاكى پايىڭ ئەيلەسەم مەن تۇتيا.

گەر مۇيەسسەر بولسە پاك ئول دامەننىڭ،
بولسە بۇ كور كۆزلەرم رەۋشەن مېنىڭ.

زىكرى بۇ كور ئېردى تۇن - كۈن دائىما،
كەلدى بىر كۈن ئالدىغە شەيتان دەغا.

ئايدى، ئەي كور، ئايت مەقسۇدىڭنى سەن،
سەن تەلەب قىلغان ھەمىشە خىزر مەن.

ئايدى كور، ئەي خىزر، دامەن بەر قولۇم،
كۆزلەرم سۈرتۈپ كۆرەي مەن بىر يولۇم.

تالىب ئېردىم نېچە يىلدىن روزۇ شەب،
بۇ زەمان كەلتۈردى سېنى فەزلى رەب.

بەردى كور ئىلكىگە شەيتان دامەننى،
سۈر كوزىڭ بول بۇ غەملەردىن ئەمىن.

ئالدى دامەن، سۈردى كور كۆزگە ئانى،
بولدى بۇ كور كۆزلەرى چولپان كەبى.

ئايدى ئىبلىس، ئەي دەرىخ ئىبلىسمەن،
ساھىرۇ مەككارۇ پۇر تەلبىسمەن.

ئۆلكى، دامەن پاك ئەمەس ئېردى سېنى،
مەنكى، سۇرغان دامەن ئېردى خىزرنى.

كەتتى ئىبلىس دەردى داغى جان بىلە،
قالدى كور بىنا بولۇپ خەندان ئىلە.

ھېكايەت

ئاندىن ئۇل رۇھانىيەتە قىلىشنى سېنى.

دەرد ئىلەھىيەتتە قىلغىل بالۇ پەر،
ئۇشۇبۇ مەنەت جايدىن بالا بۇ پەر.

ئەي ئەمەك، تا سىدرەدىن تا بۇ سەمەك،
تا مەلەك بولماي بېرەلمەسەن فەلەك.

ئۆتسە يىللار، ئايلار، يازۇ قىشى،
يوقتۇرۇر نەفسۇ ھەۋا بىرلە ئىشى.

ھەر مەلەك ھەق ئەمرىغە چالاكدۇر،
مۇزدى خىزمەت يوق تەمەنەدىن پاكدۇر.

ئول مەلائىكلەر ئەمەس ئەركەك كىشى،
يوقتۇرۇر نەفسۇ ھەۋا بىرلە ئىشى.

ئەي بەرادەر، بىتەمەن بول كاردىن،
كىم تەمەنەندىدۇر ئەمەس غەمدىن ئەمەن.

قىلسە كىم تائەت بەرايى ئىنۇ ئان،
بولماغاي ئول داغى ھەسرەتدىن ئەمان.

كارى ھەقنى قىل بەرايى ھەق ئۈچۈن،
نە بەرايى ئەيشى بىرەۋنەق ئۈچۈن.

قىلمادىڭ يا زۇھدۇ يا تەقۋا بۇ كۈن،
بولدى جىسمىڭ سۈست بىتەقۋا بۇ كۈن.

روزۇ شەب ئەيلەپ ھەمە فىستقۇ فۇجۇر،
يانمادى كۆڭلۈمدە ھەرگىز شەمى نۇر.

ئۆتتى ئۆمرىڭ يوق سېنى تائەتلەرنىڭ،
نە خۇدا ئەمرىغە بار تائەتلەرنىڭ.

خۇردۇ خابۇ ئىشرەتۇ بازى بىلەن،
تەبلۇ نايۇ چەڭۇ داق سازى بىلەن.

ئۆمرى ئۆتكەردىڭ ئەيلەپ شادلار،
قىلمادىڭ ئاخىرى كۈننى يادلار.

مەستلىغىنى خەمىرى ئىسياندىن ئىچىپ،

بارچەدىن ياخشى بىلىپ، جان ئىچرە ئال.

ئۆتتى ئۆمرىڭ قىلمادىڭ بىر خۇلقى خۇش،
قەددى دۇتاۋ مو سەفەدۇ رو تۇرۇش.

ئاقساقاللىغ رىش ئاقلىغدىن ئەمەس،
ئاقساقاللىغ زەئفۇ ساغلىغدىن ئەمەس.

ئاقساقال ئۆلدۈركى، بولسە كۆڭلى ئاق،
بولسە ئول رۇم، چىن يا شامۇ ئىراق.

مو سەفەدلىق بىرلە بولماس پىر پىر،
نۇرى ھەقدىن بولسە ئول رەۋشەن زەمىر.

ئاڭلاغىل بۇ پەندى، ئەي ئەھمەق بابا،
رىش سەفەدۇ دىل سىياھۇ قەد دۇتا.

تاپكەنى يوق ھېچكىم مەرگىدىن ئەمان،
سەرۋىدەك قەددىڭ بۇ كۈن بولمىش كەمان.

جەھەلەر قىلساڭ بۇ نۇر رەخشان بولۇر،
ھەم بۇ يول مۇشكىللەرى ئاسان بولۇر.

ئەي بابا، سەن سەئىيۇ كوشش قىلمادىڭ،
مىسلى ئۆچكەن ئوتنى سەن ياندۇرمايدىڭ.

كار ئۈچۈن كەلتۈردى ئادەم خەيلىنى،
سالىدى كۆڭلىغە ئانگىكى مەيلىنى.

ياكى مەيلىڭ باردۇر سوزى مۇبىن،
گىرىبەلەر قىل، بولماغىل ھېچ دەم ئەمەن.

كۆر ئەگەر مەيلىنى بار سۈيى سەما،
پىرى دەۋلەتۋاز قىلغىل ھەمچۇ جا.

قەسدى قىل ئەسلىڭگە بۇ سۇدۇ زىيان،
نەفۇ يوق، جانىڭگە، ئەي نادان، بىدان.

بولسە سەندە فەھمۇ ئەقلۇ يا تەمىز،
بازدەك پەرۋاز قىل ئەسلىڭگە تەيز.

گەر سەما بارماقغە بار ئەسلىڭ سېنى،

روزۇ شەب گورنى ياراغىن ئەيلە سەن.

تاكى ئارىيەت ئۆيۈك ئاباددۇر،
خانەنى ئەسلىك سېن بەرابدۇر.

ئۇشبو ئۆينى تېزراق ئاباد قىل،
جەھد ئەيلەپ ئەسل ئۆيىن بۇنىياد قىل.

ئەي بەرادەر، سورمەگىل ئىككى نېمە،
بىر كۆڭۈلغە سىغماغاي ئىككى نېمە.

سەئىي قىل بۇ يولنى تەۋھىدىنى بىل،
بولمەگىل ئەلبەتتە سەن ھەرگىز دۇ دىل.

ئەي پىسەر، بۇ سۆزنى ياخشى ئاڭلاغىل،
قىلمادى ھەق بىر شىكەمدە ئىككى دىل.

ئەيلەغەچ بىر دىلنى پارە - پارە سەن،
بۇ سەبەبىدىن گۈمرەھۇ ئەۋۋارە سەن.

قىلماغاج شەب - روز سەن پەرۋا ئەڭا،
تەڭرى ھەم قىلمايدۇرۇر پەرۋا سەڭا.

ھەركىشى ھەق ئۆيىنى ۋەيران قىلۇر،
ئۇل كىشىلەرنى خۇدا ھەيران قىلۇر.

دىل ئەگەر بىر بولسە ئول دىلدۇر سەلىم،
ھەر سەلىم دىل ئىچر يوقتۇر خەۋفۇبىم.

دىل ئەگەر بىر بولسە ئول دىل جايى ھەق،
ھەق چىقار ئول دىلگە ئەندەك بولسە شەق.

مەن خۇدادىن ئۆزگەغە دىل بەرگەنم،
گوپىيا ئول دىلنى ئىككى بۆلگەنم.

ئاڭلاغىل بۇ سۆزنى، ئەي ئەھلى ھەۋا،
سىغماغاي بىر دىل ھەۋا بىرلە خۇدا.

زىددى يەك - دىگەر بۆلەرنىڭ ھەر بىرى،
بىرى كىرسە بىرى چىقغاي تاشقارى.

ئەي دىلا، بۇ يولدا يەك دىل ئىتتىبار،

ئۆتتى ئۇمىرىڭ ئەمرى رەھماندىن قاچىپ،

ئەمدى كوتاه بولدىڭۇ قەددىڭ زەبۇن،
قىلمادىڭ ھېچ خەيرۇ ئىھسانلەر بۇ كۈن.

قىلمادىڭ ئۆلمەكەدىن ھەرگىز ئەندىشە،
ياخشىدۇر ئىدراكدە سەندىن پەشە.

تۈنۈ كۈن مەرگى لەھەدىنى ياد قىل،
شەرم قىل ئەمدى، ئەھەدىنى ياد قىل.

ئەي بەرادەر، ھەرگىز ئۆلمەسەن دېمە،
يالغۇز ئۇل گور ئىچرە كىرمەسەن دېمە.

بولسە ئاخىر گۈلشەنى ئۇمىرىڭ خەزان،
بۆلبۈلى جانىڭ بولۇر بىخانۇمان.

مالۇ مۈلكۇ جۇفتۇ فەرزەندىڭ ھەمە،
دەردۇ داغۇ فىتنە دىلبەندىڭ ھەمە.

ئۇشبولاركىم، زىينەتى دۇنيا ئېرۇر،
بەرچەسىدە پەردەئى مەئۇئا ئېرۇر.

ئاڭلاغىل بۇ پەندىنى، ئەي يارى خوش،
باقىياتەس - سالىھات كىردارى خوش.

جۇفتۇ فەرزەند مۇندە ئىشەرەتلەر بىلە،
سەن ياتۇرسەن گوردە ھەسرەتلەر بىلە.

بىۋەفادۇر جەمئى دىلبەندىڭ بارى،
بارماغاي ھەمراھ سېنى بىرلە بارى.

جان بېرۇرسەن ئول زەمان ئىتدەك ئولۇپ،
بارچە بارىڭ بۇ جەھان قالغاي تۇرۇپ.

گور ئەزابىغە سەن ئەندە مۇبتەلا،
قىلغاي ئول ۋارىسلەر مۇندە ماجەرا.

ئاڭلا سەن بۇ مەئنىنى ھۇببۇل - ۋەتەن،
ئەسلى بىر ئول گور بىرلەن ئۇشبو تەن.

ئارىيەتدۇر بۇل ۋەتەن، ئەسل ئول ۋەتەن،

ئىستەسەڭ ھەق غەيرىنى دىلدىن چىقار.
 تاكى باردۇر ئۆيدە ئۇل نامەھرەمىڭ،
 كىرمەگەي ئۇل ئۆيگە ھەرگىز مەھرەمىڭ.
 قىلسە بىپىر جونىشى مۇردار ئېرۇر،
 مىسلى دۇمۇ كەزدۈمۇ يا مار ئېرۇر.
 ئول مۇرىدىكىم يۈرسە يول بىئىزنى پىر،
 ئاقىبەت ئول بولغۇسىدۇر گورگۇ شىر.
 ۋاي ئول مۇرىدىكى يوقتۇر بالۇ پەر،
 ئۇچكايۇ بالاۋۇ تۈشكەي دەر خەتەر.
 بارچە لەززەتۇ ھەۋا تەزۋىرۇ دام،
 بول پەناھى پەردەدە ھەر سۇبھۇ شام.
 ھەر نېمەكىم، باردۇرۇر باشدىن ئەياغ،
 دام بىرلە دانەدۇر باشدىن ئەياغ.
 قىسسەئى ئادەم ساڭا گەر ياددۇر،
 نەفس ئىلە شەيتان ئىككەۋ سەيياددۇر.
 ئۇشبۇ ئالەم سەيدگاھىدۇر ئانىڭ،
 ھەر تەرەفدە دامى راھىدۇر ئانىڭ.
 قويماغىل ھەرگىز قەدەم بىپىر بۇ يول،
 ھەر قەدەمدە چاھۇ ھەر مەنزىلدە غۇل.
 خارۇ مارۇ شىرلارنى سانى يوق،
 پىرسىز يۈرگەن كىشىنى جانى يوق.
 تاكى شەيتان بىرلە نەفس جىسمىڭدە بار،
 ھەردەم ئول سەييادلار قەسىدىڭدە بار.
 ياد ئال يادىڭگە پەندىم، ئەي ئەمەك،
 يوق پەناھى پىرى كامىلدىن بۆلەك.
 نەفس سەيياد ئولسە، پىر قەيياددۇر،
 بولسە ئول كەمىد ئول زىياددۇر.

بولسە ئول دەججالۇ بۇ ئىساۋۇ مەھد،
 بولسە ئول زەھرىيۇ بۇدۇر مىسلى شەھد.
 ئول سېنى ئۆلتۈرسە، بۇلار تىرگۈزۈر،
 ئول سېنى كور قىلسە، بۇلەر كۆرگۈزۈر.
 بار خۇدايىمنى بۇ قىسمى دوستلارى،
 ئول ساڭا ئوخشار قەدۇ ھەم پوستلارى.
 سەن ئۆزۈڭدەك ئانى تەنپەرۋەر دېمە،
 بارچاسى ئول تەڭرىپەرۋەردۇ ھەمە.
 ئەي بەرادەر ئەۋلىياۋۇ ئەنبىيا،
 دەرھەقىقەت جۈملە فەرزەندى خۇدا.
 شىرى غەيب بىسىار ئەز پىستانى كېش،
 ھەق قىلۇر شەب - روز بۇلارنى پەرۋەرىش.
 شىركىم، غەيبىدىن قۇيۇلسە ھەلقىغە،
 ھاجەتى يوقتۇر ئالارنى خەلقىغە.
 دەم بەدەم ئول شىركىم ئەفزۇن بولۇر،
 تامسە كىمنى ھەلقىغە مەمنۇن بولۇر.
 تاپسە ھەر كىم شىرى ھەقدىن تەربىيەت،
 راھى ھەقنى ئول قاچان قىلگەي غەلەت.
 شىرى ھەقدۇر ئەينى ئول ئابى ھەيات،
 قەترەئى نوش ئەيلەگەن بولماس مەمات.
 ئەي دىلا، پىستانى ھەق چۈن ئەينى ئان،
 ئەينى ئىلمۇ ئەقلۇ ئىشقۇ ئەينى جان.
 يوقتۇرۇر قۇدرەتلەرىدە زەن - خىلاق،
 بۇل ئەجەب پىستان بىر، ئەمما تۆرت شىكاف.
 يوقتۇر ھەددىم سىررنى فاش ئەتكەلى،
 قايدە بار بىر يار بەرداش ئەتكەلى.
 ئەي خەراباتىي، سۇخەن كوتاه قىل،
 يانە بىر مەنزىلغە ئەزىمى راھ قىل.

ئىستەسەڭ ھەق غەيرىنى دىلدىن چىقار.
 تاكى باردۇر ئۆيدە ئۇل نامەھرەمىڭ،
 كىرمەگەي ئۇل ئۆيگە ھەرگىز مەھرەمىڭ.
 قىلسە بىپىر جونىشى مۇردار ئېرۇر،
 مىسلى دۇمۇ كەزدۈمۇ يا مار ئېرۇر.
 ئول مۇرىدىكىم يۈرسە يول بىئىزنى پىر،
 ئاقىبەت ئول بولغۇسىدۇر گورگۇ شىر.
 ۋاي ئول مۇرىدىكى يوقتۇر بالۇ پەر،
 ئۇچكايۇ بالاۋۇ تۈشكەي دەر خەتەر.
 بارچە لەززەتۇ ھەۋا تەزۋىرۇ دام،
 بول پەناھى پەردەدە ھەر سۇبھۇ شام.
 ھەر نېمەكىم، باردۇرۇر باشدىن ئەياغ،
 دام بىرلە دانەدۇر باشدىن ئەياغ.
 قىسسەئى ئادەم ساڭا گەر ياددۇر،
 نەفس ئىلە شەيتان ئىككەۋ سەيياددۇر.
 ئۇشبۇ ئالەم سەيدگاھىدۇر ئانىڭ،
 ھەر تەرەفدە دامى راھىدۇر ئانىڭ.
 قويماغىل ھەرگىز قەدەم بىپىر بۇ يول،
 ھەر قەدەمدە چاھۇ ھەر مەنزىلدە غۇل.
 خارۇ مارۇ شىرلارنى سانى يوق،
 پىرسىز يۈرگەن كىشىنى جانى يوق.
 تاكى شەيتان بىرلە نەفس جىسمىڭدە بار،
 ھەردەم ئول سەييادلار قەسىدىڭدە بار.
 ياد ئال يادىڭگە پەندىم، ئەي ئەمەك،
 يوق پەناھى پىرى كامىلدىن بۆلەك.
 نەفس سەيياد ئولسە، پىر قەيياددۇر،
 بولسە ئول كەمىد ئول زىياددۇر.

پىرى كامىللارنىڭ جەھاندىن خالىي ئېرىمەسلىكىنى بەيئانى

بولسە ھەر ئۆيىنىكى بىر خاۋەندى بار،
 پەرزىدۇر پىر ئىستەمەك مىسكىنۇ شاھ،
 ئىككى ئالەم ئىچرە ئول پۇشتۇ پەناھ.
 يار بول بۇ يار كۆرگىل يارى،
 سەرۋ قەد مەھتابدەك دىيدارنى.
 يار ئول قىلسە بارىڭنى بەرتەرەق،
 بارچەدىن يۈزىڭنى قىلسە بىر تەرەق.
 ھەر دىياردە يار باردۇر، بۇي قىلۇر،
 ئول سېنى يەك دىلۇ ھەم يەك روى قىلۇر.
 نۇكتەلەر بىر نەچچەكۈن ئايدىم ساڭا،
 پىر پىرۇ يار لازىمدۇر ساڭا.
 تا تىرىكسەن بولما پىرىڭدىن يىراق،
 بولغاسەن ئەلبەتتە غەيرىدىن يىراق.
 تاكى باردۇر قەلبى بۇ زاتنىڭ سېنى،
 پىر جانۇ ئەقلى ئىماننىڭ سېنى.
 * *
 ئايدى بىر كۈن رەسۈلى سەرمەدى،
 جۈرمىنى تەھقىق سۇئۇز - زەن^① دېدى.
 ئول بىرى ئايدى بۇ يولدە ھەفت روز،
 يوقتۇرۇر سۇ باردىكى پايى سوز.
 ئول بىرى ئايدى، دۇرغۇدۇر، ئەي جەۋان،
 باردۇر كۆپ چەشمەئى ئابى رەۋان.
 جۈرم ئول بولغايكى، ئالغاي ئابى خاس،
 تاكى بولغاي ئول بۇ تەرسادىن خەلاس.

باردۇرۇر ھەر ئەسرنى پەيغەمبەرى،
 ئول ئېرۇر گۇمراھلارنى رەھبەرى.
 ھەر تۈنى ماھتابۇ ھەر كۈن ئاقتاب،
 بولماسۇن دەپ بەندەم ئەھۋالى خەراب.
 خالى ئېرىمەس ئۇشېۋلاردىن بۇ جەھان،
 ھېچ ۋەقت شەيخى زەمانۇ ھېچ مەكان.
 نېچەكىم نەفس ئىلكىدە بولماس ئەسىر،
 جۈستۇجو ئەيلەرمەن دائىم پىر - پىر.
 پىرماڭاۋۇ بەرچەلەرغە بۇ سەفەر،
 ھەر بەلايى كەلسە بولغاي ئول سىپەر.
 ئەي بەرادەر، ئىستەسەڭ چىقماق بەلەند،
 نەردبان پەيدا قىل، ئاندىن چىق بەلەند.
 نەردبان بولغايكى، بۇ خەۋفۇ خەتەر،
 تا چىقىپ ئول قەسرە قىلغايىسەن نەزەر.
 نەردبان ئول قەسرەنىڭكى رەھنەما،
 ئول چىقارغاي تەھتىدىن ئەرشى ئەلا.
 كىم يۈرۈر يول پىر ھىمايىتى بىلەن،
 ئول تاپەر مەنزىل ئىنايىتى بىلەن.
 ھەركىشىكىم كىرسە يولغە بىدەلىل،
 بولغاي ئول سەرگەشتە ھەيرانۇ زەلىل.
 تاكى باردۇر بۇ جەھان تەرسالارى،
 باردۇر ئول ۋەقتىنى ئىسالارى.
 بۇ جەھان ئول پىردىن خالى ئەمەس،
 ھىممەتنىڭ لېكىن سېنى ئالىي بەس.
 بولسە ھەر دىلىنىكى بىر دىلبەندى بار،

① بەنگۇمان.

نەفسىگە خىلاق قىلماقنى بەياندۇر

ئول نېچك بىئەقلىدۇر شەب - روز شاد.
 ئەي بەرادەر، بولغىل ئاندىن باخەبەر،
 «ئىننەقىل ۋەسۋاسى سەھرۇن مۇستەمىر»^①.
 ئال بۇ پەندىمنى قۇلاقغە، ئەي پىسەر،
 بارغىل ئول سەھراغە، بار تەرياق - زەھەر.
 زەھەر بەر نەفسىڭگە، سەن تەرياق ئىچىپ،
 تېز ئۆلتۈر نەفسنى باشىن كېسىپ.
 مەن تەبىبى ھازىقەم شاگىردى ھەق،
 بەردى ھىكمەت ئىلمىن ئۇستادىم سەبەق.
 ئول تەبىبى تەبىئە نەبىزىدىن كۆرەر،
 كۆپ تەبىبىلەر رەڭگى زەردىدىن كۆرەر.
 ئول تەبىبى پوستۇ گوشتۇ ئۇستىخان،
 مەن تەبىبى فەھمۇ ئەقلى قەلبۇ جان.
 مەن كۆرەر مەن نەبىزى دىل بىۋاستە،
 دەردلەرغە دارۇ بەرگۈم تەھ بەتەھ.
 دەستى مۇزد ئالمەسمەن ھەر بىماردىن،
 دەستى مۇزدىم ئالمەمۇل - ئەسرارىدىن.
 قايداسەن، بىمارلار كەلگىل ماڭا،
 دارۇلار دەردىڭ بەرگەيمەن ساڭا.
 ھەر نىچەكىم دەردى زەئىفىڭ سەندە بار،
 ئىستەسەڭ ھەرقانچە دارۇ مەندە بار.
 تېز كەلگىل بىگۇمان بىنەڭگۈ نام،
 ئالغامەن ئول خەزىنەدىن ھەر سۇبھۇ شام.
 فەھم قىل بۇ سىررى مەئنى، ئەي ئۈمۈم،
 تاكى مەن فەرزەندى مەۋلانايى رۇم.

مادەرى بۇتلار ئېرۇر نەفسىڭ ساڭا،
 چۈنكى ئول ماریۇ بۇ بۇت ئەزەھا.
 مۇسەفۇ تەسبىھ نەفس ئىلكىدە بار،
 خەنجەرۇ شەمشىر ھەم ئاستىدا بار.
 مۇسەفۇ سالۇسىگە باۋەر قىلماغىل،
 بىر نەفس ھەمىسەررۇ ھەمىسەر بولماغىل.
 مۇسەفۇ تەسبىھلەرى ئەز روى دام،
 سەيد قىلغاي ئامىلەرنى سۇبھۇ شام.
 روزۇ شەب ئادەمنى ئول ئەفسۇن قىلۇر،
 خەلقىنى دىۋانەۋۇ مەجنۇن قىلۇر.
 قىل ھەزەر، ئەي دوست، بارما قاشىغە،
 تىغى «لاھەۋلە» بىلە ئۇر باشىغە.
 قەتل قىل نەفسىڭنى سەن، بولغىل ئەمىن،
 ھەم قۇتۇلغىل خەنجەرۇ شەمشىردىن.
 بۇت ئاشاتگەن ئۇشبۇ يولدا سەھلەدۇر،
 سەھل بىلگەن نەفسنى ئول جەھلەدۇر.
 قويدى نەفس زەۋقىدىن ئادەم بىر قەدەم،
 سەد ھەزاران تاپدى ئول دەردۇ ئەلەم.
 كىم قەدەم قويسە بەرايى نەفسى زەۋق،
 داغى فۇرقەتىدىن سالۇر بوينىغە تەۋق.
 كىمكى ئۆلتۈرسە ئەگەر بۇ نەفسى گىبىر،
 دائىما فەرمانىدە خۇرشىدۇ ئەبىر.
 نەفس مەكرۇ ھىيلەنى ئۇستادىدۇر،
 روزۇ شەب كۆڭلۈڭدە ئانى يادىدۇر.
 بولسە دائىم ئۇشبۇ ساھىر دەر نىھاد،

① ھەقىقەت ۋەسۋەسىدە دائىملىق سېھىر بول.

بىزە بانۇ بىدىلۇ يەكتا نىشىن،
بارچە كەسرەتدىن بۇ جا تەنھا نىشىن.

جانۇ دىل بىرلە ئېشىتكىل، ئەي ئومۇم،
ئاڭلاگىل ئۇشېبۇ سۆزۈمنى قل فەيۇم.

ئول سەفايى دىل بۇ خىلۋەتدەدۇر،
ئول نە بۇ دۇنياۋۇ نە جەننەتدەدۇر.

مار بېھتەر مۇختەلىق ھەمراھىدىن،
چاھ بېھتەردۈركى، ئانداغ جاھىدىن.

خىلۋەت ئول خىلۋەتكى، بۇ ئەغياردىن،
نە ئوشۇل خىلۋەتكى، خىلۋەت ياردىن.

غافىلا، كۆڭلۈڭدە تۈتگىل بۇ رۇمۇز،
پوستىن ھاجەت ئەمەسدۇر دەر تومۇز.

مار ئۇرار نىشىنى جىسمۇ جانىغە،
بۇ ئۇرار ھەم جانۇ ھەم ئىمانىغە.

ئايدى ئىسا ئىسمى ئەئزەم نېگە مەن،
ئوقۇدۇم مۇرداغە تابىتى جانۇ تەن.

ھەر نېچە گورىدە بولسە بىنىشان،
قىلدى بۇ گوردىن چىقىپ ھالىن بەيان.

ئوقۇدۇم نادانغە، تابىتى ئەقىلىلەر،
ئوقۇدۇم گۇڭلارغە، قىلدى نەقىلىلەر.

قىلدى ئاجىز ئول كۈنى ئەھمەق مېنى،
قىل خەلاس ئەھمەقدىن، ئەي يا رەب، مېنى.

ئۇچراسە ھەر يەردە ئول ئەھمەق قۇلاق،
قاچتى ئىسا ئاھۇدەك ئەندىن يىراق.

يوق سەفالىك ئىتدە، لېكىن باۋەفا،
بار نە بۇ ئەھمەق ۋەفاۋۇ نە سەفا.

يوق ئىدى ئالەمدە تۈركىي «مەسنەۋى»،
ئاڭلاسه ھەر كىمكى دىن بولغاي قەۋىي.

ئەزبەرايى خاتىرى ياران ئۈچۈن،
تۈركىي قىلدىم سىينەنى سوزان ئۈچۈن.

قالماسۇن پۇشىدە دەپ بۇ گەنجى،
تارتتىم بىر ئىككى كۈن بۇ رەنجى.

سەربەسەر بۇ مەئنىنى قۇرئان ئېرۇر،
گوپىيا بىر شەمشىرى بۇرران ئېرۇر.

ئول سىپەر كۆڭلۈڭدەكى تەسدىق ئېرۇر،
بولماسا تەسدىقى دىل زىندىق ئېرۇر.

بىسىپەر شەمشىرگە بولمە رو بەرو،
ئەۋۋەلا قىلغىل سىپەرنى جۇستىجو^①.

دەستى غەيب شەمشىرلەر ئۇرغاي بۇ گۈن،
كەتگەي ئول مۇنكىر جەھەننەم سەرنىگۈن^②.

كەلمەسە ھەركىم ئەگەر تەئخىر قىلىپ،
يوق ئاڭا ئۇشېبۇ سەئادەتدىن نەسىپ.

ئەي ئوغۇل، تەئخىر ئافەتدۇر ھەمە،
ئاقىبەت ئافەت ھەلاكەتدۇر ھەمە.

ئول كىشىكىم، ئۆلسە بىئىسلامى دىن،
مۇتلەق ئول ئەسلا سەئالماس بەندەدىن.

گەر ھەۋا غالىب پەرشانىلىخ ئېرۇر،
شەھۋەت ئەر غالىب پۇشەيمانلىخ ئېرۇر.

ئەيلەگەچ خۇش قەددىنى شەھۋەت دۇتاھ،
يوقتۇرۇر شەھۋەتچە ھېچ ئافاتى راھ.

ئەي بەرادەر، يۈزنى ئۆر دىۋارغە،
مۇنتەزىر بول يارنىڭ دىيدارىغە.

① خوتەن ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا ساقلنىۋاتقان 399 - نومۇرلۇق قوليازما مۇشۇ يەرگىچە كۆچۈرۈلگەن بولۇپ، بۇ بېيىتنىڭ ئالدىدىكى بېيىت قوليازمىدا چۈشۈپ قالغان.

② خوتەن ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا ساقلنىۋاتقان 408 - نومۇرلۇق قوليازما مۇشۇ يەرگىچە كۆچۈرۈلگەن بولۇپ، بۇ قوليازمىدا مەزكۇر بېيىتنىڭ ئالدىدىكى «ئول سىپەر كۆڭلۈڭدەكى تەسدىق ئېرۇر» دېگەن مىسرادىكى «سىپەر» چۈشۈپ قالغان.

ئول سېنى ھەر يەردە تاپسە ئۆلتۈرۈر،
ئاتەشى لەئەتدە دائىم كۆيدۈرۈر.

قىل تەرىقى، ئال بۇ يولدا چاشنى،
رايگان ئۆتكۈرمە سۇبھۇ چاشنى.

ئىستەسەڭ يارۇ لىقا پەيۋەستە سەن،
بىۋەفالارغە چەرا دىلبەستە سەن.

بەندە بول، زىنھار سۇلتان بولماغىل،
گوي بول مەيداندا چەۋگان بولماغىل.

بىدار ۋە ھۇشيارلىكنىڭ بەياندۇر

باردۇر ئۇل ھەممەلەرنى ئالدىدا،
خاھ شاھى بولسۇنۇ، خاھى گەدا.

ئەي بەرادەر، روزۇ شەب ئەندىشە قىل،
ئول سۇئالىڭنى جەۋابىن پىشە قىل.

ئايدىلار فەھم ئەيلەيۇ ھۇشيار بول،
تېز تۇن بۇ ئۇيقۇدىن بىدار بول.

خابۇ خۇر كەم ئەيلە شەب - روز ئەندەكى،
يوقتۇر ھېچ ھەيۋاندا غەفلەت سەندەكى.

ئۆتتى شەب - روز شۇكرى نىمەت قىلمادىڭ،
جانۇ دىل يەكبار تائەت قىلمەدىڭ.

ئەيلەدىڭ دىلنى سىيەھ، سافىڭ قەنى؟
بەندە مۇئىمىن بولساڭ، ئىنساڭ قەنى؟

ئۆتتى ئۇمىرىڭ ھەيىق دائىم خابىناك،
زاھىرۇ ھەم باتىنىڭ ئالۋدەناك.

مەن سېنى شەب - روز قىلدىم تەربىيەت،
سەن مېنى ھەر دائىما قىلدىڭ غەلەت.

جانۇ كۆڭلۈڭ بىرلە سەن ياد ئەتمەدىڭ،

روزۇ شەب ئۇل جەق - جەقۇ دەق - دەق قىلۇر،
ئۆز - ئۆزىنى كافىرى مۇتلەق قىلۇر.

ئەي بەرادەر، سەندە باردۇر گەر تەمىز،
كۆرسەڭ ئۇل ئەھمەقنى تېز ئاندىن گۈرىز.

يوق ئەجەب گەر مۇردە ئۇرسە زىندەنى،
بول ئەجەب ئۆلتۈرسە مۇردە زىندەنى.

ئەي بەرادەر، بولمەي ئەھمەقدىن يىراق،
قىلماغىل بۇ ئۆيدە ھەرگىز تۇمتەراق.

ئەي دىلا، ھەر روزۇ شەب بىدار بول،
بارچەنى قوي، تالىبى دىدار بول.

شەب ئەگەر بەد رەڭگۇ، ئەمما نىكى بار،
ئابى ھەيۋان ھەم ئوشۇل تازىكى بار.

مۇسا كۆرگەن نار تەھقىق نۇردۇر،
رەڭگى شەب رەڭگىيۇ ئەمما ھۇردۇر.

بەندەدىن سورگەي خۇدا مەھشەر كۈنى،
كەل يەقەن، ئەي ھەدىلەغ كۆرگىل مېنى.

ئەيلەدىم ئاراستە جەننەتنى مەن،
ھېچ بەرگى سەبزە ئالىپ كەلدىڭمۇ سەن.

يا يانىپ بارماقنى قىلدىڭمۇ خەيال،
يا ئالىپ كەلمەككە قىلدىڭمۇ خەيال.

ئانچە نىمەتلەر بېرىپ ئېردىم ساڭا،
ئۇل جەھاندىن نىمە كەلتۈردىڭ ماڭا.

يا مەگەر ئول خەمىرنى نوش ئەيلەدىڭ،
يا مېنى مۇتلەق فەرامۇش ئەيلەدىڭ.

بەر ھىسابۇ بەر جەۋابىنى ئانىڭ،
مەقبۇل ئېرمەستۇر ماڭا ئۆزىڭ سېنىڭ.

ئەي دىلا، سەن تېز ئالىپ بار ئەقدى جان،
 ئەقد بەرسەڭ ئەقد بەرگەي ئول زەمان.
 بەرسە ئال جانىڭغە گەر بىر زەررە ئىشقى،
 بەرمەسە ئول ئىشقىنى، ئال پىرى ئىشقى.
 زاتى ئىشقىدىن ئۆزگە پىرى خوشكۇ تەر،
 ئىشقى دۇككانىغە ئۆلدۈر بالۇ پەر.
 ئەي بەرادەر، پىرى ئىشقى بۇ دەرددۇر،
 يۈزنى ئاندىن ئۆگۈرۈگەن نامەرددۇر.
 دەردسىز جان مىسلى گەردۇ يا غۇبار،
 دەردلىخ جان مىسلى ئەبىرى نەۋبەھار.
 ھەر نېمەكى بولسە بۇ دۇنيايىدىن،
 بەرچەسى بۇ ئەبىرنى باراندىن.
 بەلكى ئەقلۇ ئىلمۇ دىن، ئىماننى بەر،
 زەررەنى ئول دەردغە يۈز جاننى بەر.
 بولماغايىسەن كاھىلۇ زەئفناكۇ سۇست،
 ئۆپلە بۇ سەۋدانى سەن چالاكۇ چۇست.
 ئەندەكى بۇ سىررىدىن قىلسام كىتاب،
 خەلقى ئالەم بارچەسى بولغەي خەراب.
 ئەيتۈرەم، لېكىن زەبان ھەمدەم ئەمەس،
 بەلكى بۇ سىر قەلبۇ جان مەھرەم ئەمەس.
 ئەي خەراباتىي، بۇ دەم خامۇش بول،
 لەب بىدوز پەيۋەستەۋۇ دىلجوش بول.

گۈرۈسنەلىكنى فايدهسىنىڭ بەيانى

كۆپ يېسە ھەركىم بولۇر مانەندى ئۆي،
 بولغاي ئول دىل نەفس ئىلە شەيتانغە ئۆي.
 ھەر كىشىكىم كۆپ يېسە مۇرداردۇر،
 ئول كىشىكىم، نەقىشى بار دىۋاردۇر.

دەردى سوزىي بىرلە فەرياد ئەتمەدىڭ.
 سۇبھۇ شام ھەر روزۇ شەب باقتىم ساڭا،
 باقمادىڭ سەن ھېچ سائەت بىر ماڭا.
 ئۆتتى ئۆمرىڭ فىسقى كۆپ ئىسيان بىلەن،
 ئەمدى بولغىل خەير ھەم ئىھسان بىلەن.
 روزۇ شەب قىل خابى دىلدىن ئىھتىيات،
 مۇردەدۇر ھەر خابى دىل ئېرمەس ھەيات.
 ئەيىب ئەمەس بۇ چەشمى زاھىر خابى گىل،
 مۇردەلەرنىڭ مۇردەسىدۇر خابى دىل.
 ئەي دىلا، ئانى فەرامۇش ئەيلەمە،
 ئۆزنى ھەم ئانىيۇ خامۇش ئەيلەمە.
 جان بېرىپ، ئال ئىشقىدىن بىر دەرد سەن،
 مۇردەسەن، بىدەردسەن، نامەردسەن.
 بارچە بۇ بازاردە تەيياردۇر،
 ھەر قەدەم يەتمەس مەگەر بىسىياردۇر.
 بارچەنى باردۇر خەرىدارى تولا،
 ئىشقىغە لېكىن خەرىدارى كۇجا؟
 بولسە ھەر بىرنى بەھاسى ئىنۇ ئان،
 لېكىن ئول ئىشقىنى بەھاسى قەلبۇ جان.
 باردۇر سۇگان ئارا بازارى ئىشقى،
 ھەم ئېرۇر سۇگان ئارا دۇككانى ئىشقى.

كىم شىكەمنى خالىي بۇ ناندىن قىلۇر،
 ئول شىكەمنى دۇررۇ نۇراندىن قىلۇر.
 كۆپ يېمەكلىكىدىن ئېرۇر دىل يارەسى،
 دېۋى مەلئۇننى بولۇر ھەمشىرەسى.

ئول كىشىكى، كەم يېمەكنى قىلدى خۇي،
 تاپتى ئول ئالەمدە چەندان ئابروي.
 كۆپ يېسە كۆپ ئەقىل بولغاي كورۇ كەر،
 كەم يېگەنلەر ئالدى بۇ يول بەھرەلەر.
 كۆپ يېگەن بىماردۇر ھەر روزۇ شەب،
 مۇبتەلادۇر بۇ بەلایى دارى تەب.
 كىمكى ئالەمدە يېمەككە زاردۇر،
 ئاخىرەتدە جانىغە ئازاردۇر.
 ئۆزىدىن ھەم يوقتۇرۇر ئاندىن خەبەر،
 نامى ئول ئازارنىڭ جۇئۇل بەقەر.
 تويماغاي ھەرگىز جەھاننى نانغە،
 بەرمە، يا رەب، بۇ بەلا ھېچ جانىغە.
 تالىبى نانلەر ھەمە نانسىز كېتەر،
 ئاقىبەت ئالەمدە ئىمانسىز كېتەر.
 ئەي بەرادەر، كەم يېگىل بىدار بول،
 بولماغىل ئەغيار، بولساڭ يار بول.
 كۆپ يېگەنلەر بەندەئى شەھۋەت بولۇر،
 كەم يېگەنلەر لايىقى رەھمەت بولۇر.
 ئۇل كۆڭۈلكىم، بولسە بۇ نەفسۇ ھەۋا،
 ئوچكەي ئۇل دىل ئۆيىدىن شەمى سەفا.
 ئۆچسە گەر ناگاھ قەندىلھايى دىل،
 نەفس ئەئزانى قىلۇر ئىسيانغە دەلىل.
 كىمكى بولسە چەرب با شىرىن تەلەب،
 يوق ئاڭا بۇ يولدا فەزلى لۇتقى رەب.
 لوقمەلەر گەر سەندە بولسە پۇر گۇھەر،
 ئۈرمە دەم چەندان يېگىل قىلماي خەبەر.
 بولسەلەر مەئدەڭدە پاكىيلەر پەلىد،
 قۇفل ئەت ھەلقىڭنى پىنھان قىل كەلىد.

ئول شىكەمكى، خالىدۇر زىندانى نەفس،
 سالماساڭ زىندانغا بولغاي نەفس غەفس.
 ئال ھەمە شەب - روز نەفسىڭدىن خەبەر،
 بولسە نەفسىڭ غەفس، قىل ئاندىن ھەزەر.
 بۇ ھەرسى بەتن ھەم ئاندىن ساڭا،
 ھەم مەرىزى قەلب ھەم ئاندىن ساڭا.
 بەئزىلەر بولسە گۈرۈسنى سەگ بولۇر،
 بولسەلەر گەر سىير ئۇل بەدرەك بولۇر.
 زەئفى جۇۋ بىھتەردۇر ئۆزگە زەئفىدىن،
 روزۇ شەب بولغاي ئانىڭكى رەئفىدىن.
 تاپتىلار بۇ يولدا بەھرە ئەھلى جۇۋ،
 كۆپ يېمەككە قىلماغىل ھەرگىز رۇجۇۋ.
 جۇئى ئادەت قىلىپ خاسانى ھەق،
 جۇئىدىن ھەر پەردەئى دىل بولدى شەق.
 ئەي ئوغۇل، ئانى تەھەممۇل قىلمايدىڭ،
 روز - شەب سەبرۇ تەھەممۇل قىلمەيدىڭ.
 كاسە پەھلۇ، كاسە نان بالايى نان،
 ئەزبەرايى بۇ تەئام خۇرانىيان.
 بۇ شەرابۇ بۇ كەبابۇ بۇ شەكەر،
 خاكىنى رەڭگىدە دۇرلار، ئەي پىسەر.
 ھەر نېمەكىم، خاكدۇر بەر خاكغە،
 ئەزم قىل ئاندىن كېيىن ئەفلاكغە.
 كەم يېگەندىن چىقتى رۇھۇللاھ فەلەك،
 كۆپ يېگەندىن تۇشتى قارۇن تا بەدرەك.
 ھەر كىشىكى، ئۇشبۇ تۇن بىدار ئەمەس،
 ئۇل كىشىلەر لايىقى دىدار ئەمەس.
 روزۇ شەب ئۇشبۇ جەھان باشدىن ئاياغ،
 سەربەسەر مەشغۇلى ھەسرەت بىرلە داغ.

نە قالپىدۇر قەترە ئابى نە گىياھ،
بىشە بولمىش مىسلى دەشتى كەربەلاھ.

ئۇردى بۇ ھالەتدە گاۋ بىر ئاھى سەرد،
بولدى پەيدا ئاھىدىن جەمئىغە دەرد.

ئەي دەرىغا، فەھمۇ ئىدراكىم قانى،
ئەرتە يەرگە ئابۇ خۇراكىم قانى،

زەئىق بىرلە كەتتى مەغزۇ گوشتۇ قان،
بولدى بۇ غەم بىرلە پوستۇ ئۇستىخان.

روز يۈز مەن ياغۇ گوشت پەيدا بولۇر،
شەب بۇ ياغۇ گوشت ناپەيدا بولۇر.

كۈندۈزى مەستانە بۇ يايلاقىغە،
شاد ئولۇپ ئاۋاز ھەم توپلاقىغە.

بولسە كۈندۈز گويىيا ئەژدەر بولۇپ،
بولسە شەب بىر گەرمىكى لاغەر بولۇپ.

ئەي پىسەر، بۇ گاۋ ھالىنى كۆرە،
كېچە قوپماس ھېچ ئورنىدىن ئۆرە.

ئۆتكەرىۈ ئۆمرىنى دائىم روزۇ شەب،
كۈندۈزى ئارامى يوق تىنماي نە شەب.

ئەي بەرادەر، ئال بۇ نەقلىدىن خەبەر،
ئىسمى بۇ گاۋنى ئېرۇر جۇئۇل - بەقەر.

باردۇر بۇ قىسىم ئادەملەر تولا،
روزۇ شەب نەفسۇ ھەۋاغە مۇبتەلا.

بۇ جەھان ئۇل ئادەمنى بىشەسى،
يوقتۇر ئاندىن ئۇل جەھان ئەندىشەسى.

ئۇل كىشىكىم، گاۋنى گاۋرانىدۇر،
بۇجەھان باشدىن ئەياغ يايلاقمۇدۇر.

ھىرسى دۇنيادۇر ئوشۇل جۇئۇل - بەقەر،
ئەي بەرادەر، ھىرسىدىن قىلغىل ھەزەر.

ئەي پىسەر، با بەرگى تەن ھەم بەرگى جان،
شۇغلىدۇر ھەر ئىككىسىنى ئىنۇ ئان.

چەربى شىرىن بىرلە تەن فەربەھ بولۇر،
ھەرنە فىئىلى ھەربەئى ئەبلەھ بولۇر.

بەند قىل ئاغزىڭنى ئولسۇباز قىل،
گۈل بىلە رەيھان يېمەك ئاغاز قىل.

كىم غىزا تىغلىغە بەرسە مۇختەلىق،
بولغاي ئۇل ھەيرانىدىن ئىستەر تەبىب.

تىغلىنى زەئىق ئىلە بولسە ئاغزى بەند،
ھەم بولۇر ئۇل داپەنى پىستانى بەند.

ھەر كىشى ئەيش ئىلە قىلسە بادە نۇش،
بادەئى شەيتان بولۇر بۇ فەھمۇ ھۇش.

دۈشمەنى ھەق بولسە ھەر جا خارىدۇر،
جايدۇر مىنبەر ئەمەسدۇر دارىدۇر.

* * *

باردۇرۇر بىر بىشە ئىچرە گاۋى نەر،
بىر رىۋايەت گاۋ دەر، بىر راۋىي خەر.

بار بۇ بىشە كۆپ ئەلەق، بىسىيار ئاب،
گاۋغە بۇ بىشە جايى خۇردۇ خاب.

كەڭرۈسى بۇ بېشەنى دۇنياچە بار،
لېك گاۋ مەنزۇرىدە ھەلقەچە بار.

سۈبھىدىن تا شام يەر بۇ ناخەلەق،
نە قالۇر بۇ بىشە ئابۇ نە ئەلەق.

سەممۈرۈپ سىغماس بۇ بىشە ۋەقتى شام،
ھەم ئەلەق ھەم ئاب بولغايلا تەمام.

بولدى بۇ سائەتدە گاۋى با خەر،
پىشۇ پەس ھەم ئوڭۇ سول قىلدى نەزەر.

سەبرۇ تەھەممۇلنى بەيان قىلىنۇر

بۇ بەشارەتتىن، دىلا، سەن شاد بول،
روزۇ شەب بۇ مىللەتۇ مەزھەبە بول.

ئىستەگىلۇ، ئىستەگىلۇ، ئىستەگىل،
دائىما سەبرۇ تەۋەككۈل ئىستەگىل.

سەبرلىغىلەر تەڭرىنى پەرۋەردەسى،
سەبردۇر سىدقۇ سەفانى پەردەسى.

سەبردىن مەن ھەر نېچە قىلسەم كىلام،
قىيامەت بولمەگەي ھەرگىز تەمام.

سەن كەچۈرسەڭ ئۇمر سەبرىلەر بىلەن،
بىگۇمان ئاللاھ ساپىرلار بىلەن.

ئەي بىرادەر، تەرك قىل بۇ ھايۇ ھۇي،
قىسسەئى مازىيۇ مۇستەقبەلنى قوي.

مازى مۇستەقبەل سەنى ھەيران قىلۇر،
سەرگەرانلىغ بىرلە روگەردان قىلۇر.

قىسسەئى نەھۋۇ نۇجۇمۇ تىببۇ ھەرق،
ئۇشبۇلەر تەئسىرى دىلغە يەخۇ بەرق.

ئۇشبۇ يول سەبرۇ تەھەممۇلنى يولى،
ئەيلەھىممەت، يولغە كىرگىل بىر يولى.

ئۇشبۇلەر ھەركىمگە بۇ يول توشەسى،
بولمەسە مۇندىن بۆلەك ئەندىشەسى.

كىرسەڭ ئۇشبۇ يولغە بىئەندىشە كىر،
يول يىراقۇ يۈك ئاغىر، مەركەب يەغىر.

تېز بول بىخانۇ مان ئەندىن رەۋان،
بىر يول بول بىخانۇ مان ئەندىن رەۋان.

قىلدى پەيدا كىمىيالاردىن خۇدا،
كىمىيا يوق سەبرى ئادەمدەك يانا.

كار ئەگەر باسەبردۇر، خارى خۇدا،
كار ئەگەر بىسەبردۇر، نەفسۇ ھەۋا.

باردۇر سەبر ئەھلى كۆپ ھەر ئەسردە،
فەھم قىلغىل سەبرىنى «ۋەل - ئەسر»^① دە.

سەبر زەۋقىنى نە بىلگەي تىرە دىل،
ئىستەسەڭ بۇ زەۋقىنى سەبر ئىستەگىل.

سەبر قىلماس ھەر كىشى دۇنيايى دۇن،
قايدە قىلغۇڭ سەبر «نئىمەل - ماھىدۇن»^②.

بولماسە ھەركىمنىكى ئەندىشەسى،
يوق ئانى پاكۇ پەلدىدىن سەبرىسى.

بۇ ئەجايىبدۇركى، ئۇل تىرى دىلى،
ئىستەمسە ئۇل ھېچۋەقت سەيقەلگەرى.

ئىستەسەڭ ئاينەنى قىلماق جەلى،
سەيقەلى قىل، سەيقەلى قىل، سەيقەلى.

گەر كىشى ئاھەننى كۆب سەيقەل قىلۇر،
ئۇل بولۇر ئاينەۋار ئانى كۆرۈر.

كىم بۈگۈن سەبرۇ تەھەممۇل بىرلەدۇر،
تاڭلا ئۇل تەختۇ تەجەممۇل بىرلەدۇر.

كېلسە گەرھەقدىن سەڭگە جەۋرۇ جەفا،
بۇ جەفا بىرلە ئوراغلىقدۇر سەفا.

قىلمەدى پەيدا خۇدا بى پەردە شەي،
بۇ جەفاۋۇ جەۋرۇ مېھنەت پوستى ۋەي.

① «قۇرئان كەرىم»، سۈرە ئەسر.
② سەۋر ناھايىتى ياخشى داستىخان.

تاكى بول ئۇل دوزدۇ رەھزەندىن ئامان.

«ئىسمىمۇ ھۇ ھازەل ھىجاب ئەينۇل بەلا»^④.

كىمكى تاقت قىلسە ئۇل كۆرگەي لىقا.

ئەي دىلا، كۆرمەكنى سەن ئاسان دېمە،

كىمدە يوق بۇ تاقت ئۇل ئىنسان دېمە.

ئۇل بەلا يۈزلەنسە ئەندىن بۇ تەرەق،

مەرھابادە ئۇل يۈگۈرسە بىر تەرەق.

ئەقىل ئېمەس نەفۇ بەلانى بىلمەگەن،

مەرد ئېمەس يۈزنى بەلادىن ئۆگۈرغان.

سۈدى يوق بۇ يولدا ھەرگىز رېشى تەن،

فەرقۇ مەردۇ زەن بەلا بەرداشتەن.

ئۇل بەلايى ناگاھان بولسە دۇچار،

زاھىدۇ ئابد ئەنى كۆرمەي قاچار.

مەرد بەلا كۆرگەندە ئۇل «زىدنا»^⑤ دېگەي،

زەن بەلا كۆرگەندە «ئىھفەزنا»^⑥ دېگەي.

ئەي پىسەر، سەن زۇھرۇ شامۇ ئەسرۇ فەجر،

قىلمەگىل زاھىد كەبى دەئۋايى ئەجر.

فەرقى بۇ يول ھىممەتۇ تاقت ئېرۇر،

نە ئىبادەت بىرلە نە تائەت ئېرۇر.

ئۇل بەلا ئەنداغ بەلايدۇر سەئە،

تاقتى يوقتۇر جەھەننەمنىڭ ئەئە.

ھەفت دوزەخ نالە قىلگەي، ئەي ئىلاھ،

سەي مەئە ئىشقى ئوتىدىن بەرگىل پەناھ.

ئىستەسەڭ بۇ يولدا جاننى رىزقىنى،

ئىستەھەر دائىم بەلايى ئىشقىنى.

بولسە بۇ ئالەمدە ھەر نە كەررۇ فەر،

قىلمەغىل زىنھار ئەئە ھەرگىز نەزەر.

مېھرى دۇنيا گەرچى بىھەد، بىئەدەد،

جۈملەسى بوپىنىڭگەدۇر ھەبلى مەسەد^①.

«ئىننەما ئەمۇالۈكۈم»^② نى ياد قىل،

مۈلكۈ مالۇ جۇفتىنى بەرباد قىل.

ئەي دىلا، دائىم تەفەككۈر پېشە قىل،

گۈلمۈسەن يا خارمۈسەن، ئەندىشە قىل.

گەر گۈل ئېرسەڭ ئىستە ئۇل گۈلزارنى،

خار بولسەڭ ئىستە دائىم نارنى.

تېز ئال ئۈستۈڭدەگى بۇ بارنى،

تېز سالغىل بوپىنۇڭغە زۇننارنى.

ۋەھ نە خۇش مىللەت ھەلاكەت مىللەتى،

بەرچەدىن بالا ئەنىڭكى ھىممەتى.

بولسە ھەركىمنىڭ ئالىي ھىممەتى،

ۋەئەدۇر «لا تەقنىتۇ مىن رەھمەتى»^③.

روزۇ شەب ئۇشبۇ يول ئىچرە ئەي ئەمەك،

توشە يوق غەير ئەز تەۋەككۈلدىن بۆلەك.

ھەركىشى بۇ سىررىدىن ئاگاھ ئەمەس،

ھەر ئەمەل شايىستەئى دەرگاھ ئەمەس.

بەندە بىرلە ھەق ئەرا بىر پەردە بار،

ئۇشبۇ پەردە ئىچرە بار پەرۋەردىگار.

بولمەسە ھەركىمنى ئالىي ھىممەتى،

يوقتۇرۇر بۇ پەردەغە ھېچ تاقتى.

④ ئۇنىڭ ئىسمى: بۇ توسۇق دەل بالا - قازادۇر (سىناقدۇر)

⑤ كۆپەيتىپ بەرگەن، زىيادە قىلغىن.

⑥ بىزنى ساقلىغىن، بىزنى ئاسرىغىن.

① چىگە، ئانا، ئارغامچا.

② سىلەرنىڭ ماللىرىڭلار، بالىلىرىڭلار بىر تۈرلۈك سىناقتۇر؛ «قۇر -

ئان كەرمى»، سۈرە تەغابۇن 15 - ئايەت.

③ مېنىڭ رەھىمىتىدىن ئۈمىدۋار بولۇڭلار.

زىندەلىخ ئۆلمەكلىك ئۇل مېھنەتدە بار،
ئايى ھەيۋان ھەم ئوشەل زۈلمەتدە بار.

بۇ غەمى مېھنەتدە دائىم قىشۇ ياز،
بۇ غەمى مېھنەتدە بار ئۆمرى دەراز.

ئەي بىرادەر، كەلسە ئەندىن كەر بالا،
ئۇل بەلادۇر ئەينى ئەلتافى خۇدا.

كىم بەلاغە شاد ھەم بىكىن بولۇر،
بۇ كىشىگە ئۇل بەلا شىرىن بولۇر.

ھەر جافاۋۇ جەۋرلەر مېھنەت ئېرۇر،
بۇ رىيازەتلىك ھەم رەھمەت ئېرۇر.

سەن بېرىپ چۇفتۇ فەرزەند، مۈلكۈ مال،
مېھنەتۈ دەردۈ مەلامەتلەرنى ئال.

قىلدى بۇ ئەرز ئەرزى تەغرىغە سەما،
بەر ئەمانەتمىنى تابشۇرغۇم سەگە.

بولدىلەر لەرزى ھەمچۈن بەرگى بىد،
يىغلىدىلەر ئانچە سۇرخۇ سەفەد.

بولدىلەر بىتاقەتۈ ئەجىز ھەمە،
بۇ ئەمانەت بىزگە سەن جائىز دېمە.

ئەرشۇ كۇرسىيۇ مەلەك لەۋھۇ قەلەم،
بولدى بۇ ۋەھمىدە بەرچە قەددى خەم.

ئەيدىلەر، يا رەببىكى، لايى قاتىمىز،
يوق تەۋەككۈل، سەبرىا تاقەتتىمىز.

قىلدىلەر كۆب نالە مەخلۇقات ئەگە،
قىلمەدى ھېچ قەيسىسى تاقەت ئەگە.

ھەق تەئالا قىلدى خاكىغە نەزەر،
بۇ ئەمانەت خانە دەرسەن، ئەي بەشەر.

ئەيدى، سەن بىناۋۇ داناۋۇ خۇدا،
مەن نە بىلگۈمدۈركى خاكى زىرى پا.

كۆردى ھەق بۇ لايى خاكى فانىنى،
شۇل زەمان تاپشۇردى ئەماناتىنى.

بۇ ئەمانەتدۈركى، بىر گەنجى ئەزىم،
ئۇل بۇ زاھىرىنغەدۇر رەنجى ئەزىم.

بۇ ئەمانەت ھەر كىشىغە باردۇر،
دەرد بولسە ئاقىبەت دىيداردۇر.

زاھىرىدۇر دەردەھم جەۋرۇ جەفا،
باتىنى تەرىقادۇر ئۇل زەھەر ئەرا.

ئەي بىرادەر، خاھلەسەڭ بولماقنى مەرد،
جان بېرىپ ئالغىل بۇ كۈن بىر زەررە دەرد.

تەلخىلەر شىرىن مۇھەببەتتىن بولۇر،
مىسلەر ئالتۇن ئۇل مۇھەببەتتىن بولۇر.

ئۇل بەلالەرنى كۆتەرگەچ ئەۋلىيا،
ئۇل سەبەبىدىن ئەيدى ھەق ۋەقت بىيا.

كىم بەلا دەردىدە مەھزۇنتەر ئېرۇر،
خەلقى ئالەمدىن بۇ ئەفزۇنتەر ئېرۇر.

جەۋرى زۈلمى كافىران بۇ سەبرى نوھ،
بولدى ھەققە سەيقلە مىرئاتى روھ.

بولسەلەر ھەر رەنج بۇ ئۆلۈمنى پارسى،
جانغە يوق ئۆلمەكلىدىن ئۆزگە چارەسى.

رەنج جۇزۇى مەرگدۇر ئەچچىخ - سۈچۈك،
يوق خەلاسى جۇزۇدىن، كۈللىدىن نېچۈك.

ئەي پىسەر، مېھنەت ئۆلۈم پەيغەمبەرى،
دەرد ئېرۇر راھى خۇدانى رەھبەرى.

ئۇشبۇ مېھنەتتىن دەمى يۈز ئۆگۈرمە،
دەردلىخ ئادەمنى بىرەھبەر دېمە.

كىمكى بەندى شىرىن ئۇل جان ئېلتەگەي،
كىمكى بەندى تەندۇر ئىمان ئېلتەگەي.

تۈتى ۋە سەۋداگەرنىڭ قىسسەسىنى بەيئانى

ئۇل دەرەختە باشىگە ئولتۇردى قونۇپ.

تۈتلىرىگە ئەيدى سەۋداگەر بۇ سۆز،
ئېشىتىڭ، ئەي تۈتھايى دىلفۇرۇز.

دەپ ئىدى سىزلىرىگە بىر تۈتى سەلام،
لېكىن ئۇل بەندە قەفەسدەدۇر مۇدام.

ئەيتىپ ئېردى مۇبتەلادۇرمەن قەفەس،
خۇش گىرىفتارۇ بەلايى خارۇ خەس.

ئېشىتىپ بۇ سۆز بەناگەھ تۈتلىرى،
تۈشتى يەرگە بەرچە بىسىمىل بولدىلەر.

كۆردى خاجە تۈتلىرى بولدى ھەلاك،
ئوردى سەۋداگەركى ئاھى دەرناك.

ئەيدى، مەن قەيدىن بۇ سۆز ئەيدىم ئەڭ،
جانئەرلەر بەرسى بولدى مەڭ.

كەتگەچ ئۇل سەۋداگەر ئەندىن ناگەھان،
تۈتلىرى ھەم ئۈچتى كەتتى شۇل زەمان.

باردى ئۇل سەۋداگەرى، كەلدى يانىپ،
ھەر قەيۇ دېگەن ساۋغاتىن ئالىپ.

ھەر بىرىگە بەردى ئۆز سەۋغاتىنى،
كۆڭلىن ئاۋلەب قىلدىلەر دىل شادىنى.

ئەيدى تۈتىگە، نە سۆز ئەيدىڭ مەڭ،
تۈتلىرىنى قانىنى قىلدىڭ مەڭ.

سەن دېگەننى بەرچەسەن ئەيدىم ئەڭ،
ئۇل كۈنىكىم سەن نە سۆز ئەيدىڭ مەڭ.

ئېشىتىپ بۇ سۆزنى تۈتلىرى رەۋان،
باش - ئەياغ بىلمەي يىقىلدى شۇل زەمان.

ئالدى خاجە ئۇل قەفەسىدىن تۈتىنى،
ئۇشلەبان كۆردىكى، باشۇ بوينىنى.

قىسسەكىم، بار ئىدى سەۋداگەرى،
بىئەدەد ئېردى ئەنىڭ سىمۇ زەرى:

قىلدى بىر كۈن ئىختىيار ئەزىمى سەفەر،
ئەھلى ئەۋلادىغە بەردى بۇ خەبەر.

ئەيدى، مەن قىلسەم سەفەر، كېلسەم يەنە،
كېلتۈرەي سەۋغات سىزلىرىگە نىمە؟

ئەيدى، ئەيتىڭ ھەر قەيۇ سېۋگەنىڭىز،
تاكى سىزغە كېلتۈرەلەيك ئانى بىز.

ھەر قەيۇ كۆڭلىدە بارىن ئەيدىلەر،
بىر - بىر ئەيتىپ بەرچە تەئىين قىلدىلەر.

بار ئىدى سەۋداگەرنى تۈتىنى،
ئاقىلۇ دانا ئىدى بەس تۈتىنى.

بەئد ھەم تۈتىسىگە ئەيدى ھەمە،
كەلتۈرەي دېدى سەۋغاتىدىن يەنە.

ئەيدى تۈتى، قىلسەڭىز مۇندىن سەفەر،
گەر يولۇقسە ئەندە ناگاھ تۈتلىرى.

دەڭ ئەلەرگە، بىزدە ھەم بىر تۈتى بار،
ئۇل قەفەس ئىچرە گىرىفتار ئىنتىزار.

ئەيتىڭىز ئەلەرگە بىزدىن بۇ سەلام،
قىلمەڭ ئەلبەتتە فەرامۇش ئىنتىزار.

ئەيتىڭ ئەيتۈر مۇبتەلادۇرمەن قەفەس،
يوق تۈرۈر غەير ئەز خۇدا فەريادەرس.

بىزغە سەۋغات تۈتلىرى نې دەپسەلەر،
ئەيدى تۈتى، كەلتۈرۈڭ ئەندىن خەبەر.

ئاقىبەت سەۋداگەر ئۆلدەم تېبەرەدى،
يولغە تۈشتى نېچە مەنزىل يۈرۈدى.

ناگاھان بىر نېچە تۈتى ھەم كېلىپ،

تۈتلىرىدەك گەشتى سەيران قىلمەدىم.

خۇش قال ئەمدى، دەدى ئۈچتى شۇل زەمان،
باردى تۈشتى مەنزىلغە شادىمان.

ئەي بىرادەر خۇش ئېشتىڭ قىسسەنى،
ئەمدى ئەيتەي ئېشتىڭلەر غۇسسەنى.

بىل يەقىنكىم سەن ئوشەل سەۋداگەرى،
ئەيشۇ ھىرسىڭ يۈز تۈمەن سىمۇ زەرى.

ئولتۇرۇپ كۆڭلۈك نېچە سەۋدا قىلۇر،
نەفىسى شەيتان سەن بەلا غەۋغا قىلۇر.

جەھد ئېتەرسەنكى، تاپەي دەپ سىمۇ زەر،
ئۇل ئەياغىڭگە ئۆزىڭ ئۈرۈپ تەبەر.

بىل ئوشەل تۈتى سەنى جانىڭ ئېرۇر،
ئۇل قەفەسىكىم، جىسمى بۇ فانىڭ ئېرۇر.

تۈتى جان بۇ قەفەسدە بولدى بەند،
ئىچتى شەربەت، قىلدى ئىشرەت، يىدى قەند.

چۈن ئۈنۈتۈر ئەسلى كەلگەن زاتىنى،
ھەم فەرامۇش قىلدى گۈل، گۈلزارىنى.

فىكىر قىل ئەسلىڭ نە ئېردى، سەن نەسەن،
قىل تەفەككۈر قەيدە كەلدىڭ، قەيدە سەن.

سەير ئېتىپ كۆرگىل ۋۇجۇدىڭ شەھرىنى،
چارسۇ بازارۇ بەھرۇ بەررىنى.

سەن بۇ يەردە سەن ئۆزىڭنى ئوتغە سال،
قوي بۇ قالىڭ بىرلە كۆرگىل ئەھلى ھال.

ھەركىشى ئۇل تۈتىدەك ئىش قىلمەدى،
بۇ قەفەس زىندانىدىن قۇتۇلمەدى.

ئەي خەرابىي، قىسسەنى كۆتاه قىل،
چۈستى چابۇك تۈرگىل ئەزىمى راھ قىل.

شۇنچەكىم چىقمەگەن بىر جانى بار،
كۆزىنى گاھى ئاچىپ، گاھى يۇمار.

قويدى يەردە ئۇل يىراق تۈردى باقىپ،
سىلكىنىپ ئۈچتى قەناتلەرىن قاقىپ.

ئۈچتى تۈتى تامغە قوندىيۇ رەۋان،
قىلدى خاجە شۇل زەمان ئاھۇ فىغان.

ئەيدى تۈتى، كەتتىم ئەمدى، خۇش قالىڭ،
ھەر نە مېھنەت قىلدىڭىز رازى بولىڭ.

ئەيدى سەۋداگەر نېچۈك بولدى بۇ ھال،
مەڭگە ئەيغىل، دەدى، ئەي تۈتى بۇ ھال.

ئۇل نە سۆز ئېردىكى سەن ئەيدىڭ مەڭ،
بۇ سۆزىڭ دېگەچ بۇ دەم ئۆلدى ھۇما.

ئەيدى تۈتى، مەن بۇ سۆز ئەيدىم بۇ سۆز،
مۇبتەلادۈرمەن قەفەسدە شەب روز.

دېدىم، ئەندە نە ئىلاج قىلسەم بولۇر،
بۇ قەفەسدىن خەستە جانىم قۇتۇلۇر.

سەن بۇ ھالىمدىن ئەڭ بەردىڭ خەبەر،
قۇتۇلۇرنى فىكىرىنى قىلمىش ئەلەر.

فىكىر ئەيتىمىدۈرلەركى، ئۇل ئولسە بولۇر،
بۇ قەفەس زىندانىدىن تەسكىن تاقۇر.

بۇ قۇتۇلماقنى ئەلەر ئۆرگەتتىلەر،
تۈتلىرىكىم، بۇ سەبەبىدىن ئۆلدىلەر.

گەرچە تۈتى ئۆلدىلەر، ئۆلمەدىلەر،
«مۇتۇ قەبلە ئەنتەمۇتۇ» بولدىلەر.

ئۇل سەبەبىدىن مەن ئۆزىم قىلدىم ئۆلۈك،
شۈكرىكىم، سەد بار غەم بولدى سەبۈك.

ئاقىبەت تا ئۆلمەسدىن قۇتۇلمەدىم،

(نەشرگە تەييارلىغۇچى شىنجاڭ ئۈنۈپىرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا، دوكتور)

«ئىلاجىل - ئەمراز» (كېسەللىكلەر داۋاسى) رىئالىسىدىن^①

ھەكم يۇسۇفى

تترەك كېسلى

بەلغەم ئېشىپ كېتىپ تۇتقاندا تترەك، مۇناسىپ دورىدىن ئىچكۈزگەن خوپراق، سەۋەبى مەي ياكى جىمائىدىن بولسا، مەي بىلەن جىمائىدىن بولسۇنلار يىراق.

ئەزالارنىڭ لىپىلدىشى

ئەزا لىپىلداش گەر كۆرسە يۈزنى، لىپىلدىغان يەرگە باس قىزىتىپ تۈزنى. بۇنىڭ بىلەن كەتمىسە بەدەن پاكلىقى ھەبب كەر يار قىلسۇن شۇ زامان ئۆزنى،

پەي تارتىش (چەنگەك)

بەدەندە پەي تارتىشنى قوزغىسا بەلغەم، ئازابىڭ ئاشىدۇ، راھەت بولار كەم. بەدەننى تازىلا، ئۇنداق قىلمىساڭ ئېغىرلىشار كېسەل ئورنىغاچ مەھكەم.

تەمەردۇد^②

ھەركىم تەمەردۇدقا بولسا گىرىپتار، سۈرگىدىن ئىچكەندە پايدا قىلسا يار؛ تېنىگە سىرتلاننىڭ يېغىدىن ياكى ئېيىقنىڭ يېغىدىن سۈركىسۇن تەكرار.

كۆزدىكى ئەگرى ياكى تەتۈر كىرىپىك

ئەگرى ياكى تەتۈر كىرىپىك بولسا دەرد، مېڭىنى پاكلاشقا كىرىشكىن بىوھەد. پاكلىشىڭ ئەمەلگە ئاشقاچ پۈتۈنلەي تەشمىر^③ قىل، خۇدايىم ئەيلىسۇن مەدەد.

كۆز گىرۋەكلىرىنىڭ ئىششىقى

كۆز گىرۋىكى قېلىنلاپ ئىششىسا پات - پات، پايدىلىق بىر سۆزنى مەندىن ئالغىن ياد. سېمىز ئوت ياپرىقى، تۇخۇم ئېقىنى،

① بۇ ئەسەرنىڭ بىر قىسمى ژورنىلىمىزنىڭ 1996 - يىللىق 1 - ساندا ئېلان قىلىنغان.

② تەمەردۇد - گەدەن قېتىپ قېلىش.

③ تەشمىر - كېشىش، يېرىش.

نلۇپەر شەربىتى، ئارپا سۈيىدىن
ئىچكۈزگىن ئىسسىقتىن ئۇنى يىراق تۇت.

يەلدىن بولغان مەيدە ئاغرىقى

قوزغالغاندا يەلدىن مەيدە ئىللىتى،
سۆزۈمنى ئاڭلىغىن، جېنىڭ ھۆرمىتى.
پەرھىز قىلدۇر ئۈگرە، يەسىمۇقلاردىن،
بەرگىن راۋاج بىلەن دىنار شەربىتى.

سەپرا ۋە بەلغەمدىن بولغان مەيدە ئاغرىقى

سەۋەبى بولسا مەيدە دەردىگە سەپرا،
سۈرگىدىن ساقلىقى بولىدۇ پەيدا.
بەلغەم بولسا ئۇنىڭ سەۋەبى ئەگەر،
تەندىن ھەيدەپ «رەس»^① دىن يېگىن دائىما.

سەۋاددىن بولغان مەيدە ئاغرىقى

مەيدە ئاغرىغاندا بىلسە گەر كىشى،
سەۋادا سەۋەبىدىن ئېرۇر تەشۋىشى.
سۈرگە ئىچۈر، ئەمما قاق گۆش، يەسىمۇققا
ئوخشاش نەرسىلەردىن يېمەسلىك ئىشى.

مەيدە ئىششىش

مەيدە ئىششىش ئۈچۈن سەۋەب بولسا قان،
قان ئالدۇر، باسمىسۇن سېنى ھاياجان.
ماددىسى بولغاندا باشقا خىلىت ئەگەر،
«تازىلاش»^② دەپ بىلگىن داۋاسىن ھەرئان.

قان قۇسۇش

قان قۇسۇش قوزغىسا قورقۇنچ ۋە غەم،
سۆز ئېيتاي، سۆزۈمنى ئاڭلىغىن بىردەم.

قوشۇپ كۆزگە چاپلا، دەرد بولار بەرباد.

كۆز بۇرجىكىنىڭ ئىششىقى

كۆز بۇرجىكى ئىششىپ ئېچىلمىغان ئان،
ئۇنى «غەزەپ» دېيىشەر، ئەي سېخى ئىنسان.
ماش ئېزىپ ئۈستىگە قويۇلسا ئەگەر،
ئۈمىد باركى، داۋا بولار شۇ زامان.

تۆرفە (كۆز ئېقىغا چېكىتسىمان قان چۈشۈش)

كۆز ئېقىغا قان چۈشۈش بولغاندا زاھىر،
دىلىڭ بولسا ئاندىن پەرىشان خاتىر؛
كۈندۈر كۆيدۈرۈپ تۇتساڭ تۈتۈنگە كۆز -
تۈزۈلمەي قېلىشى كام بولۇر سادىر.

ھوشىدىن كېتىش (غەش)

بىلىم كۆزىنى ئاچ، يۈز بەرگەندە غەش،
لازىم ئاڭغا نېمە سەۋەب بار ئاڭلاش.
سەۋەبى قاندىنمۇ ياكى سەپرادىن،
يا باشقا ماددىمۇ بىلىپ داۋالاش.

ئەمچەك ئىششىقى

داۋالاشقا كىرىش ئەمچەك ئىششىسا،
غاپىل بولۇپ ۋاقتىنى قىلمىغىن زايە.
پىدىگەن ئېزىپ ئاڭغا سىركەنجىۋىل قوش،
ئىككى - ئۈچ قېتىم سۈركەپ تۇرغىن ھەركۈندە.

سۈت ئازلىق

تەمى ئاچچىق بولۇپ كېمەيگەندە سۈت،
پەرھىز ئۈچۈن ئەسلا قىلمىغىن سۈكۈت.

① رەس — مۇرەككەپ دورا.

② تازىلاش — سۈرگىلەر ۋاسىتىسى بىلەن ئىچىنى خىلىتلاردىن تازىلاش.

ھەزىمەتنىڭ بۇزۇلۇشى

ھەزىم بۇزۇلۇشتىن يۈز بەرسە زەخمەت،
بۇيرۇغىن سەپەر قىلىپ چەكسۇن رىيازەت.
جىگەر زەئىپلىكى بولسا سەۋەبى
قۇۋۋەت بەرگۈچىدىن يېسۇن ھەر ۋاقت.

ئىستىقا (سېرىق سۇ كېسەللىكى)

ھەركىمدە ئىستىقا ئىللىتى ئاشسا،
سۇ ئىچمەي تۆگىنىڭ سۈتىدىن يۇتسا.
مۇيەسسەر بولمىسا داۋا ئۈچۈن بۇ،
بولىدۇ تۆگىلەر ئىچىدە ياتسا.

يەنە شۇ ھەقتە

دورا تەلەپ قىلار بولسا ئىستىقا،
رەۋاج ئىسكەنجىبىن مۇناسىپ داۋا،
قىرغاۋۇل ۋە كەپتەر باچكىسىن يېگۈز.
مېۋىدىن ئانارنى بەرسەڭ كۆپ ئەلا.

سېرىق كېسەللىكى

سېرىق بولۇپ سەبرى كەتسە ھەربىر ئەر،
مۇۋاپىق يوسۇندا قەيگە سۈرگى بەر.
توخۇ گۆشى، نوقۇت ۋە يەنە قېتىق
ھەمدە ئانار سۈيىن توختاماستىن بەر.

يەنە شۇ ھەقتە

سېرىق كېسەللىدە كىم بولسۇن تامام،
چاچراتقۇ سۈيى ئىزلىسۇن مۇدام.
تۈزەلمىسە «دىنار» سىركەنجىۋىلىدىن ،
ئىچىپ تۇرىۋەرسۇن دائىم سۈبھى - شام.

تەلاق (تال) ئىششىقى

تەلاق ئىششىقىغا گىرىپتار بولسىڭىز،
قابىز نەرسىلەردىن ئەيلەڭىز پەرھىز.
كابۇل كۈچۈلىسى ئىچىڭ، سىركەنجىۋىل بىلەن،

مىرت دەپنى شەربىتى، ئەرەب يىلىمى،
سوقۇلغان كەھرەبا بىلەن ئىچ ھەردەم.

ھىق تۇتۇش

«تولۇش» تىن ھىق تۇتۇش كىمگە بولسا يار،
دورا ئۈچۈن ئۇنىڭغا بۇيرۇماق دەركار.
بوشالغۇچى بولسا ھىق تۇتۇش ئەگەر،
داۋالاشتىن كەچكىن، بەرمىگىن ئازار.

ئىشتىھانىڭ بۇزۇلۇشى

(چالما - كېسەك يېيىش)

كېسەك ۋە شۇنىڭدەك نەرسىدىن ئىنسان
يېسە ھالى بولار خارابۇ - ۋەيران.

ئاڭغا سەۋەب بولغان خىلىتىنى مەيدىدىن
قەي قىلدۇر، سۈرگى بىلەن چىقار شۇ ھامان.

جىگەر ئىششىش

جىگەرنىڭ ئىششىشىغا سەۋەب بولسا قان،
قان ئالسا ئاندىن نەپ يېتەر بىگۇمان.

باشقا خىلىت سەۋەبى بولسا، سۈرگىدىن
ئىچكىن تەندىن كېسەل قوغلىنار شۇ ئان.

جىگەر زەئىپلىكى

جاندىن سەبرىڭ ئالسا جىگەر زەئىپى،
زىرىق شەربىتىدىن تېپىلۇر نەفى.

توخۇ گۆشى، مېغىز، يەنە ئاناردىن
يېسەڭ ھاسىل بولار بۇ ئىللەت دەفى.

يەنە شۇ ھەقتە

زەئىپ بولسا ئەگەر ھەركىمدە جىگەر،
زەئىپلىكتىن كۆرسەڭ يۈزىدە ئەسەر.
بۇيرۇغىن ئانار يېسۇن، لېكىن نارەنج
يېمىسۇن، شۈبھىسىز كەلتۈرەر زەرەر.

تەن دۇرۇستلۇق پەيزى ھاسىل بولار تېز.

تالنىڭ باد (يەل) ۋە ئىششىقى

تالدىكى يەل دىلنى ئەيلىسە ناشاد،
قورسىقىڭ كولدۇرلاپ، پەيدا بولار باد.
«دىنار» شەرىپتىدىن ئىچىشنىڭ كېرەك،
تېنىڭنىڭ قۇۋۋىتى بولماستا بەربات.

ئىچ سۈرۈش تەدبىرى

ئىچ سۈرگەندە دورىغا بولساڭ گەر موھتاج،
سوغۇق يەلدىن قاچقىن، بۇ ياخشى ئىلاج.
سوغۇق سۇغا چۈشمە، سەۋەبى تېنىڭ
ساقلىق تېپىپ، سەھت باشقا بولسا تاج.

سەپراق ئىچ سۈرۈش

سەپرادىن ئىچ سۈرۈش يۈز بەرسە ئەگەر،
زىرىق شەرىپتىدىن داۋا يوق ئۆتەر.
گۈرۈچنى قىزىت، زىرىق شەرىپتى بىلەن،
تانائۇل ئەيلىسەڭ ياخشى نەپ بېرەر.

ئۈچەي يارسى

ئۈچەي يارسىدىن، ئەي يۈرگى داغ،
كۈنلىرىڭ تۈن بولسا مسالىكى زاغ؛
كېسەل تۈنى كېتەر ئەگەر ئەنجىبار،
شەربەتتىن تاپساڭۇ، ياندۇرساڭ چىراغ.

يەنە شۇ ھەقتە

ئۈچەي يارسىدا ئۆزىنى بىلىمدان
چاغلىغۇچى كۆكنارنى قاينىتىپ ھەرئان؛
تازىلاپ مېرىت ياكى ئالما شەرىپتى
بىلەن ئىچ، تاپارسەن پايدا بىگۇمان.

سرکىگە ئوخشىغان قۇرت

ئۈچەيدە تۇغۇلسا «ئۇششاق قۇرت» ئىسمى،
قىچىشار دوستلارنىڭ مەخسۇس جاي قىسمى.
سەبۇر، سېدىنەدىن شامچە قىل، ئازاد
بولدۇ قۇرت بىلەن تۈزىغان جىسمى.

قاپاق ئۇرۇقى قۇرتى (كەدۇدانە)

كەدۇدانە ئۈچۈن ئەجداد ئىزىنى،
تۇتقىن - دە، ئال بەرەنىق ياڭاق مېغىزىنى.
خورما قوشۇپ، مەجۇن قىلىپ ئۇخلاشتىن
ئالدىن يە، كۆرمەيسەن بۇ دەرد يۈزىنى.

بوۋاسىر (گېموروي)

بوۋاسىر رەنجىدە تەبىبى ھازىق ①

تاۋۇز ۋە ئانارنى كۆرىدۇ لايىق.
«سافىن»دىن قان ئالار، توخۇ ۋە ئۈگرە،
ھەمدە زىرىق سۈيىنى كۆرەر مۇۋاپىق.

چوڭ تەرەت ئېغىزى (مەقئەت) يېرىلىش

مەقئەت يېرىلىش پەيدا بولغان گېز ②

بىمارنىڭ داۋاغا موھتاج بولۇر تېز،
ئالما، بېھى، زىرىق، لىمون، تاتىمگە
ئوخشاش قابىزىلاردىن ئەيلىسۇن پەرھىز.

مەقئەت ئىششىقى

مەقئەت ئىششىسا تەكشۈر، بۇ قانداق ئىششىش؟
قاندىن بولسا لازىم دەرھال قان ئېلىش.
شەپقەتلىك دوستلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلا،
سەپرا بولسا لازىم سۈرگىدىن ئىچىش.

① ئەي ھازىق — ئۇستا تېۋىپ.
② گېز — چاغ، ۋاقىت، مەزگىل.

بۇ دەردنى داۋالاش ئۈچۈن تېۋىپقا،
ھەجەرەل ياخۇرنىڭ يوق ئەسلا تېڭى.

دوۋساق ئىششىقى

ئەي دوۋساق ئىششىقىدىن جېنى ئازابتا،
قىيىنلىپ سىيمەكتۇر بىلسەڭ بۇ بابتا.
سەۋەبى قان بولسا، قان ئال، سەپرانى
سۈرگە بىلەن قوغلاپ تاشلا - شىتابتا.

دوۋساقنىكى يەل

يەلدىن بولسا دوۋساق دەردى ناگىھان،
غاپىل بولما ھېكمەت يولىدىن بىر ئان.
كانا كۈنجۈت يېغى ۋە «مائى ئۇسۇل»
ئىچىۋەر، شىپاسىنى بەرگەي ئول زامان.

دوۋساق قىچشىش

دوۋساق قىچشىشتىن يۈز بەرگەندە غەم،
قوبۇل قىل سۆزۈمنى جان دەپ سەن بۇدەم.
تەلپىڭ داۋادىن ھاسىل بولغۇسى،
ئېشەكنىڭ سۈتىدىن ئىچسەڭ دەممۇ - دەم.

سۈيدۈكنىڭ تامچىلاپ كېلىشى

سۈيدۈك تامچىلاشقا بولساڭ گىرىپتار،
ئاندىن دىلىڭ بولسا ھەم غەمكىن، ھەم تار.
داۋا كېرەك بولسا «ئىترىفىل» دىن يە،
يادىڭدىن چىقارما بۇ سۆزنى زىنھار.

قىيىنلىپ سېيش

سۈيدۈكى تۈتۈلۈپ، كىشى بولسا خار،
سوغۇق مزاج ئاڭا دەلىلدۈر ئاشكار.

بۆرەك تېشى

بۆرەك ئىچىدە ئەگەر مەۋجۇت بولسا تاش،
نەيزىدەك سانجىلسا، قالمىسا بەرداش.
ئوغرى تىكەن سۈيىنى تەك كۈلى بىلەن،
ناھاردا ئىچىلسە ساقلىققا يولداش.

بۆرەك بادى (يېلى)

مەلۇم بولسا كىشى بۆرىكىدە باد،
تۈز، كېپەك قىزىتىپ بېسىشنى ئال ياد.
بىمار زېرەك بولسا ھەركۈن ئەتىگەن،
«مان ئۇسۇل» ئىچسە دىلى بولار شاد.

بۆرەك زەئىپلىكى

بۆرەك زەئىپ بولسا قىمىرلىما شاش،
«ئەفلونىيا» بولسا داۋاغا موھتاج.
سۇسلۇقتىن ئالەت ئوخشىسا مۇمغا
بۆرەكنىڭ كۈچىدىن قاتار گويا تاش.

بۆرەك ئىششىقى

بۆرەك ئىششىسا ئەسلا تارتىمىغىن تەشۋىش
ئىدرەك ئەھلى تۇتقان كەبى تۇتقىن ئىش.
ماددىسى قان بولسا ياكى باشقا خىلىت،
بەدەندىن قوغلىبان لازىم پاك قىلىش.

بۆرەك يارسى

بۆرەك يارسىدىن دىلىڭ بولسا تەڭ،
سۈيدۈكتە كۆرۈنسە كۆپۈكلەر گۆشەرەڭ.
تېنىڭ سىھەت تاپار بىر نەچچە مۇددەت،
ئۈگرە يېپىلىرىدىن ئۈزۈمسەڭ پەنجەڭ.

دوۋساق تېشى

ئەھۋالنىڭ قىيىنسا دوۋساققا سەنگى ①.
جېنىڭغا غەم يېتەر يېڭىدىن - يېڭى.

① سەنگى - تاش.

جىمائىي قىلماق ئۈچۈن ئۇ بىلەن ئېرى،
بولمىقى لازىمدۇر ياش ھەم با قۇۋۋەت.

ئاياللار جىنسىي ئەزاسىنىڭ قىچىشى

سەپرا ئېشىپ قىچىشقان بولسا بەچچەدان،
ئايالنىڭ كۈچىگە بېقىپ ئاشۇ ئان؛
مۇناسىپ سۈرگىدىن بېرىلسە ئەگەر،
ساقلىقى ئەسلىگە كېلەر، شادىمان.

بالىنىڭ قىز ياكى ئوغۇللىقىنى بىلىش

بۇ ئەلى سۆزىدۇر زور پەن ئىچىدە،
ھامىلدار بولسا ئايال، ئەرتە - كېچىدە.
ئوغۇل بولسا بالا، قارىغىن ئاۋۋال،
يۈز بېرەر يوغىناش ئوڭ ئەمچىكىدە.

ھامىلدار ئايال تەدبىرى

بېرىلىپ سۆزۈمگە سەن سالىساڭ قۇلاق،
ئىككى قات تەدبىرىن ئېيتىمەن بۇ چاق.
ھامىلە بولغاندا مۇمكىن ئەمەستۇر،
تومۇردىن قان ئېلىش ۋە سۈرگى ئىچمەك.

بەل ئاغرىقى

بەل ئاغرىقىنى پەيدا قىلغاندا بەلغەم،
كېسەلگە سۈرگىنى ئەيلىگىن ھەمدەم.
ئېغىر يۈك كۆتۈرۈپ يۈز بەرگەن بولسا،
گۈل يېغى سۈركىسە نەپ قىلۇر ئول دەم.

ئولتۇرغۇچ نېرۋا ياللۇغى (ئېرقۇننىسا)

ئېرقۇننىسا كىمگە يەتكۈزسە ئەلەم،
ئاغرىقى ئاشىدۇ ئۇنىڭ دەممۇ - دەم.
بەدەندىن دەرھال قوغلاپ چىقارغىن،
دەردكە سەۋەبچى خىلىتىنى شۇدەم.

ئەرمەن ساداسىدىن سۈيدۈك يولغا
قۇيۇلسا، ئېچىلىپ سېھت بولۇر يار.

ئورنىغا سېيىپ قويۇش

ئۇيقۇدا سېيمەكلىك بولسا ئادىتىڭ،
پەرھىز قىل كام بولسۇن يېگەن تامىقىڭ.
سەھەردە بىر دانە، كەچتە بىر دانە،
«بەرشىشا» يېمەككە بولسۇن ئادىتىڭ.

جىنسىي زەئىپلىك

زەئىپلىكتىن بولساڭ دىلخەستە ۋە خار،
جىمائىي ئۈچۈن بەختىڭ بولمىسا ھېچ يار.
دىلىڭ تاماق تارتسا قۇچقاچ مېڭىسى،
كەپتەر تۇخۇمىدىن يېگەيسەن تەكرار.

ئالەت يارىسى

ئالەت يارىسىدىن كىم كۆرسە تەشۋىش،
ئىششىقتىن خالىي بولسا، بولمىسا ئىششىش،
مۇرتەك، سىركە، موم ۋە گۈل يېغى، ئانار
ئۇرۇقىدىن لازىم مەلھەملەر قىلىش.

ھەيز كۆپلۈكى

ھەيز كۆپەيسە ۋە كۆز بولسا قىزىل،
ئەمچەكنى باغلىماق ياخشى داۋا بىل.
قان ئالغىن، قويۇلدۇر قان سۇيۇق بولسا،
بولمىسا قان كۆپ كېتىپ، غەمگە تولۇر دىل.

ھەيز كەلمەسلىك

سېمىزلىكتىن ھەيز تۇتۇلغان زامان،
ئاچلىق بىلەن ئورۇقلات جىسمىڭنى ھەرتان.
تىقىلىمىدىن بولسا تەكشۈرۈش ئۈچۈن،
ئاچقۇچىدىن بېرىپ سىناپ كۆر ھامان.

بەچچەدان بوغۇلۇش (ھىستىرىيە)

ئۇرۇق بەچچەداندىن تۇتۇلغان ۋاقت،
ئۆزىدىن كېتەر خوتۇن بىر نەچچە مۇددەت.

جىمائىي ئىمكانىي بولمىغان ھامان.
ھەر ئىككى - ئۈچ ئايدا قان قالدۇر، كېسەل
يوقىلىپ، تۈزىلىپ كېتەر بىگۇمان.

يەنە شۇ ھەقتە

ئاياق قويماق ئۈچۈن بۇ دەرد يۈزىگە،
شاھۇ، دەرۋىش كىرسۇن بەندە سۆزىگە؛
سىماب ھەببى ياكى ئېلاكسىدىن.
ئىچسۇن ۋە تۈتەتسۇن يەنە ئۆزىگە.

يەنە شۇ ھەقتە

«فەرەنگى» دەردىدىن يۈرەكتە پىراق،
سۆز ئېيتاي دىلىڭدا ساقلىساڭ بىراق.
قىرۋىتى سىمابىڭ ساڭا ساز بولۇر،
تەجرىبە قىلغۇچى نەزدىدە مۇتلەق.

تەمەردىكە

ئەي تەمەردىكىدىن ئويغا قالغان زات،
خەستە تەنگە ئىللەت قويغان بولسا ئات.
خەردەلۇ سىركىدىن ئاڭغا سۈركىسەڭ،
سەھەتلىك باغدىن تاپسەن نىجات.

قوتۇر

قوتۇر زەخمىتىدىن دىلىڭ بولسا تار،
ھامامغا بېرىشىڭ لازىمدۇر تەكرار.
ساپلىق ماتاسىنى ئىزدە دائىما،
ئەمما قولۇڭنى ئۈز ئىشرەتتىن زىنھار.

يەنە شۇ ھەقتە

قوتۇردىن ھەر كىشى بولسا دىلخەستە،
شاتەررە سۈيىدىن ئىچسۇن پەيۋەستە.
ماددىنى دەفئ قىلغاچ چاپلاشقا تاپسۇن،
كۈنجۈت يېغى، گۈڭگۈرت قوتۇر بىر پەستە.

③ تەنقىيە — بەدەننى ئارتۇقچە خىلىتتىن تازىلاش.

④ ئاۋقەت — تاماق، غىزا.

نۇقرىس ①

نۇقرىس ئىلاجىغا بېرەي يوللانما،
ئېھتىمال قۇتۇلارسەن ئېلىپ قوللانما.
ماددا سەپرا بولسا، بەلغەم ياكى قان،
سۈرگى قىل، قان ئالدۇر، قۇسقىن، ئويلانما!

دائۇل — فىل (فىل كېسەللىكى)

«دائۇل فىل» دىن جېنىڭ چېكەر بولسا غەم،
ئاياق يوغانلىشىپ بارسا دەممۇ - دەم.
قويۇق خىلىتتىن بولسا پاكلا ئىچىڭنى،
قاندىن بولسا چاپسان قاننى ئەيلە كەم.

سەرەتان (راك كېسەللىكى)

ھەركىمنى سەرەتان ئەيلەسە سوراق،
يۈرىكى يورماس ياقسىمۇ چىراغ.
يوقىتىش قىيىندۇر، پەرقسىزمۇ ئەمەس،
«تەنقىيە» ③ قىلسا، ۋە قىلمىسا بىراق.

ماخاۋ

كىمگە يەتسە ئەگەر ماخاۋ ئىللىتى،
بۇ دەردتىن قۇتۇلماق بولسا نىيىتى،
قان كۆپ بولغاندا، تومۇردىن قان ئال،
ئەپتىمۇن قاينىتىپ بەر، شۇ چارىسى

سەفىلىس (زەخمى فەرەنگى)

«فەرەنگى» دەردىدە ساھىبى ئىززەت،
دۈشمەنگە قارشى كۈچ ساقلا ھەممە ۋاقت.
قەيد قىلغىن، جىماغا بېرىلمە ئارتۇق،
ھەردەم يە، لىك يېمە ھېچ كەچكى ئاۋقەت ④

يەنە شۇ ھەقتە

فەرەنگى دەردىدىن ھال بولۇپ يامان،

① بوغۇملارنىڭ سىرقىراپ ئاغرىشى.

② گېز — چاغ، ۋاقت، مەزگىل.

ئەزالار قىچىشىش

قايسى ئەزا بولسۇن يۈز بەرسە قىچىشىش،
يېتەر ئاندىن ساڭا تىنىمىسىز تەشۋىش.
ھەسەل، شاراپ، ھالۋا، پىستە مەغزىدەك،
سەپرا كەلگۈچىدىن كېرەكتۈر قېچىش.

يەنە شۇ ھەقتە

قىچىشىشتىن قۇتۇلاي دېسەڭ جاھاندا،
ئەزا قىچىشىسا گاه ياكى ھەر ئاندا؛
پەيدىنپەي سۈرگى قىل، تىنىمىسىز ھاممام،
شۇندىن سالامەتلىك بولۇر ئاماندا.

كۆيدۈرگە (مىلكەك)

مىلكەك ئۈچۈن قىلاي قائىدە بايان،
داۋا ئۈچۈن بولسۇن ساڭا داستىخان.
قان ئالدۇر، سۈرگى ئىچ، سىركە ۋە ئەفىون،
چاپلىغىن پايدىسى بولۇر بىگۇمان.

چىقان

غۇنچە يەڭلىخ ئاغزىنى ئاچمىسا چىقان،
يۈرىكىڭ تەڭلىكى بولمىسا فىنھان.
خەردەلۇ ئەنجۈرنىڭ ئۇرۇغىن باغلا،
توزاقتىن قۇتۇلۇپ بولارسەن شادىمان.

دانخورەك (ھۆسنى بۇزار)

دانخورەك كىمىنىڭ يۈزىنى بۇزار،
خەستە دىلى كېسەل غېمىدىن توزار.
ئىچىنى تازا قىلىپ سىركە، سىيادان،
سۈركىسە ئىللەتنىڭ يىپىنى ئۈزەر.

بەھەق

بەھەق بولساڭ سۈرگى ئىچكىن پەيدىنپەي،
تېزاپ سۈركە كېيىن، ۋاقتىنى ئۆتكۈزمەي.
كېسەل يوقىلىشقا قەدەم قويغاندا،
غەم بىساتى كېتىپ، ساقلىقنىڭ كەلگەي.

كۆپ تەرلەش

كۆپ تەرلەشتىن دائىم چەككۈچى ئەلەم،
يامان بولسا ھالىڭ ئاندىن دەممۇ دەم.
چىققان تەر ئەگەردە بەدبۇي بولمىسا،
غۇرا سۈيى، سەندەل سۈركە ئاشۇ دەم.

قولتۇق ئاستىنىڭ بەدبۇي بولۇشى
(سېسىق قولتۇق)

قولتۇق سېسىق بولسا سۈرگى ئىچ دەرھال،
ئالما بىلەن بېھى بەرگىدىن سۇ ئال.
تۇتىيا، مۇرتەككە قوشۇپ سۈركىگىن،
قۇتۇلۇپ يۈرىكىڭ بولىدۇ خۇشھال.

ئوتتا كۆيۈش

ئوت بىلەن كۆيگەندە قول ياكى ئاياغ،
ياكى باشقا ئەزا كۆيۈپ قالغان چاغ؛
كافۇر ئېزىپ سىركە سېلىپ مۇز بىلەن
سوۋۇتۇپ سۈركىگىن ئاڭا بالدۇرراق.

«دائۇسسەلەپ» ۋە «دائۇل - ھەييا» كېسەللىكى

«دائۇل ھەييا» قىلسا ھالىڭنى يامان،
ياكى «دائۇسسەلەپ» چاڭ سالغان زامان؛
دېڭىز پىيىزىدىن سۈركىسەڭ ئەگەر،
ساقلىقنىڭ تېز كۈندە تاپىدۇ ئامان.

چاچنىڭ بالدۇر ئاقىرىشى

ئەسلىنى ئۆزگەرتسە چاچ بىلەن ساقال،
داۋاغا يېتىشىنى كىم قىلسا خىيال؛
ھۆللۈكتىن ① ئۆزگىنى يېمىسە ئەسلا،
ساقىيىپ تېز كۈندە بولىدۇ خۇشال.

چاچنىڭ بەك جىڭگىلەك بولۇشى

چاچ بەك جىڭگىلەك بولۇپ قالسا بەس،
كۆڭلىدە داۋاغا قوزغالسا ھەۋەس،

ئىسپەغۇل شىرنىسى، بادام يېغىنى، چىچىغا سۈركىگىن، ئىشقاپ ھەر نەپەس، چايان چاققاندا كەردەپشە (چىگىدى) يېيىشنىڭ ھالاكەتلىكى ھەققىدە

چاچ يېرىلىش

چاچلىرىڭ يېرىلسا، بولساڭ خەستە ھال، سۆز ئېيتاي ئاڭلاشنى ئەيلىسەڭ خىيال. سېمىز ئوت شىرنىسى ياخشى داۋادۇر، مەستىكى بىلەن قوشۇپ سۈركىسەڭ دەرھال.

ھەرە چىقىش

كېمىنى چاقسا ھەرە، بولساڭ رەھناما، تۈزەلسۇن دېسەڭ گەر چاققان ھامانا. ئىسپەغۇل بەر، يەنە ئىسكەنجىۋىل بەر، سىركە قۇيقاسىدىن كۆيدۈرگىن ئەمما.

زىيادە ئورۇقلاش

ھەددىدىن ئېشىپ تېنىڭ بولغاندا ئورۇق، داۋا ئۈچۈن ساڭا بېرەي يوليورۇق، مەئشىيەتتە ئۆتسۇن ئۆمرۈڭ ئەمما، ئارتۇق جىمائى قىلما، نەپسىڭنى يىخ، تۇت.

غالجر ئىت چىشلەش

غالجر ئىت چىشلىسە بەدەننى بەك ئوي، بۇ دەھشەتتىن باسار سېنى خىيال - ئوي. سامساق ئەز، تەك كۈلى ھەمدە سىركىنى، ئۆزئارا قوشقىن - دە، ئاشۇ جايغا قوي. زىيادە سېمىزلىك

زىيادە سېمىزلىك

زىيادە سېمىزلىكنىڭ بولسا ئىللىتى، ئېيتقىنىنى قىلساڭ تۈگەر زەخمىتى. مۇناسىپ ئەمەس بۇ دەرد ئۈچۈن مەئشىت، قەدەھ ئۈچۈن يازغىل «بىزارلىق خېتى».

زەھەرلەر داۋاسى

زەھەر ئىچىپ جېنىڭ بولغاندا بىھال، غەم ئاستىدا تېنىڭ بولۇر پايما. قۇتقۇزۇشقا تېۋىپ ئۈچۈن كۇپايە، مۇھەللىستىن ئەگەر بەرسەم بىر مىسقال. چايان چىقىش

چايان چىقىش

چايان چىقىۋالسا، بولساڭ بىخەۋەر، تېنىڭدىن پۈتۈنلەي ھالاۋەت كېتەر. قەستىڭ ساقلىق بولسا سامساق بىلەن تۈز، سۈركىسەڭ مەقسىدىڭ قولۇڭغا تېگەر.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: جاببار ئەمەت

① ھۆللۈك - ھۆل مىزاجغا ئىگە غىزا ۋە مېۋىلەر نەزەردە تۇتۇلغان.

«تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى شېئىرىي پارچىلار ۋە 11 - ئەسىردىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

يارمۇھەممەد تاھىر تۇغلۇق

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا 11 - ئەسىردىن بۇرۇنقى ئەدەبىيات نەمۇنىلىرى ھەققىدە بىزگە ئاساسەن نەمۇنە قالمىغان. شۇ سەۋەبلىك 11 - ئەسىردىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئالاھىدىلىكى ھەققىدە پىكىر قىلىشىمىز ناھايىتى كۆپ چەكلىمىگە ئۇچراپ كەلدى.

تەلىمىمىزگە يارىشا «دىۋان» دا ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنى، ھاياتىنى، ئىشلەپچىقىرىش كۈرىشىنى، قەھرىمانلىق، باتۇرلۇق پائالىيەتلىرى، مۇھەببەت سەرگۈزەشتىلىرى ۋە قەھرىمانلىققا بولغان سېغىنىشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان شېئىرىي پارچىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 242 پارچە شېئىرىي ئۆرنەك كىرگۈزۈلگەن. بۇ شېئىرىي پارچىلار بىزنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر شېئىرىيەت باغچىسىدا ئېچىلغان ھەرخىل گۈللەردىن زوقلىنىشىمىزنى مۇھىم ئاساس بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

1. «دىۋان» دىكى شېئىرلارنىڭ تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى

«دىۋان» دىكى شېئىرىي پارچىلار ئومۇمىي گەۋدىسى بويىچە ئىككى چوڭ تۈرگە بۆلۈنىدۇ: بىرى، خەلق قوشاقلىرى؛ يەنە بىرى، يازما ئەدەبىيات نەمۇنىلىرى.

ھازىرغىچە «دىۋان» دىكى شېئىرىي پارچىلارنىڭ قايسىلىرى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا تەئەللۇق، قايسىلىرى يازما ئەدەبىياتقا تەئەللۇق دېگەن نۇقتىدا چېگرا ئېنىق ئايرىلمىدى. يازما ئەدەبىياتقا دائىر خېلى كۆپ شېئىرلار خەلق قوشاقلىرى دەپ تەھلىل، تەتقىق قىلىندى. بۇ ئەلۋەتتە چوڭقۇر ئويلىنىشقا تېگىشلىك مۇھىم ئىلمىي مەسىلە.

«دىۋان» غا جەمئىي 242 پارچە شېئىرىي ئەدەبىي پارچە كىرگۈزۈلگەن^① بولۇپ، بۇ ئەدەبىي پارچىلار مەزمۇن جەھەتتىن مۇنداق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ:

1) داستانلاردىن پارچىلار

بىز «دىۋان» دىكى بەزى شېئىرىي پارچىلارغا نەزەر سالىدىغان بولساق، ئۇلارنىڭ خەلق قوشاقلىرىدەك مۇستەقىل مەنە ۋە مەزمۇن ئاڭلىتىدىغان پارچىلار بولماستىن، مەلۇم داستانلاردىن ئۈزۈۋېلىنغان شېئىرىي پارچىلار ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. مەسىلەن:

① «دىۋان» نىڭ ئۇيغۇرچە نەشرىگە كىرىش سۆزىدىكى مەلۇمات ئاساس قىلىندى.

تالا ئاتقاندا ماڭايلى،

بۇدراچ قېنىنى ئىستەيلى،

باسمىل بېگىنى ئۆرتەيلى،

ھەممە يىگىت (لەر) توپلانسۇن.①

ناھايىتى روشەنكى، بۇ پارچە قەبىلىلەر ئارا، يەنى مۇسۇلمان بولغان قاراخانىيلار ھۆكۈمرانلىرى بىلەن باسمىللاردىن بولغان بۆكە بۇدراچ بىلەن بولغان ئۇرۇش تەسۋىرلەنگەن بىر داستاندىن ئۈزۈۋېلىنغان. ئۇنىڭدىن باشقا، «دىۋان»غا يەنە تاڭغۇتلار بىلەن بولغان ئۇرۇشلار، تۈركەشلەر ۋە ياباقۇلار بىلەن بولغان ئۇرۇشلار، دىنىي ئۇرۇشلار تەسۋىرلەنگەن داستانلاردىن ئېلىنغان پارچىلارمۇ كىرگۈزۈلگەن. بىز بۇ پارچىلارنىڭ مەزمۇنى ۋە بەدىئىي ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، ئىسلامىيەت دەۋرى ۋە ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئاجايىپ رەڭگارەڭ ۋە چوڭ ھەجىملىك داستانلارنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ھاكىمىيەت قۇرۇش ۋە ئۇنى مۇستەھكەملەش، ھەرخىل بۆلۈنمە ھاكىمىيەتلەرگە قارشى تۇرۇپ، دۆلەتنىڭ بىخەتەرلىكىنى كاپالەتلەندۈرۈش يولىدا ئېلىپ بارغان قانلىق ئۇرۇشلىرىنىڭ بەدىئىي كارتىنىسى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

تۆۋەندىكى شېئىرىي پارچىدىن مۇسۇلمان بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ مۇسۇلمان بولمىغان ئۇيغۇرلارغا قارشى ئېلىپ بارغان قانلىق ئۇرۇشلىرىنىڭ مەنزىرىسىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ:

كەلكۈن بولۇپ ئاقتۇق،

كەنتلەرنىڭ ئۈستىگە چىقتۇق.

بۇتخانىنى يىقتۇق،

بۇت ئۈستىگە چىقتۇق.②

يۇقىرىقى پارچىدىكى «كەلكۈندەك ئاقتۇق» دېگەن مىسرادىنلا بۇددىس ئۇيغۇرلارنى ئىسلاملاشتۇرۇش ئۇرۇشىغا قاتناشقان ئەسكەر سانىنىڭ ناھايىتى كۆپ ئىكەنلىكى مەلۇم بولۇپ تۇرۇپتۇ. گەرچە «دىۋان»غا دىنىي ئۇرۇشلارغا مۇناسىۋەتلىك شېئىرلاردىن ئانچە كۆپ كىرگۈزۈلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىكى بىرقانچە كۆپلەپ شېئىرنىڭ ئۆزىدىنلا ئەينى چاغدا دەھشەتلىك دىنىي ئۇرۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان كۆپلىگەن شېئىرلار، داستانلار بارلىققا كەلگەنلىكىنى پەرەز قىلغىلى بولىدۇ. بۇ شېئىرلار تەلىمىمىزگە يارىشا مەھمۇد كاشغەرىي ۋاسىتىسى بىلەن دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلگەن.

«دىۋان»دىكى پارچىلار ئىچىدە بىزنىڭ دىققىتىمىزنى بەكرەك تارتىدىغىنى ياز بىلەن قىشنىڭ مۇنازىرىسى ئارقىلىق پەسىللەرنىڭ ھايات بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن لىرىك داستان پارچىسىدۇر. بۇنىڭغا ئاساسەن «دىۋان»دىكى داستان پارچىلىرىنى ئېپىك داستانلاردىن پارچە ۋە لىرىك داستانلاردىن پارچە دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ.

(2) تارىخىي قەھرىمانلىق ئېپوسلىرىدىن پارچىلار

بۇلار شەكىل ۋە مەزمۇن جەھەتتە تارىخىي ئېپىك داستانلار بىلەن يېقىن تۇرىدۇ، بىراق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن مەزمۇننىڭ كەڭلىكى، دەۋرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى، بىر پۈتۈن مىللەتنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى ۋە ھايات - ماماتى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى نوقتىسىدىن قارىغاندا، ئۇلار ئېپوسلارنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئۆزىدە گەۋدىلەندۈرگەنلىكى بىلەن داستانلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. بۇنىڭغا «دىۋان»دىكى

① «دىۋان» 3 - توم، 486 - بەت.

② «دىۋان» 1 - توم، 448 - بەت.

ئافراسىياب — ئالىپ ئەرتۇڭا ھەققىدىكى پارچىلارنى مىسال كەلتۈرىمىز. بىراق، بۇ ئىپپوس مەلۇم ئاپتور تەرىپىدىن ئىجادىي يوسۇندا ئۆزلەشتۈرۈپ يېزىلغانمۇ ياكى ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ 11 - ئەسىرگىچە كەلگەنمۇ، دېگەن مەسىلىگە كېسىپ بىرنەرسە دېگىلى بولمايدۇ. ھازىرغىچە تەتقىقاتچىلار ئافراسىياب ئىپپوسىدىن ئېلىنغان پارچىلارنى مۇستەقىل مەرسىيە نامە دەپ چۈشەنچە بېرىپ كەلدى. مېنىڭچە، بۇ مەرسىيە مەزمۇنىدىكى پارچىلار مۇستەقىل شېئىرىي پارچە ياكى مەرسىيە نامىلەردىن ئۈزۈۋېلىنغان پارچە بولماستىن، بەلكى بىر پۈتۈن داستاننىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولۇشى مۇمكىن.

(3) لىرىك شېئىر، قوشاقلار

«دىۋان» غا كىرگۈزۈلگەن شېئىرىي پارچىلار ئىچىدە يەنە قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەمگەك — ئوۋچىلىق تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن شېئىرلار، باھار پەسلىگە بېغىشلانغان شېئىرلار، مۇھەببەت ھېسسىياتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن شېئىرلار، ئىپتىدائىي ئەخلاق، ئۆرپ — ئادەت، قائىدە — يوسۇنغا بېغىشلانغان شېئىرلار بار بولۇپ، ئىپادىلەش ئالاھىدىلىكى ۋە مەزمۇنىغا ئاساسەن ئۇلارنى لىرىك شېئىرلار ۋە قوشاقلار دەپ قارايمىز.

(4) بايرام — مۇراسىم شېئىرلىرى

«دىۋان» غا كىرگۈزۈلگەن شېئىرىي پارچىلار ئىچىدە يەنە ھەرخىل بايرام — مۇراسىملار ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان شېئىرلار مەلۇم سالماقنى ئىگىلىگەن بولۇپ، بۇلارنى بايرام — مۇراسىم شېئىرلىرى دەپ قارىدۇق. قەدىمكى دەۋرلەردە كىشىلەر ھەرخىل ئىپتىدائىي پائالىيەتلەرنىڭ غەلبىسىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن، كۆپ خىل شەكىل ۋە مەزمۇندىكى پائالىيەتلەرنى ئۆتكۈزەتتى، مول ھوسۇل تەنتەنىسى، قۇرۇلتاي مۇراسىملىرى، نەۋرۇز پائالىيەتلىرى، مەشرەپ پائالىيەتلىرى، بايرام مۇراسىملىرى قاتارلىق پائالىيەتلەر بىلەن ئۆز تۇرمۇشىنى بېيىتاتتى. بۇنداق پائالىيەتلەر ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ بۆلىكى بولۇپ، رەڭگارەڭ ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ بارلىققا كېلىشىنى قويۇق تۇرمۇش ئاساسى بىلەن تەمىن ئېتەتتى.

(5) مۇھەببەت، شېئىر — قوشاقلار

مۇھەببەت تېما قىلىنغان شېئىر — قوشاقلار «دىۋان» دىكى شېئىرىي پارچىلار ئىچىدە خېلى زور سالماقنى ئىگىلەيدۇ. مۇھەببەت ئىنسانلارنىڭ مۇھىم مەنىۋى بايلىقلىرىنىڭ بىرى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇقەددەسلىكى بىلەن چىن ساداقەتنى، باتۇرلۇقنى، پاكلىقنى ئالدىنقى شەرت قىلغان ئىنسانىي تۇيغۇنىڭ جەۋھىرى بولۇپ، ھەم ئىنتايىن قۇدرەتلىك، ھەم ئىنتايىن نازۇك. شۇڭا، ئۇ كىشىلەرنىڭ خاراكتېرىنى سىنايدىغان مۇھىم بىر تارازا سۈپىتىدە رول ئويناپ، نۇرغۇن تراگېدىيە ۋە كومېدىيەلەرنىڭ يۈز بېرىشىگە سەۋەبچى بولغانىدى. «دىۋان» غا كىرگۈزۈلگەن مۇھەببەت شېئىرلىرىمۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇھەببەتكە تۇتقان پوزىتسىيەسىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان ئەينەكتۇر.

(6) دىداكتىك شېئىرىي پارچىلار

«دىۋان» غا تەربىيەۋى ئەھمىيىتى يۇقىرى، مەزمۇنى چوڭقۇر ۋە ئىلغار، شەكلى ئىنتايىن نەپىس

بىر بۆلەك پەندە - نەسىھەت خاراكتېرىدىكى شېئىرلارنىڭ پارچىلىرى كىرگۈزۈلگەن. خۇددى باشقا شېئىرىي پارچىلارغا ئوخشاشلا بۇ شېئىرلارنىڭ ئاپتورىمۇ نامەلۇم. بىز ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنى مەھمۇد كاشغەرىينىڭ شېئىرىمىكىن، دەپ قىياس قىلىمىز.

2. «دىۋان» دىكى شېئىرلارنىڭ دەۋرلەرگە بۆلۈشى

«دىۋان» دىكى ئەدەبىي پارچىلارنى دەۋرلەرگە بۆلۈش مەسىلىسى ئىنتايىن نازۇك مەسىلە. ھازىرغىچە بۇ ساھەگە ئاساسەن كۆڭۈل بۆلۈنمىدى. شۇڭا، بەزى شېئىرلارنى دەۋرلەرگە بۆلۈش ئىشىدا رېلىستىن چىقىپ كېتىش خاھىشىدىن ساقلانغىلى بولمىدى. بولۇپمۇ ئەمگەك ۋە ئوۋ قوشاقلىرىدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن تۇرمۇش ۋە ئۇلارنىڭ تارىخى ئارقا كۆرۈنۈشى ھەققىدە ئەسلىي ئوبيېكتقا ئۇيغۇن بولمىغان كۆزقاراشلار ئوتتۇرىغا چىقتى. مەسىلەن:

قارچىغا بېرىپ قۇشلىتىپ،
تايغان سېلىپ چىشلىتىپ،
تۈلكە، توڭغۇزنى تاش بىلەن ئۇرۇپ،
پەزىلەت بىلەن پەخىرلىنەيلى^②.

يىگىتلەرنى ئىشلىتىپ،
مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئىرغاتتۇرۇپ،
قۇلان، كىيىك ئوۋلىتىپ،
بايرام قىلىپ ئاۋۋىلىلى^①.

يۇقىرىقى ئوۋچىلىق تۇرمۇشى ئىپادىلەنگەن شېئىرىي پارچىلارمۇ مەلۇم داستانلارنىڭ پارچىسى بولۇپ، ھەرگىزمۇ قوشاق ئەمەس. ئۇلاردا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن تۇرمۇش قەدىمكى زاماندىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئوۋچىلىق ھاياتىنىڭ بىر خاتىرىسى بولۇپ، ئۇلار ھەرگىزمۇ ئىپتىدائىي دەۋردىكى ئوۋچىلىق پائالىيەتنىڭ ئىپادىسى ئەمەس، شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ ئوۋچىلىق تۇرمۇشى خېلى يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكەن تارىخىي دەۋرنىڭ مەھسۇلى. يۇقىرىقى پارچىدىكى «مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئىرغاتتىش»، «تۈلكە، توڭغۇزلارنى تاش بىلەن ئۇرۇش» دېگەن مىسرالارغا ئاساسەن ئۇلاردا ئىپتىدائىي ئوۋچىلىق تۇرمۇشى ئىپادىلەنگەن دېگەن خۇلاسەنى چىقىرىشقا بولمايدۇ. ھەممىمىزگە مەلۇمكى، تۈركىي تىللىق خەلقلەر تاش قوراللار دەۋرىدىن برونزا دەۋرىگىچە نەچچە مىڭ يىللىق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتكەن. بەلكىم تاش قورال دەۋرىدىن مەھمۇد كاشغەرىي دەۋرىگىچە ئون مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئۆتكەن بولۇشى مۇمكىن. ئەگەر يۇقىرىقى شېئىرىي پارچىنى دەۋرىي جەھەتتىن ئىپتىدائىي تاش قورال دەۋرىنىڭ مەھسۇلى دېسەك، بۇ ئەقىلگە سىغمايدۇ، شۇنداقلا ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىگىمۇ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ۋارىسلىق قىلىش پىرىنسىپىگىمۇ ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. ئەڭ مۇھىمى، ئىپادىلەش ۋە تىل ئالاھىدىلىكى ئۇلارنىڭ ئىپتىدائىي دەۋرگە تەئەللۇق ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن ئالغاندا، ئوۋدا قارچىغا، تايغان ئىشلىتىش ئىنسانلار ئوۋچىلىق تۇرمۇشى خېلى تەرەققىي قىلغان تارىخىي دەۋرنىڭ مەھسۇلى. بەزى ئوۋچىلىق تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن شېئىرلاردا ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئات بىلەن ئوۋ ئوۋلىغانلىقى ئىپادىلىنىدۇ:

① 1 - توم 348 - بەت

② 2 - توم 503 - بەت

توسۇن مىنىپ سەكرەتسۇن،
ئاساۋلىقنى تىنچىتسۇن،
ئىتقا ئوۋنى قايتارتسۇن،
تۈتۈلدى دەپ ئومۇنايلى ①.

كەينىدىن بېرىپ كۆپ ئالدىرىدىم،
جىق ئاۋارە بولۇپ، كۈچىنى ئازايتتىم،
ئېتىم بىلەن يېتىشىۋېلىشقا ئازلا قالدىم،
مېنى كۆرۈپ تۈكلەرنى ھۈرپەيدى ②.

ئىنسانلارنىڭ ئاتنى كۆندۈرۈپ، ئىشلەپچىقىرىش، ئوۋ قورالىغا ئايلاندۇرغانلىقى ئۇلارنىڭ مەدەنىيەتلىك دەۋرگە قەدەم قويغانلىقىنى دەلىللەيدۇ. شۇنى تەكىتلەپ ئۆتۈش كېرەككى، يۇقىرىقى شېئىرلاردا بۆرە ئوۋلىغانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، بۆرە ئوۋلاش ئۇيغۇرلاردا بۆرىنى توتېم قىلغان دەۋردىن تولىمۇ كېيىنكى دەۋرلەرگە خاس ئىش ئىكەنلىكى بىلىنىدۇ. بۆرىنى توتېم قىلغان دەۋرلەردە تۈركىي خەلقلەر ھەرگىزمۇ بۆرە ئوۋلىمايتتى.
«دىۋان» دىكى بەزى شېئىرلار ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تىبەتلەر بىلەن بولغان ئۇرۇش پائالىيەتلىرىنى تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان:

تاڭغۇت قوشۇنىنى ئۈشتۈمتۈت تۇرغاندا باستى،
ئۇلارنىڭ خوتۇن - قىزلىرىنى مەسخىرە قىلدى. (تاڭغۇتلار) ئەسىر بولۇپ بېشىنى ئەگدى ③.

مەھمۇد كاشغەرىي بۇ شېئىرنى مۇنداق ئىزاھلايدۇ: «چىنغا يېقىن بولغان تاڭغۇت ئېلىنىڭ قوشۇنىنى غەلبە قىلالمىسۇن دەپ، قاتتىق سوغۇقتا ئۇلارغا كېچىسى ھۇجۇم قىلدى. ئۇلارنىڭ خوتۇن قىزلىرى مەسخىرە قىلىندى، ئۇلار ئات - ئەرلىرىنى بىزگە سوۋغا قىلدى، غەم - قايغۇغا يېتىپ بېشىنى تۆۋەن سالدى».

تارىخىي پاكىتلارغا نەزەر سالغاندا، بۇ شېئىرمۇ بىر داستان پارچىسى بولۇپ، تەخمىنەن مىلادىيە 765 - يىلى ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن تىبەتلەر ئارىسىدا بولغان بىر جەڭنى ئەسلىتىدۇ. مىلادىيە 765 - يىلى يۈز مىڭ كىشىلىك تىبەت - تاڭغۇت قوشۇنى تاڭ سۇلالىسىگە ھۇجۇم قىلغان. شۇ چاغدا ئۇيغۇر خاقانى بۆكەخان قېرىندىشى ئالىپ قۇتلۇق ياغلىقار تېكىن باشچىلىقىدا زور ئاتلىق قوشۇنىنى ئەۋەتىپ، تىبەت قوشۇنلىرىنى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقان. خەنزۇ - تىبەت يىلنامىلىرىدىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان تىبەتلەر گەنسۇدىكى لىڭئو دېگەن جايغا چېكىنگەن، شۇنداقسىمۇ ئۇيغۇر ئەسكەرلىرى قاتتىق سوغۇققا قارىماي، لىڭئو دېگەن جايغا يېقىنلاپ كەلگەن. شۇ چاغدا لەپىلدەپ قار يېغىۋاتقان، قاتتىق شۇبۇرغان چىقىۋاتقان بولۇپ، تىبەت قوشۇنلىرى ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇيغۇر قوشۇنلىرى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، تاڭ ئاتقۇچە تىبەت ئەسكەرلىرىدىن ئەللىك مىڭنى يوقىتىپ، ئەللىك مىڭنى ئەسىرگە ئالغان. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا ئۇيغۇرلار بىر مىليون تۇياقتىن ئارتۇق چارۋا - مالغا ئېرىشكەن ھەم خەلقئارا كارۋان يولىنىڭ راۋانلىقىنى كاپالەتلەندۈرگەن. ئەگەر يۇقىرىقى شېئىر شۇ قېتىمقى ئۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك بولسا، ئۇنى 8 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا بارلىققا كەلگەن داستاننىڭ پارچىسى دېيىشكە بولىدۇ. «دىۋان» دىكى دىنىي ئۇرۇشلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن شېئىرىي پارچىلارغا كەلسەك، ئۇلار ئىسلام

① 3 - توم 583 - بەت

② 1 - توم 266 - بەت

③ «دىۋان» 1 - توم، 448 - بەت.

دىنى ئۇيغۇرلار ئارىسىغا تارقالغان ۋە دۆلەت دىنى قىلىنىپ، خېلى چوڭقۇر يىلتىز تارتقان تارىخىي دەۋرلەرگە تەئەللۇق بولىدۇ.

تارىخىي خاتىرىلەرگە قارىغاندا، سۇلتان سۈتۈق بۇغراخان (955 - يىلى ۋاپات بولغان) قاراخانىيلار ئىچىدە تۇنجى بولۇپ مۇسۇلمان بولغان خاقان. ئۇ قەشقەر ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى جايلاردا ئولتۇراقلاشقان ئۇيغۇرلارنى ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلدۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئىدىقۇت ۋە خوتەن بۇددىس ئۇيغۇرلىرىنى ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ھەربىي يۈرۈشلىرىدە ئاساسەن مەغلۇپ بولغان. بۇ ئىش سۇلايمانخان تەختكە چىققاندىن كېيىن، قىسمەن ئورۇندالغان. بۇنداق دېيىشىمىزدىكى سەۋەب، سۇلتان سۈتۈق بۇغراخاننىڭ ئىككى ئوغلى بولغان، ئۇلارنىڭ بىرى مۇسا بۇغراخان (956 - 958 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان)، يەنە بىرى سۇلايمان ئارسلانخان (958 - 970 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان). مۇسا بۇغراخان ئالدى بىلەن شەرق تەرەپكە يۈزلىنىپ، ھىجرىيە 350 (مىلادىيە 961) - يىلى ناھايىتى زور قوشۇن بىلەن ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىغا قارشى ئىككى يول بىلەن يۈرۈش قىلغان. جەنۇبىي يولدىكى قوشۇنغا ئۇ ئۆزى بىۋاسىتە قوماندانلىق قىلىپ، ناھايىتى تېزلىكتە ئىدىقۇت خانلىقىنىڭ مۇھىم شەھەرلىرى بولغان ئاقسۇ، كۇچا، بۈگۈر، كورلا، قاراشەھەر قاتارلىق جايلارنى ئىشغال قىلىپ، توقسۇن شەھىرىدىن ئۆتۈپ قاراغوجا شەھىرىگە ھۇجۇم قىلغان. يەنە بىر يولدىكى قوشۇنغا ئۇنىڭ ئىنىسى سۇلايمان ئارسلانخان ۋە سامانىيلار شاھزادىسى ئەبۇلفەتتاھ يېتەكچىلىك قىلغان. ئۇلار بالاساغۇن شەھىرىدىن يولغا چىقىپ، ئېلى دەريا ۋادىسىنىڭ شىمالىدىكى مىڭلاق (ھازىرقى غۇلجا) قا باستۇرۇپ كەلگەن ۋە ئۇ يەردىكى بۇددىس ئۇيغۇرلارنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن، بۇددىس ئىبادەتخانىلىرىنى ۋەيران قىلىۋەتكەن. ئۇ يەردىن ئۆتۈپ بەشبالىق رايونىغا ھۇجۇم قىلغان. ئىككى يۈزلىش قوشۇن قارا قوچۇ - قاراخوجا شەھىرى بىلەن بەشبالىق شەھىرىنى ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچراتقان، بۇ ئەلنىڭ مىڭ يىللىق بۇددىس مەدەنىيىتىنى خاراب قىلىۋەتكەن، بۇتخانىلارنى كۆيدۈرۈۋەتكەن، مىڭلىغان بۇددىس راھىبى قىرغىن قىلىنغان. گەرچە بۇ ئۇرۇشتا ئىدىقۇت خانى تەسلىم بولغان بولسىمۇ، لېكىن بۇددىس ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ ئىسلام دىنىغا بولغان ئۆچمەنلىكى ۋە دىنىي ئېتىقادىغا بولغان ساداقىتى تۈپەيلىدىن ئۇيغۇر ئىسلام قوشۇنلىرىغا قارشىلىق كۆرسەتكەن. بۇ ئۇرۇشتا ئەبۇلفەتتاھ شېھىت بولغان. شۇنىڭ بىلەن مۇسا بۇغراخان ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرىنى قورال كۈچى بىلەن بويسۇندۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئىدىقۇت خانلىقى بىلەن سۈلھى تۈزۈشكە مەجبۇر بولغان. نەتىجىدە ئىدىقۇت خانلىقى قاراخانىيلارغا خىراجەت تۆلەيدىغان بولغان. ئىدىقۇت خانغا «ئارسلان تۇتۇق» دېگەن نام بېرىلگەن. بۇ ھال 10 - ئەسىرنىڭ 40 - يىلىغىچە داۋاملاشقان. مۇسا بۇغراخان دەۋرىدە ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرى ئۆز دىنىي ئېتىقادىنى ساقلاپ قېلىش ھېسابىغا قاراخانىيلارغا بېقىنغان بولسىمۇ، لېكىن 961 - يىلىدىن باشلاپ ئىدىقۇت زېمىنىدىكى ئايرىم ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىغا كىرگەن. ئومۇميۈزلۈك ئىسلاملاشتۇرۇش ئىشى پەقەت 14 - ئەسىرگە كەلگەندە تۇغلۇق تېمۇر ئەۋلادلىرى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشقان.

مىلادىيە 961 - يىلى مۇسا بۇغراخان ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن بولغان ئۇرۇشتىن قايتىپ، يەركەن ۋە خوتەن قاتارلىق جايلارغا كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم باشلىغان. ئەمما، بىرقانچە قېتىملىق ئۇرۇشتا مۇسا بۇغراخان مەغلۇپ بولغان. خوتەن بۇددىس ئۇيغۇرلىرى بىلەن بولغان ئۇرۇش رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغاندا، قىرىق يىل، تارىخىي مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، يىگىرمە بىر يىل داۋام قىلغان. قانداقلا بولمىسۇن، بۇ ئۇرۇشتا نۇرغۇن ئادەم ئۆلگەن، نۇرغۇن مەدەنىيەت ئىزنالىرى ۋەيران بولغان.

دېمەك، ئەينى دەۋردە ئەنە شۇ ئۇرۇشلارغا بېغىشلانغان نۇرغۇن رىۋايەت، داستان ۋە شېئىرلار مەيدانغا كەلگەن. ئەمما، شۇنچە كۆپ ئەسەرنىڭ پەقەت «دىۋان» ۋە بەزى تارىخىي كىتابلارغا كىرگۈزۈلگەن ناھايىتى ئاز بىر قىسمىدىنلا ۋاقتى بولالدى.

تۆۋەندىكى شېئىرلارنى ئەنە شۇ دەۋرنىڭ يالدامسى دەپ بىلىشكە بولىدۇ:

ئاتنى دىۋەيتىپ تەگدۇق،
ئالداپ يەنە قاچتۇق^②.

كەلكۈن بولۇپ ئاقتۇق،
كەنتلەر ئۈستىگە چىقتۇق،
بۇتخانىنى يىقتۇق،
بۇت ئۈستىگە چىقتۇق^③.

بەلگە تاقاپ ئاتلارغا،

ئۇيغۇردىكى تاتلارغا،

ئوغرى ياۋۇز ئىتلارغا،

خۇددى قۇشلاردەك ئۇچتۇق^①.

ئات قۇيرۇقىنى قاتتىق تۈگدۇق،

تەڭرىگە كۆپ ھەمدۇ - سانا ئېيتتۇق.

يۇقىرىقى شېئىرلار ئەينى دەۋردىكى قاراخانىيلارنىڭ ئىسلاملاشتۇرۇش ئۇرۇشىنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان بولۇپ، شۇ دەۋردىكى جەمئىيەت ئەھۋالىنى ۋە مەدەنىيەتنىڭ ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىشىنىڭ سەۋەبلىرىنى تەتقىق قىلىشىمىزنى مۇھىم ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

«دىۋان» دىكى شېئىرىي پارچىلارنىڭ يەنە بىر قىسمى ئۇيغۇرلارنىڭ باسمىلار، يەمەكلەر بىلەن بولغان ئۇرۇشلىرىغا بېغىشلانغان.

1040 - يىلى قاراخانىيلار شەرقىي قاراخانىيلار ۋە غەربىي قاراخانىيلار دەپ ئىككىگە بۆلۈندى. سۇلايمان ئارسلانخاننىڭ غەربىي ئىلىكخانلىرى مۇھەممەد بىلەن ئىبراھىم بۆرە تېگىنىڭ مۇستەقىللىق ھەرىكىتىنى چەكلەشكە قۇربىتى يەتمىدى. مانا مۇشۇنداق پەيتتە قاراخانىيلارنىڭ شەرقىي شىمالىي تېررىتورىيىسىگە تەۋە ئېرىتىش ۋە بالقاش بويلىرىدا ياشايدىغان ياباقۇلار، باسمىلار، چۈمۈللەر ۋە يەمەكلەر پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىسيان كۆتۈردى. تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ياباقۇلارنىڭ ئاقساقىلى بۆكەبۇدراچ نۇرغۇن قوشۇن توپلاپ قاراخانىيلارنىڭ مەركىزى قەشقەرگە بويسۇنۇشتىن باش تارتقان. شۇنىڭ بىلەن سۇلايمان ئارسلانخان بىگەچ ئارسلان تېگىن قوماندانلىقىدىكى قىرىق مىڭ كىشىلىك قوشۇننى باشلاپ باسمىلار، ياباقۇلار، چۈمۈللەر ۋە يەمەكلەردىن تەشكىل تاپقان بۆكەبۇدراچ قوشۇنلىرىنىڭ ئۈستىگە جازا يۈرۈشى قىلغان. ئارسلان تېگىن بۇ قېتىمقى جازا يۈرۈشىدە بۆكەبۇدراچنى مەغلۇپ قىلىپ ئۆلتۈرگەن، شۇنىڭ بىلەن ئىسيان باستۇرۇلغان.

مانا شۇ قېتىمقى ۋەقە توغرىسىدا كۆپلىگەن شېئىرلار بارلىققا كەلگەنلىكى مەلۇم. بىز ئۇلاردىن بىرقانچە كۆپلەپ شېئىرىي پارچىنى مەھمۇد كاشغەرىي ۋاسىتىسى بىلەن «دىۋان» دىن كۆرۈش پۇرسىتىگە ئېرىشتۇق.

يۈرەكلىرىنى قىلىشىپ قاپتەك،
بىزگە قارشى كەلمەكتە^④.

ئېرىتىش بويىدىكى يەمەكلەر،
بىلەكلىرىنى تۈرمەكتە،

① - نوم 630 - بەت.

② - نوم 617 - بەت.

③ - نوم 448 - بەت.

④ - نوم 426 - بەت.

مەھمۇد كاشغەرىي يەمەكلەرنى قىچاقلارنىڭ بىر ئايىمىقى، دەيدۇ. شېئىردا بولسا: «ئۇلار بىلەكلەرنى تۈرۈپ، قاتتىق غەزەپ بىلەن بىزنىڭ ئۈستىمىزگە بېسىپ كېلىشكە توپلانماقتا» دېيىلىدۇ.

بۇدراچ يەنە قۇتىردى،

قوشۇننى يەنە قايرىدى،

باتۇرلىرىنى تاللىدى.

كەلمەك بولۇپ توپلىنىۋاتىدۇ^①.

بۇ شېئىردا مەغلۇپ بولغان بۆكەبۇدراچنىڭ مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي، يەنە كۈچ توپلاپ ئۇرۇشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

ئەسلىدە ياباقۇلار قاراخانىيلارغا قارشى چىقماسلىق، ئۇلارغا بويسۇنۇش توغرىسىدا قەسەم ئىچىپ، پۈتۈم تۈزۈشكەن بولسىمۇ، ئەمما قەسەمنى بۇزۇپ، يەنە ئۇرۇشقا ئاتلانغان.

پۈتۈننامە تۈزۈشىدۇ،

(ئەمدى) باسمىل، چۈمۈلار

يەنە قەسەم بېرىشىدۇ،

بىز بىلەن تىرىكشەكتە^②.

خاندىن ياردەم تىلىشىدۇ،

مەھمۇد كاشغەرىي شۇنداق قەيت قىلىدۇكى، ياباقۇلار جەڭدە قاغانغا قارشى چىقماسلىققا، ئۇنىڭغا بويسۇنۇشقا قەسەم ئىچىپ پۈتۈننامە تۈزۈلدى. خەلق قاغاندىن ياردەم سورىدى. باسمىلار بىلەن چۈمۈلار بىزگە قارشى توپلىنىۋىدى، قاغان قايتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ قېنىنى تۆكۈپ ئۆزلىرىنى ئەسىر ئالدى.

ئۇلاردىن باشقا يەنە بۇ قېتىمقى جازا يۈرۈشىنىڭ غەلبىلىك بولغانلىقىمۇ تەسۋىرلەنگەن:

قىزىل بايراق كۆتۈرۈلدى،

ئوغراقلار يېتىشىپ كېلىپ (قوشۇلدى)،

قارا چاڭ - توزان ئۆرلىدى.

ئۇرۇش قىلىپ شۇنىڭ بىلەن كېچىكتۇق^③.

بۇ شېئىردا، ياباقۇلارغا قارشى ئۇرۇشتا قاراخانىيلارنىڭ ھال رەڭ (قىزىل) بايرىقى كۆتۈرۈلۈشى بىلەن ئۇرۇش ئەۋجىگە چىققانلىقى، ئوغراقلارنىڭ ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلۇپ ئۇرۇشقانلىقى بايان قىلىنغان.

قاراخانىيلارنىڭ بۇ قېتىمقى جازا يۈرۈشىنىڭ مەقسىتى ئەلدە تىنچلىق تۇرغۇزۇش، ئۇلارنى قوزا بىلەن بۆرە بىر ئېرىقتىن سۇ ئىچىدىغان تىنچ - خاتىرجەم تۇرمۇشقا ئىگە قىلىش ئىدى. بۇ خىل ئارزۇ مۇنداق ئىپادىلەنگەن:

ئاخماق ھوشىنى تاپسۇن،

توقلا، بۆرە قېتىلسۇن،

ئەلدە تۈزۈم يېتىلسۇن،

قاينۇ يەنە تۈگىسۇن^④.

① 1 - توم 196 - بەت.

② 1 - توم 599 - بەت.

③ 3 - توم 254 - بەت.

④ 1 - توم 144 - بەت.

يۇقىرىقى داستان پارچىلىرى ئەينى دەۋردىكى ناھايىتى مۇرەككەپ ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ روشەن بەدىئىي كارتىنىسى بولۇپ، قەبىلىلەر ئارا بىر ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت داۋاملاشقان ھەر خىل دىنىي ئۇرۇشلارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى تەسەۋۋۇر قىلىشىمىزغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىدىغان بىر بەدىئىي ئەينەك ھېسابلىنىدۇ.

«دىۋان» دا يەنە ئۇزاق قەدىمكى دەۋردىكى قەھرىمانلىق مەدھىيەلەنگەن ۋە شۇ دەۋرنىڭ يارقىن كارتىنىسى سىزىپ بېرىلگەن بىر بۆلەك شېئىرىي پارچىلار بار. ئۇ بولسىمۇ تارىخىي شەخس ئافراسىياب — ئالىپ ئەرتۇڭا داستانىدىن ئارىيەلەردۇر.

تارىخىي جەھەتتىن قارىغاندا، ئافراسىياب ياشىغان دەۋر ئاز دېگەندىمۇ مەھمۇد كاشغەرىي دەۋرىدىن 18 ئەسىر بۇرۇنقى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ پائالىيەتلىرى ھەم ئىرانلار بىلەن بولغان كۈرەشلىرى ئەپسانىۋى يۈكلىمىلەر بىلەن سېرىقلاشتۇرۇۋېتىلگەن. مەشھۇر ئىران شائىرى ئەبۇلقاسىم فىردەۋسى تۇران شاھى ئافراسىياب بىلەن ئىران شاھلىرى ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئاجايىپ ۋەقەلەرنى «شاھنامە» داستانىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى سۈپىتىدە بايان قىلغان. ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئافراسىياب ھەققىدە بىر قىسىم رىۋايەتلەردىن باشقا مۇكەممەل مەلۇماتنىڭ يوقلۇقى ھەققىدە يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «ئەگەر پارسىلار كىتابقا پۈتۈپ قويمىغان بولسا، ئافراسىيابتەك بۇ ئۇلۇغ شەخسنىڭ ھاياتىدىن قانداقمۇ خەۋەردار بولالايتتۇق»^① دەپ يازغان. بىراق، «دىۋان» دىكى ئافراسىيابقا بېغىشلانغان شېئىرىي پارچىلار ۋە رىۋايەتلەردىن شۇ دەۋردە ئافراسىياب ھەققىدە فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە» دېگەن ئەسىرىدىكى مەلۇماتلاردىن باشقا خەلق ئارىسىدىمۇ خېلى كۆپ قىممەتلىك ئۇچۇرلارنىڭ ساقلانغانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

«دىۋان» دىكى ئافراسىيابنىڭ ۋاپاتىغا بېغىشلانغان مەرسىيە خاراكتېرلىك شېئىرىي پارچىلارنىڭ قايسى دەۋرنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىكىگە كەلسەك، بۇمۇ بىر چىڭىش مەسىلە. ئۇ شېئىرلارنى بۇددا دىنى مەزگىلىدە بارلىققا كەلگەن دەپ دەپسەك، ئۇلاردىن بۇددا دىنىنىڭ ھېچقانداق ئىزناسىنى بايقىمايمىز؛ ئىسلامىيەتتىن كېيىن مەلۇم يازغۇچى تەرىپىدىن يېزىلغان دەپ قارىساق، ئۇنىڭدا ئىسلام دىنىغا دائىر ھېچقانداق مەلۇمات يوق؛ ئۆز دەۋرىدىن تارتىپ، يەنى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 7 - ئەسىردىن تاكى مىلادىيە 11 - ئەسىرگىچە خەلق ئاغزىدا ئېقىپ يۈرگەن دەپسەك، ئۇلاردا شۇ دەۋرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى، دىنىي ئېتىقادىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان بەلگە يوق، ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلارنىڭ ئىپادىلەش شەكلى، تىل ئالاھىدىلىكى ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە قوچۇ شېئىرلىرى ۋە «دىۋان» دىكى باشقا شېئىرىي پارچىلار بىلەن خېلى كۆپ ئورتاقلىققا ئىگە. ئافراسىيابقا بېغىشلانغان شېئىرىي پارچىلارنىڭ قاپىيسى «AAAA»، «AAAB» شەكلىدە تۈزۈلگەن. 10 - ئەسىردە بارلىققا كەلگەن شېئىرلارنىڭمۇ قاپىيە شەكلى يۇقىرىقى بىلەن ئوخشاش. بىزنىڭ كۆزىتىشىمىزگە قارىغاندا، ئۇ شېئىرلار خەلق ئاغزىكى ئىجادىيەتنىڭ نەمۇنىلىرىگە ئوخشىمايدۇ. گەرچە قەدىمكى خەلق قوشاقلىرىدىن دەۋرىمىزگە كۆپ ئۆرنەك يېتىپ كەلمىگەن بولسىمۇ، ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئەنئەنە نۇقتىسىدىن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بىر - بىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ كەلگەن. يەنە بىر تەرەپتىن

① «قۇتادغۇ بىلىك» ئۇيغۇرچە نەشرى، 282 - بېيتىنىڭ مەزمۇنى.

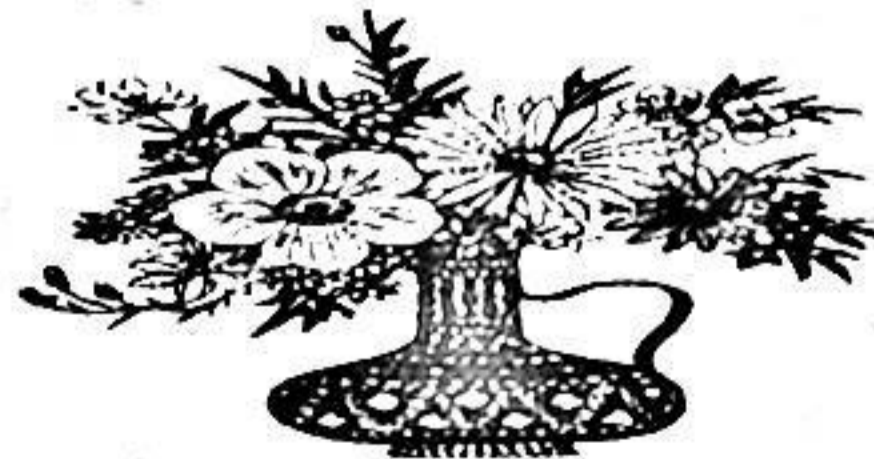
پىكىر قىلغاندا، قەدىمكى زاماندا كىشىلەر شېئىرنى «قوشۇغ» دەپ ئاتىغان. ئادەتتە ھازىرقى خەلق قوشاقلارنىڭ ئالاھىدىلىكىدىن قارىغاندا، 1 - ، 2 - مىراسى 3 - ، 4 - مىراسىغا مەزمۇن جەھەتتىن باغلانمايدۇ ھەمدە ئالدىنقى ئىككى مىسرا كېيىنكى، مىسرانىڭ قاپىيە ئېھتىياجى ئۈچۈنلا توقۇلىدۇ. ئاسىي پىكىر بولسا 3 - ، 4 - مىسرادا ئىپادىلىنىدۇ. بەزى قوشاقلاردا تۆت مىسرا بىر گەۋدىلىشىدۇ، بىراق ئاساسىي پىكىر يەنىلا كېيىنكى ئىككى مىسراغا مەركەزلىشىدۇ. «دىۋان» دىكى شېئىرلارنىڭ ئالاھىدىلىكىدىن قارىغاندا، تۆت مىسرا پىكىر ئىزچىللىقى ۋە مەزمۇنىنىڭ مەنتىقلىق باغلىنىشى جەھەتتىن ئۈيۈل تاشتەك بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە. «دىۋان» دىكى ئافراسىياقا بېغىشلانغان شېئىرلارنىلا ئەمەس، بەلكى باشقا شېئىرىي پارچىلاردىن بەزىسىنى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئەمەس، بەلكى بەلكى يازما ئەدەبىياتىنىڭ نەمۇنىلىرى دېگەن مۇۋاپىقتەك قىلىدۇ. بەلكى ئۇ نەمۇنىلەر ئىسلامىيەتتىن ئۇيغۇر شېئىرىيىتىگە ئارزۇ ۋەزىنلىك شېئىرلارنىڭ تەسىرى كىرىشتىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ يارقىن نامايەندىلىرى ھېسابلىنىدۇ.

زامان كۈنلىرى ئالدىراۋاتىدۇ،
ئىنساننىڭ كۈچىنى ئاجىزلىتىدۇ.
ئادەملەردىن دۇنيانى بوشتىدۇ،
قاچسا يەنە ئارتىلىدۇ.^②

زامان پۇرسەت كۈتى،
ئوغرى (يوشۇرۇن) تۈزىقىنى قۇردى،
بەگلەر بەگىن ئازدۇردى،
قاچسا قانداق قوتۇلار.^①

يۇقىرىقى شېئىرىي پارچىدا كىشىلىك ھاياتنىڭ مۇھىم قانۇنىيىتى ناھايىتى ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈلۈپ، ئۆلۈمنىڭ تۈزىقى خۇددى ئوغرىنىڭ تۈزىقىدەك تۈيۈقسىز كېلىدۇ، قەرەلى توشقاندا ئۇنىڭغا قانداقمۇ ئارا تۇرغىلى بولسۇن؟ ۋاقىت بارغانچە ئىنساننىڭ كۈچىنى ئاجىزلىتىدۇ، شۇنداق قىلىپ ئادەملەرنى بۇ دۇنيادىن بوشتىپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ، قاچسا يەنە تۈتۈلىدۇ، دېيىلگەن. كۆرۈشكە بولىدۇكى، بۇ شېئىرلار 11 - ئەسىردىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىنىڭ يۈكسەك بىر پەللىسىدىن دېرەك بېرىپ تۇرۇپتۇ.

(ئاپتور ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 81 - قورۇدا)

① 2 - نوم 338 - بەت.

② 2 - نوم 490 - بەت.

«قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ قۇرۇلمىسى ۋە شەكلى توغرىسىدا

نیشۇاكى تاكېتو [ياپونىيە]
تەرجىمە قىلغۇچى: بارىجان زەپەر

«قۇتادغۇ بىلىك» سىياسەت، دىن، پەلسەپە، ئىدىئولوگىيە، ئېتىكا، ماتېماتىكا، ئاسترونومىيە، ھەربىي ئىشلار، قانۇن، دىپلوماتىيە، ئىقتىساد ۋە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت قاتارلىق نۇرغۇن تېمىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. شۇڭا، ئۇ بىر ئەدەبىي ئەسەر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان بىر قامۇستۇر. شۇ سەۋەبتىن، كۆپلىگەن ئالىم، مۇتەخەسسسلەر «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ بەدىئىيلىكىنى ۋە تىلىنى تەتقىق قىلىشتىن سىرت، يەنە ئۇنىڭ باشقا جەھەتلەرنىمۇ تەتقىق قىلدى. ئۇلارنىڭ بەزى ئەسەرلىرىدە «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ قۇرۇلمىسى ۋە شەكلى ئۈستىدە پىكىر قىلىندى. ۋەھالەنكى، بەزى ئەسەرلەردە مۇئەللىپ نېمە سەۋەبتىن شۇنداق قۇرۇلما ۋە شەكلىنى قوللىنىپ «قۇتادغۇ بىلىك» نى يازغان، دېگەنگە قارىتا تولۇق چۈشەنچە بېرەلمىدى. ئەدەبىي ئەسەرنىڭ مەزمۇنىنى تەتقىق قىلىش مۇھىم، ئەدەبىي ئەسەرنىڭ قۇرۇلمىسىنى ۋە شەكلىنى تەتقىق قىلىش مۇھىم. چۈنكى، ئەسەرنىڭ شەكلى بىلەن مەزمۇنى زىچ مۇناسىۋەتلىك. مەن تۆۋەندە بەزى مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئارقىلىق، بۇ ماقالەمدە: مۇئەللىپ يۈسۈپ خاس ھاجىپ نېمە سەۋەبتىن شۇنداق قۇرۇلما ۋە شەكلىنى قوللىنىپ «قۇتادغۇ بىلىك» نى يازغان؟ بۇ خىل قۇرۇلما ۋە شەكىل مۇئەللىپنىڭ خاس ئىجادىيىتىمۇ ياكى تەقلىد قىلغانمۇ؟ مۇئەللىپ تەقلىد قىلىش ئارقىلىق ئىلگىرىكى ئەسەرلەرنى ئەينەك قىلغانمۇ؟ ئىلگىرىكى شۇ ئەسەرلەر قايسىلار؟ «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىدىكى ئورنى قانداق؟ ئۇنىڭ زامانداش ئەدەبىي ئەسەرلەر بىلەن قانداق مۇناسىۋىتى بار؟ ئۇلارنىڭ ئاساسلىق ئوخشاشلىقلىرى ۋە ئوخشاشمايدىغان جايلىرى قايسىلار؟ دېگەن نۇقتىلارنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇھاكىمە قىلماقچىمەن.

مۇشۇ مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلساقلا، «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ قۇرۇلما ۋە شەكىل جەھەتتىكى خاسلىقىنى پەرقلىندۈرەلەيمىز، شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ نېمە ئۈچۈن ئوتتۇرا ئەسىردە مۇشۇنداق بۈيۈك بىر ئەسەرنى ياراتقانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيمىز.

1. «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ قۇرۇلمىسى ۋە شەكلى

«قۇتادغۇ بىلىك» ئىپىك داستان بولۇپ، ھازىر قوللىنىۋاتقان نۇسخىسى 88 بابتىن تەركىب تاپقان.

(1) 10 - بابتا مۇئەللىپ ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىنىڭ ئۇسلۇبىنى ئەينەك قىلىپ، تەڭرى مەدھىيىسى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەدھىيىسى، تۆت ساھابە مەدھىيىسى، بۇغراخان مەدھىيىسى، يەتتە يۇلتۇز، ئون ئىككى بۇرج، ئىنسان بالىسىنىڭ قەدرى بىلىم ۋە ئەقىل بىلەن بولىدىغانلىقى،

تەلىملىك پەزىلىتى ۋە قۇسۇرى، پايدىسى ۋە زىيىنى، كىتاب ئىگىسىنىڭ ئۆزىسى، ياخشىلىق قىلىشنىڭ مەدەھىيىسى ۋە پايدىسى، بىلىم ۋە ئىدراك - پاراسەتنىڭ پەزىلىتى، پايدىسى قاتارلىقلارنى سۆزلەيدۇ. 11 - بابتا مۇئەللىپ كىتابنىڭ نامى، مەنىسى ۋە ئۆزىنىڭ قېرىلىقى توغرىسىدا سۆزلەيدۇ. 12 - 88 - بابلار ئەسەرنىڭ ئاساسىي قىسىملىرى بولۇپ، تۆت قىسىمغا بۆلۈنگەن. بىرىنچى قىسىمى 12 - 23 - بابلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ قىسىمدا كۈنتۈغدى ئەلىگ بىلەن ئايتولدىنىڭ، ئايتولدى بىلەن ئۆگدۈلمىشنىڭ سۆھبىتى بايان قىلىنغان. ئىككىنچى قىسىمى 24 - 39 - بابلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ قىسىم ئۆگدۈلمىش بىلەن كۈنتۈغدى ئەلىگنىڭ سۆھبىتىدىن تەركىب تاپقان. ئۈچىنچى قىسىمى 40 - 66 - بابلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ قىسىم ئۆگدۈلمىش بىلەن ئودغۇرمىشنىڭ سۆھبىتىدىن تەركىب تاپقان. تۆتىنچى قىسىمى 67 - 88 - بابلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ قىسىم كۈنتۈغدى ئەلىگ بىلەن ئۆگدۈلمىشنىڭ، ئودغۇرمىش بىلەن كۈنتۈغدى ئەلىگنىڭ، ئۆگدۈلمىش بىلەن ئودغۇرمىشنىڭ سۆھبىتىدىن تەركىب تاپقان. مۇھاكىمە قىلىشقا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، بىز بۇ ئەسەرنى تۆۋەندىكىدەك سەككىز قىسىمغا بۆلىمىز:

1. 12 - 20 - بابلار؛ 2. 21 - 23 - بابلار؛ 3. 24 - 39 - بابلار؛ 4. 40 - 45 - بابلار؛
5. 46 - 66 - بابلار؛ 6. 67 - 73 - بابلار؛ 7. 74 - 81 - بابلار؛ 8. 82 - 85 - بابلار.

بايان ۋە دىئالوگلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كۆزدە تۇتۇپ، «قۇتادغۇبىلىك» نى ئۈچ ياكى تۆت قىسىمغا بۆلۈش بىرقەدەر مۇۋاپىق. لايىھىلىگەن خانىم «قۇتادغۇبىلىك» نى باشلانمىسىدىكى 11 بابتىن باشقا، ئۈچ قىسىمدىن تەركىب تاپقان، دەپ قارايدۇ. ھەر بىر بابنىڭ قۇرۇلمىسىغا ئاساسەن تۆۋەندىكىدەك تۆت گۇرۇپپىغا بۆلۈشكە بولىدۇ:

A. خاس باياندىن تۈزۈلگىنى ئىككى باب؛

B. بايان ۋە دىئالوگدىن تۈزۈلگىنى 19 باب؛

C. دىئالوگ بىلەن باياندىن تۈزۈلگىنى 11 باب؛

D. خاس دىئالوگدىن تۈزۈلگىنى 42 باب.

بۇ يەردە ئېيتىلغان بايان ھەرىكەت ۋە سورۇن - مەيداننى چۈشەندۈرۈشنى كۆرسىتىدۇ. A پەقەت ئىككىلا بابنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. 12 - بابتا دىئالوگ يوق بولۇپ، پادىشاھ كۈنتۈغدى ئەلىگنى ئوقۇرمەنلەرگە تونۇشتۇرىدۇ. 69 - بابتا ئودغۇرمىشنىڭ ئۆگدۈلمىش ھۇزۇرىغا كەلگەنلىكى تەسۋىرلىنىدۇ. بىز بۇ بابنى ئالدىنقى يېرىم باب ۋە كېيىنكى يېرىم باب دەپ بۆلسەكمۇ بولىدۇ. 21 - باب بايان بىلەن دىئالوگدىن تەركىب تاپقان. بۇ بابتا 120 بېيىت شېئىر بار. بۇنىڭ 1 - مىسراسى ھەرىكەتنى بايان قىلىش بىلەن باشلانغان بولۇپ، 6 - مىسرادا ئاياغلىشىدۇ. 7 - مىسرادا ئايتولدى بىلەن ئۆگدۈلمىشنىڭ سۆھبىتى باشلانغان بولۇپ، تاكى مۇشۇ بابنىڭ ئاخىرقى مىسراسىغىچە داۋام قىلىدۇ.

18 - باب بايان بىلەن دىئالوگدىن تەركىب تاپقان. بۇ بابتا 163 بېيىت شېئىر بار. ئايتولدى بىلەن كۈنتۈغدى ئەلگىنىڭ سۆھبىتى 1 - مىسرادىن باشلىنىدۇ. ھەرىكەتنى بايان قىلغان 8 - قۇر بۇ بابنىڭ ئاخىرىغا قويۇلغان. B بىلەن C نىڭ ئوخشاشماسلىقىنى بايان بىلەن دىئالوگنىڭ تەرتىپى بەلگىلىگەن. شۇڭا، «بايان بىلەن دىئالوگ» تەقلىدى شەكىلدە ئالماشتۇرۇلۇپ، قايتا - قايتا قوراشتۇرۇلغان. «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ بايان قىسمى 1 - 12 - بابلارنى، دىئالوگ قىسمى 13 - بابتىن ئەڭ ئاخىرقى بابقىچە بولغان قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

«قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ كۆپلىگەن بابلىرى دىئالوگدىن تەركىب تاپقان. مەسىلەن، 13 -، 20 -، 42 - بابلار ۋە باشقىلار. بۇ بابلار بىرقەدەر ئۇزۇن سەھىپىلەرنى ئىگىلىگەن بولۇپ، مۇھىم ئاساسىي مەزمۇنلار سىڭدۈرۈلگەن.

شۇڭا، بىز «قۇتادغۇ بىلىك» نى دىئالوگ شەكىلدە تۈزۈلگەن ئېپىك شېئىرىي ئەسەر ياكى ئاساسەن دىئالوگدىن تۈزۈلگەن بىر داستان دېيەلەيمىز.

«قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ھەممىلا مىسراسى دىئالوگدىن تۈزۈلگەن بولمىسىمۇ، ئەمما بايان تۈسىدىكى مىسرالار ئانچە كۆپ ئەمەس. بۇ بايانلار پەقەتلا دراممىنىڭ ئوينىلىشى ئۈچۈن پائالىيەت سەھنىسى بولۇپ بەرگەن. «قۇتادغۇ بىلىك» تە دىئالوگ باياندىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇڭا، بىز ئۇنى «شېئىرىي دراما» دېسەك خاتالاشمايمىز.

«قۇتادغۇ بىلىك» نى بىر دراما دېسەك، ئۇنداقتا ئۇنىڭ ھەربىر قىسمى ئادەت بويىچە دراممىنىڭ كۆرۈنۈشلەردىن ئىبارەت بولىدۇ. ئەسەردىكى مەكتۈپ ئالماشتۇرۇش كۆرۈنۈشلىرى ھەقىقىي دراممىدىكى پەردە - كۆرۈنۈشلەرنىڭ رولىنى ئوينىغان. بۇ مەكتۈپلەر 23 - بابتىكى ئايتولدىنىڭ كۈنتۈغدى ئەلگىگە ئەۋەتكەن خېتى، 39 - بابتىكى كۈنتۈغدى ئەلگىنىڭ ئودغۇرمىشقا ئەۋەتكەن خېتى، 44 - بابتىكى ئودغۇرمىشنىڭ كۈنتۈغدى ئەلگىگە ئەۋەتكەن خېتى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بۇ مەكتۈپلەر «دىئالوگ» مۇ ياكى «بايان» مۇ؟ بىز بۇ مەكتۈپلەرنى دىئالوگ دېسەك مۇۋاپىق بولىدۇ. چۈنكى، ئايتولدى، كۈنتۈغدى ئەلگى، ئودغۇرمىشلار خەتلىرىدە باشقىلار بىلەن سۆھبەت قىلىدۇ.

«قۇتادغۇ بىلىك» نى شېئىرىي دراما دېدۇق. ئەمما، ئۇ ئادەتتىكى دراملاردىن پەرقلىنىدۇ. چۈنكى، تۆت پېرسوناژ دەسلەپتىلا مۇناسىپ ھالدا تەڭ مەيدانغا چىقىدۇ، شۇنداقلا بارلىق كۆرۈنۈشلەر ئىككى ئادەمنىڭ سۆھبىتىدىن تۈزۈلىدۇ. سۆزىت بىلەن پېرسوناژلارنىڭ مەيدانغا چىقىشى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت سەۋەبىدىن، «قۇتادغۇ بىلىك» تە ئوخشاش دىئالوگلار تەكرارلانغان. مەسىلەن، كۈنتۈغدى ئەلگى بىلەن ئايتولدىنىڭ سۆھبىتى، ئايتولدى بىلەن ئوڭدۇلمىشنىڭ سۆھبىتى، ئوڭدۇلمىش بىلەن كۈنتۈغدى ئەلگىنىڭ سۆھبىتى، ئوڭدۇلمىش بىلەن ئودغۇرمىشنىڭ سۆھبىتى قاتارلىقلار. بۇ ئەسەردە پېرسوناژلارنىڭ مەيدانغا چىقىش تەرتىپى مۇنداق: كۈنتۈغدى ئەلگى، ئايتولدى، ئوڭدۇلمىش، ئودغۇرمىش. بۇ خىل شەكىل «ئۇلانما ھالدا مەيدانغا چىقىش» دېيىلىدۇ. شۇڭا، «قۇتادغۇ بىلىك» نى كەڭ مەنىدىكى شېئىرىي دراما دەپ ئاتىغىنىمىز، «دىئالوگ شەكىلىدىكى داستان» دەپ ئاتىغىنىمىزدىنمۇ مۇۋاپىقراق تۇر.

2. ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرى

«قۇتادغۇ بىلىك» ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىدە مەيدانغا كەلگەن. ئۇسلۇب جەھەتتە «قۇتادغۇ بىلىك» قەدىمكى پارسلارنىڭ تارىخىي داستانى

«شاھنامە» گە ئوخشاش ئەرەب - پارس شېئىرىيىتىنىڭ مۇتەقارىپ بەھرىدە يېزىلغان. «قۇتادغۇ بىلىك» مەزمۇن جەھەتتىن ئىبنى ئەل مۇققەفە (Ibn al - Muqqafa) نىڭ «ئەدەبۇل - كەبىر» (Adab al - Kabir) ۋە «ئەدەبۇس - سەغىر» (Adab as - Saghir) ناملىق ئەسەرلىرى، ئەل جەھىز (al - Jahiz) نىڭ «شاھنامە» ناملىق ئەسىرى، ئىبنى قۇتەيبە (Ibn Qutayba) نىڭ «كىتابۇس - سۇلتان» (Kitab al - Sultan) ناملىق ئەسىرى، ئىبنى ئەبىد رەببىھ (Ibn Abd Rabbih) نىڭ «كىتابۇل ئىيقان» (Kitabal - Iyqan) ناملىق ئەسىرى، نىزامۇل مۈلك (Nizam al - Mulk) نىڭ «سىياسەتنامە» (Siyasatnama) ناملىق ئەسىرى، غەزالى (Ghazali) نىڭ «نەسەھەتۇل مۈلك» (Nasih al - Mulk) ناملىق ئەسىرى قاتارلىقلارغا ئوخشاش «شاھلارنىڭ كاتتا تەزكىرىسى» گە مەنسۇپ ئەسەردۇر.

«قۇتادغۇ بىلىك» ئۇسلۇبى جەھەتتە «شاھنامە» نىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. تارىخىي داستان «شاھنامە» نى پارس شائىرى فىردەۋسى 10 - ئەسىردە يېزىپ تاماملىغان. بۇ ئەسەردە 50 پادىشاھنىڭ تارىخى بايان قىلىنغان. «قۇتادغۇ بىلىك» بىلەن «شاھنامە» نىڭ شېئىرىي ئۇسلۇبىدىن باشقا ھېچقانداق ئوخشاشلىقى يوق.

كۆپلىگەن ئەسەرلەر ئىچىدە «قۇتادغۇ بىلىك» بىلەن كەيكىلىۋېتىلگەن يازغان «پەندنامە» ئەڭ يېقىن كېلىدۇ. «پەندنامە» ئۈچ قىسىمدىن تۈزۈلگەن.

بىرىنچى قىسىمى 1 - 10 - بابلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ قىسىمدا ئاللا، ئالەم، دىنىي مەجبۇرىيەتلەر، روھىي تاۋلىنىش قاتارلىقلار بايان قىلىنغان، شۇنداقلا، ھوقۇق، قېرىلىق بىلەن ياشلىق قاتارلىقلار توغرىسىدا چۈشەنچە بېرىلگەن. بۇ بابلار «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ئالدىنقى ئون بابغا توغرا كېلىدۇ.

ئىككىنچى قىسىمى 10 - 35 - بابلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ قىسىمدا ئۇرۇش قىلىش، بايلىق توپلاش، نىكاھ، پەرزەنتلەر تەربىيىسى، دۈشمەندىن ھوشيار بولۇش، ئۆگىنىش ۋە قانۇننىڭ رولى قاتارلىقلار بايان قىلىنغان. بۇ قىسىم «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ئىككىنچى قىسىمىغا توغرا كېلىدۇ. ئەمما، «قۇتادغۇ بىلىك» تە غىزالىنىڭ، كەيپ قىلىش، شاھمات ئويناش، ئون بەش يوللۇق ئويۇن، ئوۋ ئوۋلاش، چەۋگان توپ ئويناش، مۇھەببەتلىشىش ۋە تۇرمۇشنىڭ ھۇزۇرىنى سۈرۈش قاتارلىق جەھەتلەردە ئۆز - ئۆزىنى كونترول قىلىش تېمىلىرى يوق.

ئۈچىنچى قىسىمى 32 - 44 - بابلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ قىسىم «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى قىسىملىرىغا توغرا كېلىدۇ.

بۇ ئىككى ئەسەرنىڭ ھەرقايسى بابلىرى قۇرۇلما جەھەتتىن ئوخشىمايدۇ. «پەندنامە» نىڭ ھەرقايسى بابلىرى ھېكمەتلىك سۆزلەر ۋە ۋەقەلەردىن تۈزۈلگەن. «قۇتادغۇ بىلىك» ئاددىي سۆزلىك بىر داستان بولۇپ، ئۇنىڭدا ۋەقەلىك يېزىلماستىن، ھېكمەتلىك سۆزلەر ئابستراكت ھالدا مۇھاكىمە قىلىنغان. مەزمۇن جەھەتتىن ئېيتقاندا، بۇ ئىككى ئەسەردە ئوخشاشمىغان يېزىش ئۇسۇلى قوللىنىلغان. «پەندنامە» نەسرىي شەكىلدە يېزىلغان ۋەقەلىك توپلىمىدۇر.

ئىككى ئەسەردىكى ئەقلىيە سۆزلەرنىڭ شەكلى ئۆزئارا ئوخشاشمايدۇ. «پەندنامە» پادىشاھنىڭ شاھزادىگە يازغان توغرا نەسەھەتلىرىدۇر. ئۇ ئەرەب، پارس ئەنئەنىسىنىڭ «پادىشاھلارنىڭ كاتتا تەزكىرىسى» تىپىدىكى كلاسسىك شەكىلدىكى ئەسەر. بەزى پادىشاھلارنىڭ كاتتا تەزكىرىلىرى مەكتۇپ شەكلىدە يېزىلغان. مەسىلەن، تاھىر (Tahir) نىڭ خەت - چەكلىرى «پادىشاھلارنىڭ كاتتا

تەزكىرىسى» گە تەۋە ئەڭ دەسلەپكى ئەسەرلەردىن ھېسابلىنىدۇ. بۇ خۇراسان، باغدادلارنىڭ ھۆكۈمرانى تاهىرىيلەر خاندانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى دۇل يەمىنەن (Dhul - Yaminan) نىڭ ئوغلى ئابدۇللاغا يازغان مەكتۇپلىرىدىن ئىبارەت. بۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ھۆكۈمراننىڭ ئۆز ئىلاھىغا ئورۇنداپ بېرىدىغان مەجبۇرىيەتلىرى، كۈندىلىك ناماز، دىنىي ئەھكاملارغا بويسۇنۇش، شەخسىي ھەرىكەت ۋە ئاممىۋى سىياسەت جەھەتتىكى گۈزەل ئەخلاق، جىنايەتچىلەرنى جازالاش، ئاللاغا مەدھىيە ئېيتىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلار ئەينى چاغدىكى شاھزادىلار جەزمەن بىلىشكە تېگىشلىك ساۋاتلار ئىدى.

«پەندنامە» سۇبۇكتىگىن (Subuktigin) نىڭ مەھمۇد (Mahmud) قا يازغان نەسىھەتلىرى بولۇپ، پارس تىلىدا يېزىلغان «پادىشاھلارنىڭ كاتتا تەزكىرىسى» گە مەنسۇپ ئەڭ دەسلەپكى ئەسەرلەردىن ھېسابلىنىدۇ. ئەينى چاغدا سۇبۇكتىگىن غەزىنەۋىيلەر دۆلىتىگە مەھمۇدنى شاھزادە قىلىپ تەيىنلىگەندە، مەھمۇد يەتتە ياشلاردا ئىدى. ئەنە شۇنداق پەيتتە، ئاتىسى سۇبۇكتىگىن «پەندنامە» نى يېزىپ، شاھزادىنىڭ دۆلەت خىزمەتلىرىنى باشقۇرۇشىغا يېتەكچىلىك قىلغان.

بۇ مەكتۇپلارغا سېلىشتۇرغاندا «قۇتادغۇ بىلىك» روشەن ئۆزگىچىلىككە ئىگە. «قۇتادغۇ بىلىك» ھۆكۈمرانلارغا بېغىشلانغان داستان بولۇپ، ئۇنىڭدا ۋەزىرلەرنىڭ پادىشاھقا دۆلەت باشقۇرۇش يوللىرىنى ئۆگەتكەنلىكى بايان قىلىنغان. بۇ جەھەتتىن «قۇتادغۇ بىلىك» بىلەن «پەندنامە» ئوخشاشمايدۇ. يەنە بىر كۆرۈنۈش — ئايتولدى ۋەزىرنىڭ ئۆگدۈلمىشكە بەرگەن مەسلىھەتنى يېزىلغان بايلار مەكتۇپ شەكلىدە يېزىلغان. بۇنىڭدىن شۇنداق خۇلاسەگە كېلىش مۇمكىنكى، «قۇتادغۇ بىلىك» تە ئەرەب، پارس ئەنئەنىسىدىكى «پادىشاھلارنىڭ كاتتا تەزكىرىسى» نىڭ يېزىلىش ئۇسلۇبىمۇ قوللىنىلغان.

«قۇتادغۇ بىلىك» بىلەن «پەندنامە» نىڭ مۇناسىۋىتى بارمۇ؟ يۇقىرىدا بايان قىلغىنىمىزدەك، بۇ ئىككى ئەسەر قۇرۇلما جەھەتتە ئوخشاشلىققا ئىگە. بىز ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تېپىپ چىقماقچى بولساقمۇ، لېكىن بەزى ئالىملار بۇ خىل مۇناسىۋەتنى ئىنكار قىلماقتا.

بىرىنچى، ئىككى مۇئەللىپنىڭ ياشىغان ماكانىنىڭ ئارىلىقى مەسىلىسى. كەيكىكاۋۇس كاسپىي دېڭىزىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى تەبەرستان (Tabaristan) غا ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ. گەرچە تەبەرستان بىلەن قەشقەر ئەينى دەۋردە ئوخشاشلا ئىسلام مەدەنىيىتى مۇھىتىدا تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، تەبەرستان دېگەن بۇ مەملىكەت يۈسۈپ ياشىغان قەشقەردىن خېلىلا يىراق ئىدى.

ئىككىنچىسى، ئىككى مۇئەللىپنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىنى تاماملىغان ۋاقتى مەسىلىسى. «قۇتادغۇ بىلىك» 1069 - 1070 - يىللاردا تاماملانغان، «پەندنامە» بولسا 1082 - 1083 - يىللاردا تاماملانغان. ئەگەر بۇ ئىككى ۋاقىت توغرا بولسا، قايسى ئەسەرنىڭ ئاۋۋال، قايسى ئەسەرنىڭ كېيىن يېزىلغانلىقىغا ھۆكۈم قىلالايمىز. يېزىشنى باشلىغان ۋاقىتنى ھەرگىز توغرا دېيەلمەيمىز. شۇڭا، بىز بۇ ئەسەرلەرنى پەقەت زامانداش ئەسەرلەر دەپلا ئاتىيالايمىز.

ئۈچىنچى، تىل مەسىلىسى. «پەندنامە» پارس تىلىدا يېزىلغان بولۇپ، ئۇ پارس ئەدەبىياتىدىكى ئەڭ مۇھىم ئەسەردۇر. «قۇتادغۇ بىلىك» بولسا، ئوتتۇرا ئەسەر ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان داستان. ئوتتۇرا ئەسەردە ئۇيغۇرلار پارس تىلىنى ئۆگىنىشكە قىزىقتى. ۋەھالەنكى، پارسلار ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىشكە قىزىقمايتتى. شۇبھىسىزكى، كەيكىكاۋۇسنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» نى ئوقۇشى مۇمكىن ئەمەس.

بىز بۇ مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىپ، ئىككى ئەسەر ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق مۇناسىۋەت يوقلۇقىغا ھۆكۈم قىلالايمىز. ئوخشىشىدىغان مۇشۇنداق ئەسەرلەر قانداق قىلىپ بىر ۋاقىتتا مەيدانغا

كەلگەن؟ بىزنىڭ كۆرسىتىدىغان ئاساسىمىز: مۇئەللىپ ئۆز ئەسەرلىرىنى يازغاندا ئىلگىرىكى ئەسەرلەرنى سېلىشتۇرما قىلغان.

تاھىرىنىڭ مەكتۇپلىرى ۋە «پەندنامە» ئايرىم - ئايرىم ھالدا 9 - ۋە 10 - ئەسىردە تاماملانغان. يەنە بىر جەھەتتىن ئىبنى قۇتەيبە (828 - 889) ئۆزىنىڭ «ئۇيۇنۇل - ئەخبال» (uyunal - Akhbal) ناملىق ئەسىرىنى يازدىغان چېغدا نۇرغۇن ۋەقە، تەپسىلاتلارنى توپلىغان. بۇ بىر قامۇس تىپىدىكى كىتاب بولۇپ، جەڭ، ئېسىلزاڭلار، ئىلىم ئۆگىنىش، تەركىدۇنيالىق، كەسىپداشلىق، ئېھتىياج، ئوزۇق - تۈلۈك ۋە ئاياللار قاتارلىق تېمىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. كېيىنكى دەۋرلەردىكى «پەندنامە» بىلەن «سىياسەتنامە» بۇ كىتابلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان.

پارس شائىرى سەئىدى مەسنەۋى ئۇسلۇبىنى قوللىنىپ، «گۈلىستان» داستانىنى يېزىپ تاماملانغان، بىر يىلدىن كېيىن ئۇ نەسرىي شەكىلدىكى «بوستان» نى تاماملانغان. بۇلارمۇ پەندى - نەسەھەت خاراكتېرىدىكى شېئىرلاردۇر. شېئىرلارنىڭ ھەر بىر بابى ھېكمەتلىك سۆزلەر ۋە ۋەقەلىكلەردىن تۈزۈلگەن. ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى سەئىدى ئاۋۋال نەزمىي شەكىلدە، ئاندىن نەسرىي شەكىلدە ھېكايىلەرنى تاماملانغان.

شۇنىڭغا ئوخشىغان ھالدا «پەندنامە» دىن ئىلگىرى ئوخشاش نەزمىي شەكىلدە يېزىلغان ئەسەرلەر بولغان. كېيىن كەيكىۋۇس نەسرىي شەكىلدە يازغان، يۈسۈپ نەزمىي شەكىلدە يېزىپ چىققان. كەيكىۋۇس ئىلگىرىكى شېئىرىي ئەسەرلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمىغان بولسىمۇ، سەئىدىنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» كە ئوخشىغان شېئىرىي ئەسەرلەرنى ئەينەك قىلغىنىدەك، يۈسۈپمۇ ئالدىنقىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئەينەك قىلغان بولۇشى مۇمكىن. گەرچە يۈسۈپ ئىلگىرىكى ئەسەرلەرنى ئەينەك قىلغان بولسىمۇ، بىز «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى بىر مۇھىم ئەسەر ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمايمىز.

3. مەدەنىيەت مەنبەسى بىردەكلىككە ئىگە قۇرۇلما ۋە ئۇسلۇب

«قۇتادغۇ بىلىك» شەرق بىلەن غەربنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش جەريانىدا بارلىققا كەلگەن ئەدەبىي ئەسەر. مەدەنىيەت مەنبەسى جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئەرەب، پارس ئىسلام مەدەنىيىتى، بۇددا مەدەنىيىتى، شەرقنىڭ كۆڭزى تەلىماتى ۋە غەربنىڭ پەلسەپىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ مەدەنىيەتلەر ئوخشىمىغان دەرىجىدە «قۇتادغۇ بىلىك» كە سىڭگەن بولۇپ، تۈركىي تىللىق مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى يەنىلا «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ئاساسىنى ياراتقان. كۆپلىگەن ئالىملار بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندىلا ئاندىن بۇ تەرەپنى ئېتىراپ قىلىشتى.

مەن بۇ مەدەنىيەت مەنبەلىرى بىلەن «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ قۇرۇلمىسى بىردەكلىككە ئىگە دەپ قارايمەن. بۇنى مۇنداق كۆرسىتىشكە بولىدۇ:

A. ئىسلام دىنى	ئەرەب	«پادشاھلارنىڭ كاتتا تەزكىرىسى»	نەسرىي
B. كۆڭزى تەلىماتى	جۇڭگو	«مۇھاكىمە ۋە بايان»	نەزمىي
C. بۇددا دىنى	ھىندىستان	«بۇددا نوملىرى»	دىئالوگ
D. پەلسەپە	گرېتسىيە	ئەپلاتوننىڭ ئەسەرلىرى	دىئالوگ

«قۇتادغۇ بىلىك» دۇنياغا كېلىشتىن ئىلگىرى ئۇيغۇرلار ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىگە

ئۇچرىغان ھېچقانداق ئەسەرنى يېزىپ باقمىغانىدى. ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلغاندىن كېيىن، مەھمۇد كاشغەرىي «تۈركىي تىللار دىۋانى» نى تۈزدى. بۇ بىر تۈركىي تىل — ئەرەب تىلى لۇغىتى بولۇپ، «قۇتادغۇ بىلىك» بىلەن بىر دەۋردە مەيدانغا كەلگەن ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كۆپلىگەن شېئىر — قوشاقلار ۋە ھېكمەتلىك سۆزلەر بۇ كاتتا لۇغەتكە كىرگۈزۈلگەن. بۇلار تۈركىي تىللىق مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىسىنى ئىپادىلىگەن ئەسەرلەردۇر. ئەمما، ئۇلار ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىدە مەيدانغا كەلگەن ئەمەس.

ھازىرغىچە ئوتتۇرىغا چىققان ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، «قۇتادغۇ بىلىك» تاسادىپىي مەيدانغا كەلگەن. ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىدا مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان ئەسەرلەرنى تاپالمايمىز. مەدەنىيەت مەنبەسى ۋە شەرق — غەرب مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشى شارائىتىدا يۈسۈپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» نى يېزىپ چىققانلىقى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس.

مۇئەللىپ يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇ بىلىك» نى نېمە ئۈچۈن شېئىرىي شەكىلدە يازغان؟ چۈنكى، ئەينى دەۋردە «شاھنامە» پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىياغا تارالغانىدى. يۈسۈپ بولسا ئۆز ۋۇجۇدىدىكى تەربىيىلىنىشى — بەدىئىي ئىقتىدارىنى پارس ئەدەبىياتىغا تايىنىپ تىكلەنگەنىدى.

مۇئەللىپ ئۆز ئەسىرىنى نېمە ئۈچۈن دىئالوگ ئۇسۇلىنى ياكى دراما ئۇسۇلىنى قوللىنىپ يازغان؟ بۇنىڭغا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قەدىمكى شېئىرلىرىدىن بولغان «قىش بىلەن يازنىڭ مۇنازىرىسى» دىن يىلتىز تاپالايمىز. بۇ شېئىر «تۈركىي تىللار دىۋانى» غا كىرگۈزۈلگەن. ئەسلىدە بۇ داستان ياكى ئېپىك شېئىر بولسا كېرەك. ئەمما، «تۈركىي تىللار دىۋانى» غا بىر قىسىملا كىرگۈزۈلگەن. مۇشۇ شېئىردىن قارىغاندا، شۈبھىسىزكى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قەدىمكى شېئىر — قوشاقلاردا دىئالوگ شەكلى قوللىنىلغان.

تۇرپاندا ياشىغان ئۇيغۇرلار «مايتىرى سىمىت» قاتارلىق بۇددا دىنى تۈسىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلغان. بۇ دىئالوگدىن تۈزۈلگەن بىر شېئىرىي دراما.

«قىش بىلەن يازنىڭ مۇنازىرىسى» ۋە «مايتىرى سىمىت» لار ئارقىلىق بىز ئۇيغۇرلارنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» تەك بىر كاتتا ئەسەرگە ئىگە بولۇشىنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئارقا كۆرۈنۈشىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيمىز.

ئەپلاتوننىڭ ئەسەرلىرى دىئالوگدىن تۈزۈلگەن. شۇڭا، شەكسىزكى، يۈسۈپ دىئالوگ ئۇسۇلىنى قوللانغان. ئەمما، بۇ يۈسۈپ ساپلا ئەپلاتوننىڭ ياكى گرېكلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۆرنەك قىلغان، دېگەندىن دېرەك بەرمەيدۇ. مۇئەللىپ ئۆزىنىڭ پەلسەپە قارىشى ۋە سىياسىي ئىدىيىسىنى چۈشەندۈرگەندە، تۆت پېرسوناژلىق دىئالوگنى قوللىنىپ، ئىككى كىشىلىك دىئالوگقا قارىغاندا تېخىمۇ ياخشى ئۈنۈمگە ئېرىشكەن.

ئىلگىرى مەكتۈپ شەكلىدە يېزىلغان ئەسەرلەر بولغانىكەن. ئۇنداقتا، ئىلگىرى دىئالوگدىن تۈزۈلگەن ئەسەرلەر بولغانمۇ؟ مېنىڭ بىلىشىمچە، ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىدا دىئالوگ ئۇسۇلى بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەر بولغان ئەمەس. شەك — شۈبھىسىزكى، «قۇتادغۇ بىلىك» تىن ئىبارەت دىئالوگلىق شېئىرىي ئەسەر ياكى شېئىرىي دراما يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ مۇستەقىل ئىجادىيىتىدۇر.

(خەنزۇچە «غەربىي دىيار تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1994 - يىللىق 1 - سانىدىن)

(تەرجىمە قىلغۇچى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا مۇھەررىر)

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئەمەلدارلار ۋە خىزمەتچىلەرنىڭ ساپا، پەزىلەتلىرى ئورنىدىكى قاراشلىرى

ئابدۇدەر ھوشۇر

«قۇتادغۇ بىلىك، يېڭىدىن ئايغى چىقىپ تاپتاڭلاپ مېڭىۋاتقان بىر مەدەنىيەتنىڭ ئەمەس، بەلكى قەدىمىي ۋە يۈكسەك بىر مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مەھسۇلى»؛ «ئۇ ئۆزىنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە مەزمۇنى بىلەن ھەممىدىن بۇرۇن بىر ئەدەبىي ئەسەر ۋە ئۇيغۇر داستانچىلىقىنىڭ تىپىك نەمۇنىسىدۇر. ئۇنىڭدا لىرىكا ئامىللىرى بىلەن ئېپىك بايان، دراممىلىق ئېپىزوتلار بىلەن تەبىئەت تەسۋىرى، ئوبرازلىق تەسەۋۋۇر بىلەن شەخس خاراكتېرى، پەلسەپىۋى تەپەككۈر بىلەن مەجاز ناھايىتى ئۈستىلىق بىلەن جىپسىلاشتۇرۇلغان»؛ «شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ ھەم تارىخ، ھەم پەلسەپە، ھەم سىياسەتنامە ياكى دۆلەتشۇناسلىق، ھەم ئىجتىمائىي تەلىم - تەربىيە ۋە ئۇزاق ئۆتمۈش ھاياتى بىلەن قاراخانىيلار دەۋرىدىكى رېئال ھاياتنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرگەن ئىلمىي ئەسەر»^①. ئاپتورنىڭ ئەسەرنى يېزىش مۇددىئاسى، بەدىئىي مەقسىتىنى تۇرغۇزۇش ۋە ئەسەر يېزىلغان سىياسىي، ئىجتىمائىي مۇھىت نۇقتىسىدىن قارىغاندا، ئۇ مۇكەممەل ھاكىمىيەت باشقۇرۇش دەستۇرى. «شۇڭا بۇ كىتاب قايسى پادىشاھلىققا ياكى قايسى ئىقلىمغا يەتسە، غايەت زور ئۇلۇغلىقى ۋە پەۋقۇلئاددە گۈزەللىكىدىن بۇ ئەللەرنىڭ ھاكىملىرى بىلەن ئالىملىرى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭغا ھەر تۈرلۈك ئات ۋە لەقەم بەرگەن: چىنلىقلار «ئەدەبۇل - مۈلۈك»، (شاھلارنىڭ ئەدەپ - قائىدىلىرى) دەپ ئاتىسا، ماچىن مۈلكىنىڭ ھاكىملىرى «ئايىنۇل مەلىكە» (مەلىكەتنىڭ دەستۇرى)؛ مەشرىقلىقلار «زىننەتۇل - ئۇمەرا» (ئەمىرلەر زىننىتى)، ئىرانلىقلار «شاھنامەئى تۈركىي» دەپ ئات قويدىغان»^②. بۇغراخان ئەلى ھەسەن بىننى سۇلايماننىڭ كىتاب ئۈچۈن ئالىمغا «خاس ھاجىپ» لىق ئۇنۋان - مەرتىۋىسىنى بەرگەنلىكىمۇ «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ھاكىمىيەت باشقۇرۇش، ئەلنى ئىدارە قىلىشتىكى دەستۇرلۇق شۆھرىتىنى ئىسپاتلايدىغان مۇھىم پاكىتتۇر.

«قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ بۇنچىۋالا شۆھرەت قازىنىشى سەۋەبىسىز ئەمەس. ئۇنىڭدا ئەلنى باشقۇرۇش ئاساسىي ئورۇنغا قويۇلۇپ، شۇ دەۋردىكى ھاكىمىيەتنى ئىدارە قىلىشنىڭ ئىلغار ئۇسۇللىرى مۇئەييەن نەزەرىيىۋى يۈكسەكلىكتە ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئۇنى سىستېمىلىق تەتقىق قىلىش «قانۇن ئارقىلىق دۆلەتنى ئىدارە قىلىش»، «ئەخلاق ئارقىلىق دۆلەتنى ئىدارە قىلىش»، «ئىلىم - پەن ئارقىلىق دۆلەتنى قۇدرەت تاپقۇزۇش» ئىستراتېگىيىسى يولغا قويۇلغان بۈگۈنكى رېئاللىقىمىزدا مۇھىم ئىجتىمائىي، سىياسىي ئەھمىيەتكە ئىگە. بۇ ماقالىدە نۇقتىلىق ھالدا يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ھاكىمىيەت باشقۇرۇش، ئەلنى ئىدارە قىلىش ئىدىيىسىنىڭ مەركىزىي نۇقتىسى بولغان ئەمەلدارلار ۋە

①② «قۇتادغۇ بىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى 1984 - يىلى 5 - ئاي 1 - نەشرى، كىرىش سۆز.

خىزمەتچىلەرنىڭ ساپا - پەزىلەتلىرى ھەققىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈلىدۇ.

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئەمەلدارلار ھازىرلاشقا تېگىشلىك ئومۇمىي ۋە ئايرىم ساپا، پەزىلەتلىرى ھەققىدىكى يەكۈنلىرى ئادالەت ۋە ھەققانىيەتنىڭ سىمۋولى بولغان كۈنتۈغدى ئوبرازغا مەركەزلەشكەن بولۇپ، داستاننىڭ 12 - بابى، يەنى «سۆز بېشى - كۈنتۈغدى ئىلىك ھەققىدە» ناملىق بابىدا ئومۇملاشتۇرۇلۇپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئۇنىڭدىكى مەۋجۇت ساپا، پەزىلەتلەر ۋە قەلىك تەرەققىياتى جەرياندا بەخت - سائادەتنىڭ سىمۋولى بولغان ئايتولدى (ۋەزىر)، ئەقىل - پاراسەتنىڭ سىمۋولى بولغان ئۆگدۈلمىش (ۋەزىرنىڭ ئوغلى)، قانائەتنىڭ سىمۋولى بولغان ئودغۇرمىش (زاھىت) قاتارلىق ئۈچ پېرسوناژنىڭ پەزىلەتلىرى بىلەن تولۇقلىنىپ، ئوبرازلاشتۇرۇپ چۈشەندۈرۈلگەن تۆت شۆھرەتلىك خۇسۇسىيەت ئەلنى باشقۇرۇشتا كەم بولسا بولمايدىغان ئېسىل خىسلەت سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ چۈشىنىشلىك بولسۇن ئۈچۈن، ھاكىمىيەتنىڭ ئىجراچىلىرى بولغان ئەمەلدارلار ۋە خىزمەتچىلەرنىڭ ساپا، پەزىلەتلىرى ھەققىدىكى قاراشلىرىنى ئومۇمىيلىق، كونكرېتلىق ۋە ئايرىملىق نۇقتىسىدىن تەپسىلىي شەرھلەيدۇ.

بىرىنچى، ئومۇمىي ساپا، پەزىلەتلەر

1) ئادىل، ھەققانىي بولۇش، قانۇن بويىچە ئىش كۆرۈش، قانۇننىڭ نوپۇزىنى قوغداش، ئەلگە ئوخشاش

كۆزدە قاراش

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ قارىشىچە، ئادالەت ھەممىدىن ئاۋۋال بەگنىڭ (خاننىڭ) سېيىمىدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ. شۇڭا، ئۇ بەگنىڭ ئادىل بولۇشىنى، ئادالەتلىك قانۇن يۈرگۈزۈشىنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇ بۇ خىل ئىدىيىسىنى داستاننىڭ 12 - ۋە 29 - بابلىرىدا نۇقتىلىق ئوتتۇرىغا قويۇپ، كۆڭۈلدىكىدەك جەمئىيەت قۇرۇشنىڭ ئاساسىغا ئۇل سالىدۇ.

817. كېرەك ئوغلۇم ئولسۇن، يېقىن تۇغقىنىم،
يولۇچى، ئۆتكۈنچى بىرەر قونقىم. 1456. يامان تۈزمە قانۇننى بەك ياخشى تۈز،
كۈنۈڭ ياخشى بولغاي ھەم بەختىڭمۇ ئۈز.
818. ماڭا تەڭ ئىككىسى قانۇن ئالدىدا،
بۆلەكچە بولماسمەن ھۆكۈم ۋاقتىدا. 2015. ئىككى نەرسە ئەلگە باغ، ئاچقۇچ ئۆزى،
ھوشيارلىق ۋە قانۇن - ئەلنىڭ يىلتىزى.
819. بۇ بەگلىك ئاساسى ئاسالەت ئېرۇر،
ئادىل ئولسا بەگلەر تىرىكلىك بولۇر. 2032. زۇلۇم - ئوت، يېقىنلاشسا، ئۇ كۆيدۈرەر،
قانۇن - سۇ، ئۇ ئاقسا، نېمەتلەر ئۈنەر.
820. ئادالەت ئۈستىدە بۇ بەگلىك ئولى،
بۇ بەگلىك ئاساسى ئادالەت يولى. 2033. بولاي دېسەڭ ئەلگە ئۇزۇن ھۆكۈمران،
قانۇن تۈز، يۇرت، خەلقنى ئاسرا ھامان.
822. ھۆكۈم قىلسا ئەلگە ئادىل بىرلە بەگ،
تىلەك ئارزۇسىغا بولۇر يەتكىلى. 2034. ئەل ئارتار قانۇن بىرلە، تۈزۈلۈر جاھان،
زۇلۇم بىرلە كېمىپ ئەل، بۈزۈلۈر جاھان.

شائىر كۈنتۈغدى بىلەن ئايتولدىنىڭ ئېغىزىدىن بېرىلگەن يۇقىرىقى بايانلاردا ئەلنى ئىدارە قىلىشتا بىر تەرەپتىن قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ، قانۇندىن ئىبارەت بۇ ئەلۋەك سۇ بىلەن خەلقنى قاندۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئارزۇ - ئارمىنىنى گۈلدەك ئېچىلدۈرۈشنى تەلەپ قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن بەگلەردىن خەلققە زۇلۇم قىلماسلىقىنى، قانۇننى ھەرقايسى تەبىقىلەرگە ئوخشاش تەتبىقلاپ، قاتتىق ئىجرا قىلىپ، ئۇنىڭ نويۇزىنى قوغداشنى مۇراجىئەت قىلىدۇ ھەمدە «قانۇن ئالدىدا ھەممە ئادەم باراۋەر» دېگەن بۈيۈك قارشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئەمەلدارلارنى قانۇن بويىچە ئىش قىلىشقا، خەلققە مېھرىبان بولۇشقا چاقىرىدۇ.

(2) بىلىملىك بولۇش

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ قارشىچە، ئەمەلدارلار ۋە خىزمەتچىلەر ھەممىدىن ئاۋۋال باشقىلارنى بېسىپ چۈشكۈدەك ئەتراپلىق بىلىمگە ئىگە بولۇشى كېرەك. بىلىملىك كىشىلەر ھاكىمىيەت باشقۇرسا، دۆلەت روناق تاپىدۇ، گۈللىنىدۇ. ئەكسىچە، بىلىمسىز - نادان كىشىلەر ھاكىمىيەت تۇتسا، دۆلەت مۇنقەرز، خەلق خانىۋەيران بولىدۇ. بىلىم - قانۇننىڭ ئىشقا ئېشىشى، ئەخلاقنىڭ ھۆرمەتكە ئېرىشىشىدىكى ئاساس. ئادەم بىلەن ھايۋاننىڭ پەرقى بىلىمدە، ھاياتلىقتىكى ھەممە مۇۋەپپەقىيەت بىلىمدىن كېلىدۇ. بىلىم بىلەن ئىنسان ئاسمانغا يول ئالالايدۇ. جاھان تۇتقۇچى ئەر پاراسەتلىك بولسا يىقىلمايدۇ، بىلىملىك بولسا مۇستەھكەم بولىدۇ. بۇ ئىككى ئامىل ئىنساننى كامالەتكە يەتكۈزىدۇ. شۇڭا، ئەۋلادىڭغا ئالتۇن - كۈمۈش، مال - دۇنيا قالدۇرغاندىن بىلىم قالدۇرغىنىڭ ئەلا. شائىرنىڭ ئىلىمىنىڭ قۇدرىتى ۋە بىلىم ئىگىلىشىنىڭ زۆرۈرلۈكى ھەققىدىكى قاراشلىرى 6 - بابتا، يەنى «ئادەم بالىسىنىڭ قىممىتى بىلەن ئەقلىنىڭ پەزىلەت ۋە پايدىلىرى بايانىدا» ناملىق بابىدا مەركەزلىك ئىپادىلەنگەندىن سىرت، يەنە پۈتكۈل ئەسەرنىڭ ۋەقەلىكى ۋە مەزمۇنىغا ماھىرلىق بىلەن سىڭدۈرۈۋېتىلگەن.

بىلىم كىمدە بولسا، بۈيۈكلۈك تاپۇر.

150. بىلىم بەردى ئىنسان زورايدى بۇ كۈن،
ئەقىل بەردى، شۇڭا يېشىلدى تۈگۈن.

155. ئەقىللىق ئۇقار ئول، بىلىملىك بىلۇر.

بىلىملىك، ئەقىللىق تىلەككە يېتۇر.

152. بىلىمنى بۈيۈك بىل، ئوقۇشنى ئۇلۇق،
بۇ ئىككى يۈكلىكتۈر قۇلىنىمۇ تولۇق.

160. كىشىگە ئېرۇر كۆپ ئەقىل پايدىسى،

بىلىم بىلسە ئىنسان ئەزىز بولغۇسى.

154. ئەقىل قايدا بولسا، ئۇلۇغلۇق بولۇر،

(3) ئەخلاقلىق بولۇش

«قۇتادغۇ بىلىك» نى تەشكىل قىلغۇچى مول مەزمۇنلار ئىچىدە ئەخلاق ھەققىدىكى مۇھاكىمە - بايانلارمۇ ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ قارشىچە، ھەقىقىي ئادەم بولۇش ئۈچۈن، ئۇنىڭدا بىلىم، ئەقىل بولغاندىن سىرت، ئەخلاق (پەزىلەت) مۇ بولۇشى كېرەك. ھالبۇكى، بىلىم ۋە ئەقىل ئەخلاقنىڭ ئاساسى. مۇشۇ ئۈچ تەرەپنى بىرلەشتۈرەلگەن ئادەملا ھەقىقىي ئادەم

ھېسابلىنىدۇ. ئەمەلدارلار خەلقنىڭ سەركىلىرى. شۇڭا، ئۇلار ئادەتتىكى پۇقرالارغا قارىغاندا، ئەخلاقىي پەزىلەت جەھەتتە ئەلگە ئۈلگە بولۇشى لازىم. ئەخلاق جەمئىيەتنىڭ ئىچكى بۆلەكلىرىنى تۇتاشتۇرغۇچى رىشتە. ئەمەلدارلارنىڭ ئەخلاقى پۈتكۈل جەمئىيەت ئەخلاقىنىڭ ئاساسى. شائىرنىڭ ئەخلاق ھەققىدىكى قاراشلىرى داستاننىڭ 7، 9، 47، 63، 64، 65، 66، 77 - بابلىرىدا نۇقتىلىق بايان قىلىنغان ھەمدە بارلىق مەزمۇنلارغا ماھىرلىق بىلەن سىڭدۈرۈۋېتىلگەن.

1661. قىلىقى ياخشىلارنى پۈتۈن خەلق سۆيەر،
خۇي - پەيلى دۈرۈسلەر تۆرگە چىقار.
1662. ناچار ئىشتىن توسار ئۇيات ھەر مەھەل ،
1664. دۈرۈسلۈك، ئۇيات ھەم بۇ ياخشى قىلىق،
بىرىكسە بۇ ئۇچى بولۇر خوشچىلىق.

ئىككىنچى، كونكرېت ساپا، تەلەپلەر
يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك» داستانىنىڭ خاس بايانلىرىدا ئەمەلدارلار ۋە خىزمەتچىلەر
ھازىرلاشقا تېگىشلىك ئومۇمىي ساپا، پەزىلەتلەر ھەققىدە توختالغاندىن سىرت، يەنە كونكرېت
تەلەپلەرنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدۇ. ئۇلار:

(1) خانغا خىزمەت قىلىش ئىلىملىك كىشىنىڭ مەجبۇرىيىتى
ئالىمنىڭ قارشىچە خانغا خىزمەت قىلىش ئەلگە خىزمەت قىلغانلىق بولۇپ، ئۇنىڭ بۇ خىل
قارشى ئودغۇرمىشنىڭ «ئەلگە خىزمەت قىلىشۇ ئىبادەت جۈملىسىدىندۇر» دېگەن يەكۈنى ئارقىلىق
ئىخچام يورۇتۇپ بېرىلگەن.

590. ئېتىم - قۇل، تابۇغچى، ماكانىم قوۋۇق،
ئادىتىم ئىشلەشتۈر، خۇيۇم - توغرىلىق.
591. ساڭا كەلدىم ئۆزۈم ئۇزۇن يول بېسىپ،
612. خىزمەت قىل، خىزمەت بىلە قۇل بەگ بولۇر،
كىم ئەمگەك سىڭدۈرمەي تىلەككە يېتۈر؟

(2) قېتىرقىنىپ ئىشلەش، خىزمەتتە يېڭىلىق يارىتىش، يالغانچىلىق، كۆز بويامچىلىق قىلماسلىق

- 607 چۈشۈپ ئىشقا ئايتولدى شۇندىن بۇيان،
سەھەر تۇردى، قايماي ئىشىدىن ھامان.
608 قوۋۇقچى، كۆزەتچى بىلەن كۈن ۋە تۈن
بولۇپ قىلدى خىزمەت ئۇ سادىق پۈتۈن.
610 ئۇ خىزمەت ئاشۇردى كۈنىدە يېڭى،
ئېلىگمۇ قەدىرلەپ تۇردى ھەم تېڭى.
614 تىگمىسىز خىزمەت بىرلە تۆرگە چىقۇر،
يارامسىزنى قىلسا ئىشىكتە قالدۇر.

615 خىزمەتنى قايماستىن راست ئىشلەش كېرەك، قوبۇل بولسا خىزمەت تىلەككە يېتەر.

(3) دۇرۇس، ئادىل بولۇش، ئادالەت بىلەن ئىش قىلىش

806 نېمىكى تۈز بولسا، پۈتۈن ئۆز بولۇر، 809 قىلۇرمەن ئادالەت بىلەن ھەر ئىشنى،
نېمىكى ئۆز بولسا، دېمەك تۈز بولۇر. ئايرىماسەن بەگ ۋە قۇل دەپ ھېچ كىشىنى.

808 مېنىڭ ھەم قىلىقىم ئېگىلىمەس ئېرۇر، 2114 بېگى ياخشى بولسا، دۇرۇس ھەرىكىتى،
ئېگىلىسە دۇرۇسلۇق، قىيامەت بولۇر. تېخىمۇ قىلۇر ياخشى ھەرىكەت قولى.

(4) قول ئاستىدىكىلەرگە ئىشىنىش، ھۆرمەتلەش، ئېھسان - مەرھەمەت كۆرسىتىش، ئۇلارنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى جارى قىلدۇرۇش

762. ئاڭا ئېيتتى ھەممە سۆزىنى ئېلىك، 2133. بىرى، خەلققە بەرمەك قانۇندىن ئۆلۈش،
ئۇنىڭدىن سورىدى ئەقىل ھەم بىلىك. بىرى، خىزمەت ئەتكەنگە بەرمەك كۈمۈش.

763. بۇ ئايتولدى بۇ قەدەر - ھۆرمەتنى كۆرۈپ، 2134. قانۇن بىرلە خەلقى سۆيۈنسە تۇرۇپ،
خىزمەت قىلدى ئۇ چىن كۆيۈمچان بولۇپ. كۆمۈش بولسا خىزمەتچى كۈلەر كۆرۈپ.

1602. ئۇلۇغۋار بېگىمەن، مەن خىزمەتچى قۇل، 2135. شۇ ئىككىسى بەگدىن خۇش ئولغان زامان،
ئۇلۇغ بەگ قەدىرلەر خىزمەتچىنى ئول. ئەل رەتكە چۈشۈپ، بەگ ئاۋۇنۇر شۇئان.

(5) ياخشىلارنى تاللاپ ئىشقا قويۇش، ياراملىق - يارامسىزنى پەرقلىنىدۇرۇش

1455. ئەزىزلىپ ياخشىنى كۆتۈر يۇقىرى، يارامسىز ئۆزى ئۇ، نە باشقا كىشى.

يامانغا بەرمە ئىش، قىل ئەلدىن نېرى.

2236 كۆزى توق، سەگەك، ساق ھەم ئىش بىلگۈچى،

ياراملىق، يارامسىزنى پەرق ئەتكۈچى.

1759. ئايا بەگ ئىشىڭنى ئىش بىلگەنگە بەر.

ياراملىق، دۇرۇس، تۈز، يۈرەكلىككە بەر.

2259 ئەگەر بەگ ياماننى يېقىن يولتۇر،

ئېتى ھەمدە دۆلەت ئىشى بۇزۇلۇر.

1760. قايۇ بەگ يارامسىزغا بەرسە ئىشى،

(6) خەلققە ياخشىلىق قىلىش، سېخىي بولۇش

1367. بالا - زورلۇق ۋاقتىدا قىل ياخشىلىق،

تىلىك ھەم قولۇڭدىن سۆيۈنسۈن خەلق.

2124. خەلق باشچىسى بەگكە ھىممەت كېرەك،

شۇ ھىممەت بىلەن تەڭ مۇرۇۋەت كېرەك.

1368. ئېسەنلىك چېغىڭدا ياخشىلىق ئاشۇر،
تاۋار - مال بارىدا ئۆلەشتۈر، يېدۈر.
1402. بېخىل بولما ئىلىك، سېخى بول سېخى،
قالۇر مەڭگۈ ئۆچمەس سېخىلىق ئېتى.
2050. سېخى بولسا بەگلەر ئېتى تارىلۇر.
ئېتى ۋە شوھرىتىلە جاھان قوغدىلۇر.
2160. خەلققە دىلىڭدىن بول سەن كۆيۈمچان،
بول ياخشى ھەم ئىستە ياخشىلىق ھامان.
2161. زىيان قىلما خەلققە، يەتكۈز مەنپەئەت،
- (7) ئەتراپتىكىلەر بىلەن چىقىشىپ ئۆتۈش، ئۆزۈمچىلىك قىلماسلىق، كۆپ دوست تۇتۇش
1697. ئاداش - دوست ۋە قولداش تېپىپ تۇتتى كۆپ،
ئاداش ۋە قولداش ئارقا تايانچ، ئەرگە خوب.
1698. ئاداش - قولدىشى كىمىنىڭ تولادۇر،
ئۇنىڭ ئارقا يۆلەگى چىڭ قىيادۇر.
- (8) پاك - دىيانەتلىك بولۇش، نەپسانىيەتچىلىك قىلماسلىق
2441. كۆزى توق، ھايالىق، نازۇكلۇق كېرەك،
تۈمەن خىل بىلىم ۋە زېرەكلىك كېرەك.
2442. كۆزى توق كىشى ئىشتا ئالماس پارا،
بولۇر كۈلكىلىك ھاجىپ ئالسا پارا.
1987. ئەگەر بولمىسا بەگ تەقۋادار سۈزۈك،
ئېرىغىسىز بولۇر ھەممە قىلىق ئۈزۈك.
- (9) سۆزىدە تۇرۇش، مۇلايىم، كەمتەر بولۇش
2013. سۆزىدە تۇرماس بەككە قويما ئۈمىد،
ھاياتىڭ كېتەر بوش، قىلۇر نا ئۈمىد.
2118. يوغانلىق قىلىپ بەگ، چوڭ تۇتسا كۆڭۈل،
مۇقەررەر كۆرۈر ئۇ خارلىق، ئەي ئوغۇل.
2119. تەكەببۇرلۇقكە كۆككە چىقماس كىشى،
كىچىك دىل بولۇشلە بۇزۇلماس ئىشى.
2120. كىبىرلىك بى پايدا، كۆڭۈل توغلىتۇر،
كىشىنى كىچىك دىللىق ئۈستۈنلىتۇر.
- (10) يالغانچىلىق، كۆز بويامچىلىق قىلماسلىق، پىتنە - پاسات بىلەن شۇغۇللانماسلىق، ئويۇنغا،
ھاراق - شارابقا بېرىلمەسلىك
2091. پاساتچى بولمىغاي بەگ، يەنە مەي ئىچەر،
بۇ ئىككى قىلىقتىن قاچار بەخت، كېتەر.
749. مانا مەنمۇ دۆلەت، پەزلىم، قۇسۇرۇم،
كېسەلىم، داۋايىمنى ئېيتتىم ئۆزۈم.
2092. شارابقا ئۆگەنسە جاھان خانلىرى،
چېكەر كۆپ زىياننى ئېلى - خەلقلرى،
750. ئوچۇق ئېيتتىم سۆزۈم، ماڭا ئەمدى پۈت،
قاچۇرساڭ قاچۇر، گەر تۇتاي دېسەڭ تۈت.

2099. مەست ئولسا كىشى تەلۋە، ئاڭسىز بولۇر،

ئىشى تەلۋىنىڭ، كۆر، قاچان تۈز بولۇر.

2106. بېگى بولسا مەيخور، قوپال ھەم بۇزۇق،

2105. ئېرىغدۇر بۇ بەخت، ئۇ ئېرىغلىق تىلەر،

ھاراقكەش بولۇر ھەممە خەلقى تولۇق.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ داستاندا ئەمەلدارلار ۋە خىزمەتچىلەرگە يەنە ئۇياتچان (2000 - بېيىتتىن 2009 - بېيىتقىچە، 2199 - ، 2201 - بېيىتلار، 2202 - بېيىتتىن 2007 - بېيىتقىچە)، ھوشيار (2019 - ، 2020 - بېيىتلار) بولۇش تەلپىنى قويۇپ، مۇكەممەل بولغان ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى قوشۇنىنىڭ تەپسىلىي پىرىنسىپىنى ۋە شەرتىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، خىزمەتچىلەردىن ئۇلارنى ئەمەلىيەتتە ئىزچىللاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئۈچىنچى، ئايرىم تەلەپلەر

يۈسۈپ خاس ھاجىپ داستاندا ئەمەلدارلار ۋە خىزمەتچىلەر ھەققىدە ئومۇمىي ۋە كونكرېت تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەخسۇس توققۇز باب ئاجرىتىپ، يۇقىرىسى باش ۋەزىردىن تۆۋىنى ئىدىشچى باشى (مېھمان كۈتكۈچى) غىچە بولغان بارلىق خادىملارنىڭ ساپا، پەزىلەتلىرى ھەققىدەمۇ ئايرىم تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدۇ. ئۇ بارلىق خادىملار خانغا، ھاكىمىيەتكە سادىق، ياخشى خىسەتلىك كىشىلەردىن بولۇشى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەرقايسى ئۆز خىزمىتىگە ئائىت بىلىم - ھۈنەرلەرنى پىششىق بىلىشى لازىم، دەپ قارايدۇ.

شائىر ۋەزىرنى دۆلەتنىڭ ئاساسىنى كۆكلەتكۈچى دەپ قاراپ، ۋەزىر ئىدراكلىق، مەرىپەتلىك، ھوشيار، ئادىل، پاك كىشى بولۇشى كېرەك، دەيدۇ ھەمدە «ياخشى ۋەزىر باشقىلارغا سۈيىقەست - زىيانكەشلىك قىلماسلىقى لازىم» دېگەن نۇقتىنى تەكرار ئىزاھلايدۇ (29 - باب).

سۇ باشى (باش قوماندان) دىن بولسا ھەممىدىن ئاۋۋال باتۇرلۇقنى ھەم جاسارەتنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇ يەنە سۇ باشى «دۈشمەندىن قورقمايدىغان، پولاتتەك چىڭ، جەسۇر، توغرا سۆزلۈك، يولۋاس سۈپەت كىشى بولۇشى» لازىم؛ سۇ باشى ئۈچۈن پەقەت ئات، كىيىم ۋە قورال بولسىلا بەس، ئۇ «ئوغلۇم، قىزىم، خوتۇنۇم» دەپ مال يىغماسلىقى، «يەر، سۇ، بېغىم» دەپ كۈمۈش يىغماسلىقى لازىمكى، ئەسكەرلەر ئۇنىڭدىن ئۈلگە ئالسۇن؛ چۈنكى، «ئارسلانلار ئىتلارغا باش بولسا، ھەممە ئىتلار بولۇر ئارسلانسىمان، ئەگەر ئىتلار ئارسلانغا باش بولسا، ئارسلانلار بولۇر ئىتسىمان» (30 - باب) دەپ قارايدۇ.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ يەنە مۇنداق قارايدۇ: ئۇلۇغ ھاجىپ بەگنىڭ كۆرەر كۆزى، يول كۆرسەتكۈچىسى، شۇڭا ئۇ ئۆتكۈر كۆز، سەزگۈر قۇلاققا ئىگە بولۇشى، توق، ھايالىق، ئۇياتلىق، زېرەك، سەگەك، تەقى - تۇرقى كېلىشكەن، تەقۋادار، ئېغىر - بېسىق، كەمتەر، مۇلايىم، يۇمشاق سۆزلۈك، چىداملىق، پاك - دىيانەتلىك، سىر ساقلىيالايدىغان، سەنئەتنى چۈشىنىدىغان، كىتابلارنى يازالايدىغان، ھەممە ئىشنى ئىلىم يولى ئارقىلىق چۈشىنىلەيدىغان، چۈشەندۈرەلەيدىغان ۋە ھەل قىلالايدىغان بولۇشى (31 - باب) كېرەك؛ ئىشىك ئاغىسى خان (بەگ) نىڭ بىخەتەرلىكى ۋە ئالاقىسىنىڭ راۋانلىقىغا مەسئۇل، شۇڭا ئۇ ھوشيار، سەزگۈر، چاققان، ساداقەتمەن، ئىشەنچلىك بولۇشى، قوغدىغۇچىلارنى ئورۇنلاشتۇرۇشتىن تارتىپ غىزا - تاماققىچە تولىمۇ ئەستايىدىل بولۇشى، قىلچىلىك سەۋەنلىك ئۆتكۈزمەسلىكى، يۇمشاق سۆزلۈك، كەمتەر بولۇپ، ئالاقىنىڭ راۋانلىقىغا تولۇق كاپالەتلىك

قىلىشى (32 - باب) كېرەك؛ ياۋالاچ (ئەلچى) بولسا خانلىقنىڭ ۋەكىلى، شۇڭا ئۇ ئۆز ئوبرازى ۋە ماھارىتى بىلەن ئۆزگىلەردىن پەرقلەنىپ تۇرۇشى، كىتابنى كۆپ ئوقۇشى، شېئىرنى چۈشىنىشى ۋە يازالىشى، ئاسترونومىيە، تېبابەتچىلىك، ھېساب، گېئومېتىرىيە قاتارلىق پەنلەرنى، دامكا - شاھمات، چەۋگان ئويناشنى، ئوۋ ئوۋلاشنى، ھەرقايسى ئەللەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىنى بىلىشى ۋە كۆپ تىل بىلىشى، زېھنى ئوچۇق، سۆزمەن، تەقى - تۇرقى كېلىشكەن بولۇشى زۆرۈر (33 - باب)؛ «قىلىچ بىلەن قەلەم جاھاننىڭ تۇۋرۇكى، قىلىچ مەملىكەتنى ئېلىپ ئەل تۇتىدۇ، قەلەم مەملىكەتنى تۈزەپ مال يىغىدۇ، قىلىچ قان تېمىتسا، بېگى ئەل ئالىدۇ، قەلەمدىن سىياھ تامسا، ئالتۇن يىغىلىدۇ»، شۇڭا پۈتۈكچى تاللاشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش لازىم؛ پۈتۈكچى كۆيۈمچان، ساپ دىل، تەمەسز بولۇشى، مال - دۇنياغا ئۆزىنى ئۇرماشلىقى، مەي - شاراب، ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلمەسلىكى، خىزمىتىگە سادىق، چىداملىق، ئەستايىدىل كىشى بولۇشى كېرەك...

ئومۇملاشتۇرغاندا، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۇلۇغ گۇمانىس شائىر بولۇش سۈپىتى بىلەن ھاكىمىيەتكە، ھاكىمىيەتنىڭ تۇۋرۇكى بولغان ئەمەلدارلار ۋە خىزمەتچىلەرنىڭ تەربىيىلىنىشىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇلارنىڭ ھاكىمىيەت باشقۇرۇش سەۋىيىسى ۋە خىزمەت ئىقتىدارى ھەققىدە يولغا قويۇلۇشچانلىقى ۋە ئۈنۈمدارلىقى ئىنتايىن يۇقىرى بولغان زۆرۈر قائىدە - تۈزۈملەرنى تۈزۈپ، قۇدرەتلىك، كۆڭۈلدىكىدەك جەمئىيەت بەرپا قىلىشنىڭ ئاساسىنى تۇرغۇزغان. شائىرنىڭ «بىلىم، قانۇن، ئەخلاق ۋە قانائەت» قارىشى ئەمەلدارلار ۋە خىزمەتچىلەرنىڭ ۋۇجۇدىغا تەبىئىي يوسۇندا سىڭدۈرۈۋېتىلگەن ۋە جۇلالاندۇرۇلغان بولۇپ، ئۇنى تېخىمۇ چوڭقۇر تەتقىق قىلىش ۋە ئۆرنەك قىلىش، پاك - دىيانەتلىك، ئىشەنچلىك، يۇقىرى ئۈنۈملۈك خىزمەتچىلەر قوشۇنى ۋە ئەۋزەل خىزمەت مۇھىتى بەرپا قىلىپ، ھاللىق جەمئىيەت بەرپا قىلىش نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

پايدىلانمىلار:

1. يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇ بىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىلى 5 - ئاي 1 - نەشرى؛
2. ۋاھىتجان غوپۇر، ئەسقەر ھۈسەيىن: «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تېزىسلىرى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1987 - يىلى 4 - ئاي 1 - نەشرى؛
3. غەيرەتجان ئوسمان: «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 - يىلى 6 - ئاي 1 - نەشرى؛
4. تۇرسۇن نىياز: «قۇتادغۇ بىلىك» تە بايان قىلىنغان ئەمەلدارلاردا بولۇشقا تېگىشلىك خىسلەت - پەزىلەت توغرىسىدا، «ئۇلۇغ ئابىدە - قۇتادغۇ بىلىك» ناملىق ماقالىلەر توپلىمىغا كىرگۈزۈلگەن ماقالە، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1999 - يىلى 10 - ئاي 1 - نەشرى؛
5. مۇھەممەتجان سادىق: «يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ دۆلەت خىزمەتچىلىرى ھەققىدىكى كۆزقاراشلىرى»، يۇقىرىقى كىتاب، 554 - بەت؛
6. ۋاھىتجان غوپۇر: «چىرايلىق ئىش پۈتۈنلەي بىلىمدىن كېلىدۇ»، يۇقىرىقى كىتاب، 149 - بەت؛
7. كېرىمجان ئابدۇرېھىم: «قۇتادغۇ بىلىك» تە بايان قىلىنغان ئەخلاق پەلسەپىسى»، يۇقىرىقى كىتاب، 871 - بەت.

(ئاپتور خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىدا)

رىزۋانگۈل ئابابەكرى

ئۇيغۇر خەلقى ناخشا - ئۇسسۇلغا ھېرىسمەن خەلق. شىنجاڭ تارىختىن بېرى «ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى» دېگەن نام بىلەن تونۇلغان. ئۇيغۇر ئۇسسۇل سەنئىتى ناھايىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، دىيارىمىزدا بايقالغان ناھايىتى قەدىمىي دەۋرلەرگە مەنسۇپ قىيا تاش رەسىملىرىدە ئۇسسۇل سەنئىتىمىزنىڭ ئىزنالىرى ساقلانغان. سۈي - تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە ئۇيغۇر ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتى يۈكسەك تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن بولۇپ، ئۇيغۇر ناخشىچىلىرى ۋە ئۇسسۇلچىلىرىنىڭ ماھارىتى ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى تاماشىبىنلار ئارىسىدىمۇ چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان. ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ناخشا - ئۇسسۇلنىڭ مەزمۇنى ۋە شەكلىدە زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلگەنلىكىگە قارىماستىن، يەنىلا ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلغان. ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ 14 - 15 - ئەسىرلەردىكى تەرەققىياتى ھەققىدە ۋىنگىرىيىلىك ئالىم ھىرمان ۋامبىرىمۇ ھەيران بولغان ھالدا مۇنداق دەپ يازغان: «ئىسلام ئاسىيانىڭ ھازىرقى ئەھۋالىدىن خەۋەردار كىشىلەر ئۈچۈن تېمۇرىيلەر دەۋرىدە رەققاسلار (ئۇسسۇلچىلار) نىڭ بولغانلىقى تېخىمۇ ئەجەبلىنەرلىك ئىشتۇر. بابۇرنىڭ بايانغا قارىغاندا، شۇ زاماندا رەققاس (ئۇسسۇلچى) لارنىڭ بىرىنچىسى سەيىدىلەردىن (مۇھەممەد پەيغەمبەر نەسلىدىن) بولغان بەدر ئىسىملىك بىر كىشى بولۇپ، بۇ كىشى رەققاسلىق (ئۇسسۇل) سەنئىتىدە ئىنتايىن ماھىر ئىكەن. ئۇ ئۆزى شەخسەن بىرقانچە تۈرلۈك رەققاسلار (ئۇسسۇللار) نى ئىجاد قىلغان»^①.

ھىرمان ۋامبىرى 15 - 16 - ئەسىردىكى ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقىنىڭ ئاڭ سەۋىيىسى، تەپەككۈرىنىڭ شۇ قەدەر يۈكسەك تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەنلىكىنى ئەنە شۇنداق بايان قىلغان.

18 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قەشقەردە ياشاپ ئىجاد قىلغان كلاسسىك شائىرىمىز خوجا سىددىق فۇتۇھى ئۇسسۇل ھەققىدە مۇنداق ئوتلۇق مىسرالارنى يازغان:

جىلۋە ئەيلەپ بەزمە ئىچرە بەرقەدەك پەرران ئۇسۇل،

① ھىرمان ۋامبىرى: «بۇخارا ياكى ماۋەرائۇننەھر تارىخى»، بۇخارا خەلق نەشرىياتى 1924 - يىلى نەشرى، 2 - جىلد، 45 - بەت.

كۆڭلۈم ئۆرتەر، نەيلەگەيمەن، ئافەتى دەۋران ئۇسۇل.

(قانداق قىلىمەن، بەزمە ئىچىدە چاقماقتەك تېز ھەرىكەت قىلىۋاتقان شوخ ئۇسۇسۇل گويىكى دەۋرلەرنىڭ ئاپىتىدەك كۆڭلۈمگە ئوتلارنى يېقىپ كۆيدۈرىدۇ.)

ئىلگىرى چاپچىپ، كېيىن يانچىپ، خىرام ئەتكەن چاغى
كىبىك ئىلە تاۋۇسنى ئەيلەر بەسى ھەيران ئۇسۇل.

(ئالدىغا چاپچىپ، كەينىگە داچىپ پۈرۈشكە باشلىغىنىدا، بۇ ئۇسۇل كەكلىك بىلەن تۈزنىمۇ ھەيرانۇ ھەس قالدۇرىدۇ.)

بۇ ئۇسۇل ۋەسفىنى تىل بىرلە نېچۈك ئەيلەي بەيان،
بىر ئاياغ ئورنىچە يەردە يۈزچە ئايلانغان ئۇسۇل.

(بىر ئاياغ ئورنىچىلىك يەردە يۈزچە ئايلانغان بۇ ئۇسۇلنىڭ تەرىپ - تۆسۈپىنى تىل بىلەن قانداق بايان قىلىپ بولالايمەن.)

بۇ ئۇسۇل مۇھتاجىنىڭ مۇھتاجى بولساڭ، فەخر بىل،
ئەي فۇتۇھى بۇ ئۇسۇل ئېرىمىش شەھى شاھان ئۇسۇل^①.

(ئەي فۇتۇھى، سەن بۇ ئۇسۇل مۇھتاجلىرىنىڭ مۇھتاجى بولالساڭ پەخىرلەنگىن. چۈنكى، بۇ ئۇسۇل ھەممە شاھلارنىڭ شاھىدۇر.)

شائىر فۇتۇھى بۇ مىسرالاردا ئۇيغۇر ئۇسۇلىنىڭ شوخ، چاققان، مەردانە خاراكتېرىنى ئەينەن تەسۋىرلىگەن ۋە ئۆزىنىڭ ئۇسۇل سەنئىتىگە بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتى ۋە ھۆرمەت - ئېھتىرامىنى ئىپادىلىگەن.

دېمەك، كلاسسىكىلىرىمىز ئۇسۇل سەنئىتىنى شۇ قەدەر سۆيگەن، ئۇلۇغلىغان ۋە ئۇنىڭغا شۇنچە يۇقىرى باھا بەرگەنكىن. بىراق، كېيىنكى دەۋرلەردە خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيىتى، ئاڭ - سەۋىيىسى شۇ قەدەر تۆۋەنلەپ كەتكەنكى، ئىلگىرىكى تەرەققىياتلاردىن ئەسەرمۇ قالمىغان. ۋامبىرى بۇ ھەقتە مۇنداق يازىدۇ:

زامان شۇ دەرىجىدە ئۆزگىرىپ كەتتى. «تېمۇرىيلەر ئىنقىرازىدىن كېيىن ئوتتۇرا ئاسىيا ئالىي دەرىجىدىكى مەدەنىيەتتىن ۋە ھەقىقىي نەفاسەت (گۈزەل سەنئەت) كە بېرىلىشتىن ئايرىلىپ، شۇ قەدەر جاھالەت ۋە ۋەھشەتكە چۈشتىكى، بۇنىڭدىن ئۇ ھېچ ۋاقىت ئازاد بولىدىغاندەك ئەمەس. مەدەنىيەت دەۋرى سۈنۈپ، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىق ھاياتىمۇ زەئىپلىككە يۈز تۇتتى»؛ «ئەگەر ھازىر بىر مۇسۇلمان بېشىغا

① «بۇلاق» ژورنىلى 1989 - يىللىق 2 - سان، 33، 34 - بەتلەر.

يوغان سەللە ئورغان بىر كىشىنىڭ رەقىس (ئۇسسۇل) ئوينىۋاتقانلىقىنى كۆرسە، قانچىلىك دەھشەتكە چۈشەر»^①.

ۋامبىرى بۇ يەردە تارىختا ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىدە يۈكسەك تەرەققىيات ۋە ئالىي ئاڭ - سەۋىيىگە يەتكەن بىر خەلقنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىنىڭ ئاڭ - سەۋىيە ۋە دۇنيا قاراش جەھەتتىكى چېكىنىشىنى، بولۇپمۇ 19 - ئەسىردىكى جاھالەتلىك مەنزىرىسىنى ئەپسۇسلىنىش بىلەن بايان قىلىدۇ.

بۈگۈنكى دەۋرىمىزدە زامان تەرەققىي قىلدى. كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسى ئازاد بولدى. ئەمما، ناخشا - ئۇسسۇلغا قانداق مۇئامىلە قىلىشتا يەنىلا بىر تەرەپلىمە قاراشلارنىڭ، ئۆتمۈشتىكى زۇلمەتلىك دەۋرلەرنىڭ ئاسارىتىدىن خالىي بولالمىغان قاششاق، بېكىنمە ئىدىيىلەرنىڭ قالدۇقلىرى يەنىلا بار. بۇنى تەدرىجىي تۈگىتىشكە توغرا كېلىدۇ.

يەنە بىر تەرەپتىن ئۇسسۇل سەنئىتىمۇ ئۆزىنىڭ سەۋىيىسىنى ۋە ساپاسىنى بارغانسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈشى، شۇ ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ ئېڭىنى بارغانسېرى ئۆستۈرۈشى، بەزى كىشىلەرنىڭ ئۇسسۇلغا بولغان بىر تەرەپلىمە قاراشلىرىنى ئۆز قىممىتىنى نامايەن قىلىش ئارقىلىق ئۆزگەرتىشى كېرەك. ئۇسسۇل بولسا سەنئەت ساھەسىدىكى بىر خىل ئىپادىلەش ۋاسىتىسى. ئۇنىڭدا گۈزەل، ئالىيجاناب، ئۇلۇغۋار ئىدىيىلەرنى ئىپادىلەشكە، چاكىنا، پەسكەش، چىرىك ئىدىيىلەرنى ئىپادىلەشكەمۇ بولىدۇ. بىزنىڭ ئۇسسۇل سەنئىتىمىز ئېسىل ئەخلاقىي پەزىلەتنى، ئۇلۇغۋار ئىدىيە، مەردانە كەيپىياتنى، گۈزەل ۋە ساغلام كىشىلىك ھېسىياتنى تەشۋىق قىلىشى، تۇيغۇلارغا باي نەپىس ۋە نازاكەتلىك ئۇسسۇل ھەرىكەت ئېلېمېنتلىرىنى داۋاملىق ساقلىشى ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشى كېرەك. بىز ئۇسسۇل سەنئىتىمىزگە ئارىلىشىپ قالغان بەزى قوپال، شاللاق ئىپادىلەرنى قەتئىي تازىلىشىمىز، خەلقىمىزنىڭ ئۆرپ - ئادىتى، كىشىلىك ئەخلاق مىزانلىرىغا زىت كېلىدىغان چاكىنا قىلىقلارغا سەھنىلىرىمىزدىن ئورۇن بەرمەسلىكىمىز لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا ئۇسسۇل سەنئىتىمىزنىڭ ئىززەت - ئابروۋىنى يەنىمۇ ئۆستۈرگىلى، ئۇسسۇل سەنئىتىگە نىسبەتەن ساقلىنىپ كېلىۋاتقان بىر تەرەپلىمە قاراشلارنى ئۆزگەرتىپ، بۇ مۇھىم سەنئەت تۈرىنى ساغلام تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئاممىۋى ئاساسىنى ياراتقىلى بولىدۇ.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىدە)

① ھېرمان ۋامبىرى: «بۇخارا ياكى ماۋەرا ئۈننەھر تارىخى»: بۇخارا خەلق نەشرىياتى 1924 - يىلى نەشرى 45 -، 46 - بەتلەر. سەھىپە ۱۱۵ - نۆمۈرى.

خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىد ۋە ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتى

بەختىيار نۇرمۇھەممەت

خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىد 15 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى 16 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خۇراساندا ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان مەشھۇر شائىر، كومپوزىتور ۋە ماھىر خەتتات. ئۇنىڭ سەنئەت ساھەسىدىكى ماھارىتى زامانداشلىرى ئارىسىدا بىردەك ئېتىراپ قىلىنغان ۋە يۇقىرى باھاغا ئېرىشكەن. ئەلىشىر نەۋائىي (مىلادىيە 1441 - 1501) ئۆزىنىڭ «مەجالسۇن - نەفائىس» ناملىق ئەسىرىدە خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىد ھەققىدە توختىلىپ، مۇنداق دېگەندى: «خاجە ئەبدۇللاھ - بىر مەزگىل ۋازارەت مەھكىمىسىدە مۆھۈر باسقان خاجە مۇھەممەد مەرۋارىدنىڭ ئوغلى. ئاتىسى ئۆز ئىختىيارى بىلەن مۆھۈردارلىق ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا سوراپ، ئاسايىشلىق خىلۋىتىنى خالىدى. بۇ خىل كىشىلەر ئىچىدىن بۇنداق شەرەپكە ئاز كىشى مۇيەسسەر بولغاندۇر. ئۆزى كىچىك يېشىدا ھەر خىل ئىلىملەرنى پۇختا ئىگىلەپ، نوتا، مۇزىكا ئىلمىدە ۋە خەتتاتلىق پېنىدە تەڭداشسىز بولۇپ يېتىشتى. قالۇننى ئۇنىڭدەك ئۆزگىچە چالىدىغان بىرەر ئىنسان بارلىقى زادىلا مەلۇم ئەمەس. ئۇ پادىشاھ خىزمىتىدە ئالىي مەنەپلەرگە ئېرىشتى، شۇلار جۈملىسىدىن بىرى ۋەزىرلىكتۇر. ئۆزى ھازىر جاۋاب، خۇش خۇلقۇق ۋە خۇش سۆھبەت يىگىت.»^①

نەۋائىينىڭ بۇ بايانلىرىدىن خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىدنىڭ تۈرلۈك ئىلىملەردە، بولۇپمۇ مۇزىكا، نوتا ۋە خەتتاتلىق جەھەتتە يۇقىرى قابىلىيەت ھاسىل قىلغانلىقىنى، قالۇن چېلىشتا ئۆزىگە خاس ماھارەت يېتىشتۈرگەنلىكىنى بىلىشكە بولىدۇ، شۇنداقلا ئۇنىڭ خۇراسان دۆلىتىدە پادىشاھ ھۈسەين بايقارا تەرىپىدىن ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىلگەنلىكىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ.

مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر كۆرەگان (مىلادىيە 1499 - 1551) نىڭ «تارىخى رەشىدىي» ناملىق ئەسىرىدە خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىد ھەققىدە مۇنداق مەلۇماتلار يېزىپ قالدۇرۇلغان:

«خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىدنىڭ مەۋلىۋىيە سۈلۈكى جەھەتتىكى ئەھۋالى «تەزكىرەئى مەۋالىي» ناملىق تەزكىرىدە بايان قىلىنغان. شېئىرىيەتتە ھىلالىي ۋە ئەھلىيىدىن، تەئلىق خېتىدە ئەڭ ئالدىنقىسى بولغان مىر ئەبدۇلھەي ۋە موللا دەرۋىشتىن، نەسخەئىلىق خېتىدە سۇلتانمۇھەممەد نۇردىن كېيىن ئۇنىڭ نامىنى يېزىش كېرەك. ئۇ ھەر خىل پەنلەردە تەڭداشسىز ۋە مىسلىسىز دۇر. قانۇن (قالۇن) دا ئۇنىڭغا يېتىدىغان ھېچ كىشى يوق، «گىرەت» نى ئۇ ئىختىرا قىلغان. قەدىمىي ساز بولغان قانۇننى چېلىشتا ئۇنىڭغا تەڭ تۇرالايدىغانلار يوق ئىدى. باشقا سازلاردىنمۇ خەۋەردار بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ تەبىئىيىتى قانۇنغا كۆپرەك مايىل ئىدى. چۈنكى، بۇ سازمۇ خۇددى خاجە ئەبدۇللاھقا ئوخشاش ناھايىتى چۈس ۋە كەسكىن خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغانلىقتىن، خاجە ئەبدۇللاھنىڭ تەبىئىيىتى قانۇندىن باشقا

سازغا ئانچە قىزىقمايتتى، بۇ پەندە ئۇ ئۇستاز ئىدى. بارلىق ماھارەت ۋە پەزىلەتلەردە كامىل ئىدى. شۇ جۈملىدىن مۇغەننىلەر تائىپىسىنىڭمۇ ئەڭ ئالدىنقىسى ئىدى»^②.

مىرزا ھەيدەر ئىكەن بۇ باياندىن خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىدىن تۈرلۈك ئىلىملەردىكى ئىقتىدارىنى، بولۇپمۇ مۇزىكا ئىلمىدىكى تەڭداشسىز ماھارىتىنى بىلىۋېلىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا، جۈملىدىن ئۇيغۇر مۇزىكا تارىخىدا زور تەسىرگە ئىگە شەخس ئىكەنلىكىنى كۆرۈشكە بولىدۇ.

19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان شائىر، تارىخچى ۋە داڭلىق مۇغەننىي موللا ئىسمەتۇللاھ بىننى موللا ئىسمەتۇللاھ مۇنچىزى ئۆزىنىڭ «تەۋارىخى مۇستەقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىدىن مۇزىكا ئىلمىنىڭ پىر - ئۇستازلىرى قاتارىدا تىلغا ئالغان. ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ، جۈملىدىن ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىنىڭ تارىخىنى ۋاراقلىغىنىمىزدا، نۇرغۇن خەلق سەنئەتكارلىرى، ناخشىچىلىرى، سازەندىلىرى بىلەن بىللە يەنە بۇ ساھەدە كۆپلىگەن يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە ئالىملار، ئەدۋار تۈزگۈچىلەر (نوتا يازغۇچىلار)، مۇزىكا ئىجادكارلىرىنىڭ ئۆچمەس تۆھپىلىرىنى ۋە ئۆلمەس ئىجادىيەت مېۋىلىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولىمىز. خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىد ئەنە شۇ بۈيۈك تالانت ئىگىلىرى بىلەن بىر قاتاردا دىيارىمىزنىڭ مۇقام - مۇزىكا ساھەسىدە ئۆچمەس تەسىر قالدۇرغان مۇزىكىشۇناس ئالىمدۇر. ئۇنىڭ ئەدەبىيات جەھەتتىكى ئىقتىدارىمۇ ناھايىتى يۇقىرى ئىدى. ئەلىشىر نەۋائىي «مەجالسۇن - نەفائىس» ناملىق ئەسىرىدە خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىدىن شېئىرلىرىدىن بىر نەچچە بېيىتىنى مىسالغا ئېلىپ كۆرسەتكەن. غەرب ئالىملىرىدىن ئاتاقلىق شەرقشۇناس ھىرمان ۋامبىرى «بۇخارا ياكى ماۋەرائۇننەھر تارىخى» ناملىق ئەسىرىدە خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىد ھەققىدە مۇنداق يازىدۇ: «شائىر خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىد «بايانىي، نامى بىلەن بىرمۇنچە غەزەل ۋە قەسىدىلەرنى يازغان، «مۇنسىۋىل - ئەھباب، ناملىق بىر دىۋان تۈزگەن، ئىنشا ئۇسلۇبىغا ئائىت بىر رىسالە تۈزۈپ قالدۇرغان»^③.

بۇ مەلۇماتتىن خاجە ئەبدۇللاھ مەرۋارىدىن مۇزىكىشۇناسلىقتىن تاشقىرى يەنە شېئىرىيەت ۋە نەسرىي يېزىقچىلىق جەھەتتىكى قابىلىيىتىدىن خەۋەردار بولىمىز.

دېمەك، مۇزىكا سەنئىتى تارىختىن بېرى ئۇلۇغ ئالىملار، ئۆتكۈر تالانت ئىگىلىرى ۋە ئۆمۈر بويى بۇ ساھەدە ئەجىر سىڭدۈرگەن پىداكار شەخسلەرنىڭ قۇتلۇق ئەمگەكلىرى نەتىجىسىدە ئۈزلۈكسىز بېيىغان ۋە تەرەققىي قىلغان.

ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتى قەدىم ئەجدادلىرىنىڭ سەنئەت مىراسلىرىنى ئۆگىنىپ، ئۇنى ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلدۇرۇش ئاساسىدا يەنىمۇ تاكامۇللاشقۇسى ۋە تەرەققىي قىلغۇسى.

ئىزاھلار:

1. ئەلىشىر نەۋائىي: «مەجالسۇن - نەفائىس»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1994 - يىلى نەشرى، 457 - ، 458 - بەتلەر؛
2. مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر كۆرەگان: «تارىخى رەشىدىي»، «بۇلاق» ژۇرنىلى 2002 - يىللىق 5 - سان، 17 - بەت؛
3. ھىرمان ۋامبىرى: «بۇخارا ياكى ماۋەرائۇننەھر تارىخى»، بۇخارا خەلق نەشرىياتى 1924 - يىلى نەشرى، 38 - بەت.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇقام ئانسامبلىدا)

ئايىزۇقلىرى نامدەك ھېكمەتلىرىدىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەتتۇرسۇن سىدىق

▲ ئىنساننىڭ قەدەر - قىممىتى مەيلى ئۇ ياخشى ئەمەلىنى ئاز قىلسۇن ياكى كۆپ قىلسۇن، گۈزەل ئەمەلىيىتىگە باغلىق!

▲ زاماننىڭ ھاتەملىرى سانلىدىغان ئەرلەر موھتاجلارنىڭ ھاجىتىنى راۋا قىلغان، دەردمەنلەرنىڭ دەردىگە يەتكەن، بىناۋالارنىڭ كۆڭلىنى ئالغان، ھەق سۆزنى ئېيتقان كىشىلەرنى ھىمايە قىلالغان ئەرلەردۇر.

▲ ئالىملار ئۆز ئىلمىنى ئەتراپقا رىياسىز تارقاتسا، ئۇلارنىڭ ھەربىر لەۋزىدىن قەنت - شېكەر تامسا، ئالەم نۇرغا تولۇپ زاماننىڭ قاراڭغۇسىمۇ يورۇيتتى.

▲ ئەقىل ئىگىسى بولساڭ، قۇرۇق دېمەي بۇ سۆزگە قۇلاق سال: غەيرەت ئەھلى دائىم قانائەتچان بولسا نېمىدېگەن ياخشى؟ بىر مىسال باركى، كىشىدىن تەمە قىلماق گويا ئۆكۈزدىن سۈت، مۈزدىن ئوت تەمە قىلغان بىلەن باراۋەردۇر.

▲ ئەگەر ئادەم ئۆزىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ئۆزى ئاشكارىلاپ بولۇپ، ئۇنى «يېيىۋەتتى» دەپ باشقىلارنى ئەيىبلەسە، ئۇ ئەخمەقتۇر. چۈنكى، ئۆزىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ئۆز قەلبى سىغدۇرالمىسا، باشقىلارنىڭ قەلبى قانداقمۇ سىغدۇرالىسۇن؟!

▲ توغرا سۆزگە ئىشەنمەي، خاتا سۆزگە ئىشىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىشەنچىسىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان قوۋم ئەھۋالىنىڭ ياخشىلىنىشىدىن ئۈمىد كۈتۈش قىيىن.

▲ گەرچە لايىقەتسىز يەر بولسىمۇ ياخشىلىق تېرىغىن، ياخشىلىق قەيەرگىلا تېرىلسۇن، زايە كەتمەيدۇ. ياخشى ئىشقا گەرچە ئۇزۇن زامان بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ھوسۇلىنى پەقەت تېرىغان كىشىلا كۆرىدۇ.

▲ كىتاب ئوقۇغان كىشى تەپەككۈرنى ھەمراھ قىلماي، كىتابنىڭ شەرھ - ئىزاھىغىلا ئېسىلىۋالسا، گويا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

▲ كىشىلەرنى ھۆرمەت قىل، سەن باشقىلارغا ھۆرمەت قىلساڭلا، ئاندىن باشقىلاردىن ھۆرمەت كۆرەلەيسەن:

تۆمۈرنىڭ پارقىراق بولمىقى بىلەن
يەمەندىن چىققانغا دەلىل بولامدۇ؟

چىرايىنىڭ ھۆسنىگە تولمىقى بىلەن
يىگىتنىڭ پەزىلەت شەرتى تولامدۇ؟

▲ كېچەيۈ كۈندۈز مېھنەت بىلەن بولۇپ، ئۆز ئابروۋىنى ساقلىسا، مۇنداق كىشى ئەلدىن ئازار كۆرمەيدۇ، ھېچ زامان خار بولمايدۇ.

▲ پەسەندىلەرگە ھەرگىزمۇ مېھرىبانلىق كۆرسەتمە، ئۇنى ھەددىدىن ئاشۇرۇپ قويسەن. قوپاللىق قىل، ئىتائەت قىلىپ باش ئەگكەن ھالدا ئالدىڭغا كېلىدۇ. شۈبھىسىزكى، تۆمۈرنى پەقەت ئوتلا يۇمشىتىدۇ، ئەمما ئۇنىڭغا پۈتۈن دېڭىز سۈيىنى قۇيساڭمۇ يۇمشىمايدۇ.

▲ ئەگەر سەن سۈيۈڭنى «ئەخلەت چۈشكەن» دەپ ئىچمىسەڭ، ئۇسسۇز قالسىەن. قانداق كىشىنىڭ سۈيىنىڭ ھەممىسى ساپ بولغان؟ يەنە قانداق كىشىنىڭ ھەممە ئىشى دۇرۇس دەپ قارالغان؟ كىشىنىڭ ئەيىبلىرىنىڭ سانالغانلىقى ئاشۇ كىشىنىڭ پەزىلەتلىك ئىكەنلىكىنىڭ يېتەرلىك ئىسپاتىدۇر:

ھەرقانداق كېسەلگە تېپىلسىمۇ ئەم،
يوق ھەرگىز ئەخمەقنى ساقايتار مەلھەم.

▲ نەپىس شۇنداق بالادۇركى، ئەگەر ئەقىل ئۇنىڭغا شاھلىق قىلالمىسا، ئۇ ئادەمنى ئىتتىنىمۇ پەسلەشتۈرۈۋېتىدۇ. خۇدا، نەپىس بالاسىدىن ساقلىغايىسەن!

▲ بارلىق نەرسىلەرنىڭ تەمىنى قايتا - قايتا تېتىپ كۆردۈم. لېكىن، مەن تېتىغان نەرسىلەر ئىچىدە گاداىلىقتىنمۇ تەمى ئاچچىق نەرسە يوق ئىكەن. مېنى قايقۇغا سالغان نەرسىلەر ئىچىدە دۈشمەننىڭ شادلىقىدىن باشقىسىنى تاپالمىدىم.

▲ ئالىم شاگىرتلىرىغا ئىلىم ئۆگەتكەندە، غەرەزدىن خالىي بولۇپ، ئۇلارغا ھەقىقىي كوڭۇل قاراتسا، زامان ئەھلى نەزىرى تار موللىلاردىن قۇتۇلىدۇ.

▲ ئىلىم - مەرىپەتنىڭ قەدىرى - قىممىتى بولمىغان جايدا مەرىپەت ئەھلى شوھرىتى يوقىلىپ، خارۇ زارلىققا يۈزلىنىدۇ.

▲ غەپلەتتە دائىم ئۇخلىماق - يوقىلىش ۋە ئۆلۈم يولىدۇر.

▲ كىشىلەرنىڭ ياخشى خىسلەتلىرىنى ھەجۋىي قىلىدىغان كىشى پەزىلەت ئىگىلىرىنىڭ يۈرىكىنى ھەجۋىي بىلەن يارا قىلىدىغانلاردۇر. بۇنداقلارنىڭ ھەجۋىسىگە تۈكۈرمەك كېرەك.

▲ ياخشىلىققا يات، مال - دۇنياغا مايىل بولۇپ، ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى كۆزىگە سۈرتۈپ ئۆتكەن غېنىلەر ياخشى يولدا مېڭىشتىن باش تارتقان جىنايەتكارلاردۇر. ئۆز مېلىدىن ئۆشەرە - زاكات ئايرىمىغان بايلار خىيانەتكارلاردۇر. بۇنداقلارنىڭ قولىدىكى مال ئامانەتدارنىڭ قولىدىكى مالغا ئوخشاش ئۆزىگە ئەسقاتمايدۇ. ئۇلار ئۆلىدۇ، مېلى قالىدۇ.

▲ دۇنيادا نىيەت - ئىقبالى دۇرۇس، كۈچ - قۇۋۋىتىمۇ يېتەرلىك نۇرغۇن ئادەملەر ئۆتكەن، ئەمما ئۇلار دائىم ئارزۇلىرىغا يېتەلمىگەن. يەنە نۇرغۇن زەئىپ، ئاجىز كىشىلەرمۇ ئۆتكەن. ئۇلار ئارزۇ - ئىستەكلىرىگە قېنىپ، مۇرادى دېگۈدەك ھاسىل بولۇپ ئۆتكەن.

▲ سۆز زىننەتتۇر، سۈكۈت بولسا خاتىرجەملىكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپ سۆزلىمە. مەن سۈكۈت قىلغىنىمغا بىر قېتىممۇ پۇشايمان يېمىدىم. ئەمما، سۆزلىگىنىمگە كۆپ قېتىم پۇشايمان يېدىم.
▲ ھازىر ۋە كەلگۈسىنىڭ بەخت - سائادەت ۋە شاراپەتلىرى ياخشى نىيەت ۋە ياخشى ئەمەللەر بىلەن ھاسىل بولىدۇ.

▲ بىلىڭلاركى، بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىقنىڭ زامانىسى ئەمەس، ئويغىنىش ۋە سەزگۈرلۈك زامانىسىدۇر؛ جاھىللىق ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەس، ئىلىم - مەرىپەت دەۋرىدۇر؛ سۈسلۈق ۋە بىكارچىلىق ۋاقتى ئەمەس، تىرىشىش ۋە غەيرەت - ئىجتىھات ۋاقتىدۇر.

▲ گۈل شۇنچە باراقسان ھەم خۇش پۇراق ئېچىلغان بولسىمۇ، ئاخىر تۈزۈپ چېچىلىشتىن خالىي بولالمىدى. ئادەمنىڭ ئۆمرى شۇ گۈلنىڭ ئېچىلىشىدىن تۈزۈلۈپ چىقىش ۋاقتىدۇر. مۇشۇنچىلىك ۋاقتىنى غەنىمەت بىلمەي، كۆڭۈللەرنى ئورۇنسىز رەشك - ھەسرەت زەردابلىرى بىلەن ئۇپرىتىشتىن بىزگە نېمە پايدا بار؟

▲ ئىلىم بىلەن نىجات تاپ، مەڭگۈ ياشنايسەن.
▲ ئىنسانلارنىڭ ياخشى كىشىلەر ئۈستىدىكى ئېغىرچىلىقنى ئىرغىتىپ تاشلاپ، مەنپەئەت يەتكۈزگەن كىشىدۇر. ئەگەر قادىر بولالساڭ، كىشىلەر ئارىسىدا ياخشى ئىشلاردىن باشقىنى قىلما، بارلىق يامان ئىشلاردىن يىراق بول.

▲ ھەر كىمنىڭ يامان ئاقىۋەتكە قېلىشىغا ئۆزىنىڭ پېئىل - ئېتىبارى سەۋەبچىدۇر.

▲ ئىتتىپاق - بۆلۈنمەسلىكتۇر. ئىلگىرىلەش - چېكىنمەسلىكتۇر.

▲ سوئال: ئىنساننىڭ بەخت - سائادىتى ۋە ئۇلۇغلىقى نېمە بىلەن بولىدۇ؟

جاۋاب: ھەقىقەت ۋە راستچىللىققا ئەگىشىپ ئەمەل قىلماق بىلەن بولىدۇ.

▲ كىشىلەرنىڭ قولىدىكى نەرسىلەرنى تەلەپ قىلغۇچى بولما. دوستلار سەن بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن قورقىدۇ. شۈبھىسىزكى، خارلىق دېگەن كىشىلەردىن بىرنەرسە سوراشتۇر، گەرچە سېنىڭ سورىغىنىڭ «يول نەدە؟» دېگەن سوئال بولسىمۇ.

▲ تەبىئەت دۇنياسىنىڭ پۈتمەس - تۈگىمەس بايلىقلىرى ھىممەتلىك ئىنسانلارنىڭ ئەمگەكچان قوللىرى ئارقىلىق دۇنيانىڭ گۈزەللىكى ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان. شۇڭا، بىزنىڭ قىلىۋاتقان ۋە قىلماقچى بولغان ئىشلىرىمىزمۇ دۇنيانىڭ تەرەققىياتى ۋە گۈزەللىكى ئۈچۈن بولۇشى كېرەك.

▲ ھەرقانداق بىر ئىش ياخشى نىيەت بىلەن بولمىسا، ئۇ قىلچە پايدا بەرمەيلا قالماستىن، بەلكى يامان ئاقىۋەتكە گىرىپتار قىلىدۇ.

▲ سوئال: مىللەتنىڭ خار ۋە زەبۇن بولمىقىغا سەۋەب نېمىدۇر؟

جاۋاب: ئىككى نەرسىدۇر: بىرى، بىلىمسىزلىك ۋە نادانلىق؛ يەنە بىرى، تەپرىقچىلىك ھەم ئىختىلاپتۇر.

▲ نىيەت قانچە ياخشى بولسىمۇ، پايدىلىق ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈلمىسە، كامالەتكە يېتەلمەيدۇ.

▲ قانائەت ئەھلى ئەل ئىچىدە كىشىلەرنىڭ ئەلالىرىدىن سانىلىدۇ. ھەرقانچە ئىززەتلىك، ئېسىلزادە كىشى بولسىمۇ تەمەخۇر بولسا، ئىززىتى نابۇت بولىدۇ. ئېتى «ئەنقا» ئاتىلىدىغانلارنى زامانداشلىرىمىزدىن كىم كۆرۈپتۇ؟! ... دېمەك، قانائەت ئەھلى ئەنقا كەبى يۈكسەك ئىززەت - ھۆرمەتكە سازاۋەردۇر.

▲ ئەقىل، بىلىم ۋە ئەخلاق خارلانغان جايدا نەپس ۋە نادانلىقنىڭ ئۈستۈنلۈكىنى ئىگىلىشى مۇقەررەر.

▲ بىز ئۈچۈن قىممەتلىك نەق بايلىق ھېسابلىنىدىغان ئۆمرىمىز ئەتىگەندىن كەچكىچە ئايىغى چىقمايدىغان رەشك - خۇسۇمەتلەر ئىچىدە ئېقىن سۈدەك ئۆتۈپ كەتتى. بىز بولساق، بۇنىڭدىن ئاگاھلاندىرغۇچىلارغا پىسەنت قىلماي، غەپلەت ئىچىدە ياشاۋاتىمىز.

▲ دۈشمىنىڭدىن بىر قېتىم ئېھتىيات قىلساڭ، دوستۇڭدىن مىڭ قېتىم ئېھتىيات قىل. كۈنلەرنىڭ بىرىدە دوستۇڭ دۈشمەنگە ئايلىنىپ قالسا، زىيان سېلىشتا دۈشمەندىن نەچچە ھەسسە ئېشىپ چۈشىدۇ.

▲ مېنىڭ يۇرتۇم ماڭا زۇلۇم قىلغان تەقدىردىمۇ سۆيۈملۈكتۇر. مېنىڭ خەلقىم ماڭا بېخىللىق قىلغان تەقدىردىمۇ سېخىيدۇر.

▲ ئەگەر كۆزۈڭ باشقىلارنىڭ ئەيىبىنى كۆرسەتسە، سەن كۆزۈڭگە: «باشقىلارنىڭمۇ كۆزى بار» دېگەن. ئەگەر ئەقىل ئىگىسى بولساڭ، باشقىلارنى ئەيىبلەيتتىڭ. ئەگەر ئۆزۈڭدىكى ئەيىبىنى كۆرەلسەڭ، بۇ ئەيىبىڭ بىلەن جىم بولاتتىڭ.

▲ مۇھەببەت ۋاپادارلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. مۇھەببەت ئەھلىگە گۈزەل ئەخلاقلىق، ئېسىل تەبىئەتلىك كىشىلەردىن باشقىسى كېرەك ئەمەس.

▲ ھەر بىر ئىش تىرىشچانلىق ۋە ئىجتىھات بىلەن بەرپا بولىدۇ.

▲ قوشنىلارغا پېشكەللىك يەتسە، ياردەم بەرمەسلىك قوشنا ھەققىنى ئادا قىلمىغانلىقتۇر:

دوست دېگەن ساماندىك سەيلىدە، باغدا،

ئايىرلۇر دوست - دۈشمەن ئەڭ قىيىن چاغدا.

▲ بوۋاقلارنىڭ تۇغۇلغان چاغدىكى يىغىسى دۇنيانىڭ ئۇنىڭغا ئۆزىدىكى نەرسىلەرنى بىلدۈرگەنلىكىدىن بولىدۇ. ئۇنداق بولمىسا، بوۋاقلارنىڭ قورساقىدىن كەڭرى جايغا چىقىپمۇ يىغلىغىنىنىڭ سەۋەبى نېمە؟ بالا دۇنيانى كۆرۈپلا دۇچ كېلىدىغان ئازابلارنىڭ تەھدىتىنى ھېس قىلغاندەك يىغلاپ كېتىدۇ.

▲ دەۋر بىر خىل ھالەتتە تۇرمايدۇ، بەزىدە ئارقىسىنى قىلىدۇ. ئەگەر ئۇ سېنى سەن ياققۇرمايدىغان ئىشلارغا ئۇچراشتۇرسىمۇ سەۋر قىل، چۈنكى دەۋر سەۋر قىلمايدۇ.

▲ قەلەم ئەھلىنىڭ ئاچ كۆز بولغىنى ھەممىدىن يامان. ئۇنداقلا نەپسنىڭ خاھىشى بىلەن بىرنى يىغلاتسا، بىرنى كۈلدۈرىدۇ. بۇنداقلاردىن قايتا - قايتا ھەزەر قىلماق كېرەك.

▲ قەلەم ئەھلىنىڭ ئەدل - ئىنساپلىق بولغىنى (بۇلارنىڭ سەۋەبىدىن ھېچكىمگە ئەلەم يەتمەسە) ھەممىدىن ئەلا.

▲ بىراۋنىڭ ۋەسفىنى قىلغان شائىر شۇ كىشىنىڭ ئۆزىدە بار بولغان ھەقىقىي سۈپەتلىرىنى مەدھىيلىگەن بولسا، شۇ شائىر دوستلۇققا يارايدۇ. بۇ خىلدىكى شائىرلار ھەقىقىي ئەقىل ئىگىلىرىدۇركى، ئۆزىنىڭ يازغانلىرىدا ئەيىب - نۇقسان بار - يوقلۇقىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ، ئەيىب - نۇقسانلىرىنى تۈگىتىشنىڭ كويىدا بولىدۇ.

▲ سوئال: ئىززەت - ئابروي ۋە كۈچ - قۇۋۋەت نېمە بىلەن بولىدۇ؟

جاۋاب: ئىلىم - مەرىپەت ئۆگىنىش ۋە ئۆزئارا ئىتتىپاقلىق بىلەن بولىدۇ.

▲ ئىلىمدۇر بىباھا، قازسا پۈتمەس كان،
ئىلىمدىن باشقىسى كىمگە ئەسقاتقان؟
ئىلىملا نىجادلىق بېرەر مەڭگۈلۈك،
بىلىملىك ھاياتتۇر، جاھىللار ئۆلۈك.
ئى ياش بىل، جاھىللىق نومۇستۇر بىشەك،
نادانلىق زۇلمىغا رازىدۇر ئېشەك.

▲ تەڭرىنىڭ ئىنسانغا كۆپتۈر تارتۇقى،
ئەقىل ۋە ئەدەپتىن يوقتۇر ئارتۇقى.
ئەقىل ۋە ئەدەپ ھەر ياشنىڭ جامالى،
ئۇنىڭسىز بولماس ھاياتنىڭ كامالى.
پەزىلەت كۆپ ئىرۇر بۇ ئالەم ئارا،
ئىلىمدۇر ھەممىدىن ئەلىيۈلئەلا.

▲ كىمكى ئۆزىنى خۇشال قىلىدىغان ئىشلار ئۈچۈن دۇنيانى ماختىسا، قەسەم قىلىمەنكى، ئۇ ھېچقانچە ئۆتمەيلا ئۆزىنى ئەيىبلەيدۇ. ئەگەر دۇنيانىڭ قولىدىن كەتكەنلىكى ئۇنىڭ ھەسرەتى بولسا، كەلگەنلىكى ئۇنىڭ غېمىنى كۆپەيتىدۇ:

خورجۇننىڭ ئالدىنىلا كۆرۈپ، لېكىن
«ئارقا كۆزدە نە بار؟» دەپ غەم يېمەيدىغان.

بەزىلەر بار «گەرچە گۇناھ مەندە تۇرۇپ،
قاپ كۆتۈرۈپ نەگە باراي؟» دېمەيدىغان.

▲ ئەمالارنى «دۆت» دەپ ئەيىبلەمە. بۇ مەسىلىدە دانالارنىڭ سۈكۈت قىلىشى توغرىدۇر. سەن قارىغۇلاردىن ھايا كۈتمە. چۈنكى، ئۇنىڭدىكى ھاياتنىڭ ئورنى خارابتۇر.
▲ خار ھاياتتىن ئۆلۈم گۈزەلرەك. چۈنكى، بەزى نومۇسىز ئىشلارنى ھېچقانداق كىشى ئۆچۈرەلمەيدۇ:

پەيتى كەلسە ياخشى مالدىن كەچسەڭ بىراق،
ئابرويوڭ مەڭگۈ سېنىڭدىن كەتمەس يىراق.

▲ ئەگەر مەن بىرەر نەرسىدىن ھەيران قالدىم دېسەم، ياشلارنىڭ قەدىر - قىممەتسىز ئىش - ھەرىكەتلىرى مېنى ھەيران قالدۇرغان بولىدۇ.
▲ بوۋاقنىڭ تۇغۇلغاندا ئاللىقىنى يۇمۇۋالغانلىقى ھاياتلىقتىكى ھېرسەمەنلىكنىڭ بېشارىتىدۇر. ئۆلەر ۋاقتىدا ئاللىقىنى ئېچىپ قويغانلىقى بولسا، «ئاگاھ بولۇڭلار، مەن دۇنيادىن ھېچ نەرسە ئالماي كەتتىم» دېگىنىنىڭ بېشارىتىدۇر:

كىچىككە رەھىم قىل، چوڭغا ئىززەت،
خەلق ئەتكەن ھەققىگە قىلما خىيانەت.

باق ئوغلۇم خەلقىڭگە ئىللىق كۆز بىلەن،
ھەم كۆرسەت مېھرىڭدىن لۇتقى ئىنايەت.

▲ ئەگەر سەن ئەقلىڭنى توغرا ئىشلەتسەڭ، ياتقان ئورنۇڭ كېچىدىمۇ ئەقىل نۇرى بىلەن دائىم يورۇپ تۇرىدۇ.
▲ بىر قوۋمدا ئۇلۇغ ئىتتىپاقلىققا يېتەكلىگۈچى مەنىۋى رەھبەر بولمىسا، بۇ قوۋم كىشىلىرىنىڭ چېچىلغىنى چېچىلغان!

▲ ئەيىبلەك كىشىلەرنىڭ ئەيىبى بىلەن پەزىلەت ئىگىلىرىنىڭ پەزىلىتىنى خەلق بىلمەيدىكەن دەپ قالما. چۈنكى، خەلق ئەڭ ئادىل نازارەت قىلغۇچى (كۆزەتكۈچى) دۇر.

▲ ئىنساننىڭ ئەڭ يامان ئىشى ئۆزىنىڭ ئەيىبىنى ئۈنتۈپ قېلىش ۋە قېرىنداشىدىكى يېپىلىپ قالغان ئەيىبلەرنى تىلغا ئېلىپ يۈرۈشتۈر. ئەگەر ئىنسان ئەقىل ئىگىسى بولغان بولسا، ئۆزىگە قارىسا يېتەرلىك ئەيىبلىرى تۇرغان يەردە باشقىلارنى ئەيىبلىمىگەن بولاتتى.

▲ دۇنيادا ئىتتىپاقلىشىپ، بىر ياقىدىن باش چىقارغان ئەل كۆزلىگەن مەقسەتكە مۇقەررەر يېتىدۇ.

▲ مۇشەققەتلەردىن كېيىن ئارزۇلارغا يېتىش مۇقەررەردۇر.

▲ تارىخ قاراڭغۇلۇقتىن يورۇقلۇققا، بەدەۋىيەتتىن مەدەنىيەتكە، قالاقلقتىن تەرەققىياتقا، قىياھەتتىن گۈزەللىككە قاراپ راۋاج تاپقان.

▲ داۋالاش قىيىن بولغان كېسەلگە سەۋر داۋا بولىدۇ.

▲ ئۆمرىدە مېلىغا ئاپەت تەگمىگەن، دۆلىتى زىيادە بولغان سودىگەرلەر ئۆز مېلىدىن ۋاقتىدا ئۆشەر - زاكات ئايرىيالىغان، غېرىبلارنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ تۇرالمىغان، ئاچلارنى ۋاقتىدا توغۇزالىغان، يالىڭاچلارغا تون ياپالمىغانلاردۇر.

▲ زامان ئەھلى ھەر قاچان ئاگاھ بولمىقى لازىمدۇر، كىشىنىڭ تېنىدە ئەقىل بىلەن نەپىس دائىم ئېلىشىش ئۈستىدەدۇر. نەپىس ئادەمنى ھۈزۈر - ھالاۋەتلەر، ئەيش - ئىشرەت، كەيپ - ساپالار قىزىپ تۇرغان غاپىللىق يولىغا تارتسا، ئەقىل ئادەمنى زاماننىڭ ناشايان ھالاۋەتلىرىگە بېرىلمەسلىككە، ھەر قاچان غاپىللىقتىن ھوشيار تۇرۇشقا تارتىدۇ. كىمدە ئەقىل غالىپ بولسا، ئۆمۈر بويى پۇشايمان نادامىتىدىن خالىي ھالدا شاد - خۇراملىققا ھەمراھ بولۇپ ئۆتىدۇ. نەپىسى غالىپ بولغان كىشى ئاخىرىغىچە تەمە خارلىقى بىلەن ئۆتىدۇ.

▲ ياخشىلىقنى ئادەت قىلىش ئۈچۈن ئوچۇق قول بولۇش كېرەك. ئوچۇق قول كىشى ئىززەتتىن نېرى بولالمايدۇ.

▲ ئەقلىڭدىن مەسلىھەت سورا، ئەقىلىدىن باشقىسىنى كېرەكسىز ھېسابلا.

▲ خارلارنىڭ خار تۇرمۇشىغا رازى بولۇشى ئۇلارنى تېخىمۇ خارلاشتۇرىدۇ.

▲ دۇنيادىكى بىردىنبىر ئۇلۇغ كىشى دۇنيادا باشقىلارغا تايانمايدىغان كىشىدۇر.

▲ دانىشمەنلەر شۇنداق كىشىلەركى، ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى بىلىدۇ.

▲ ئولتۇرۇشلارنىڭ تۆرى ئۇلارنىڭ تىلى بىلەن زىننەتلەنگەن بولىدۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەسلىھەتلەرنىڭ يۈزى غۇۋالىشىپ قالسا، ھەق يولىنىڭ يۈزى ئۇلار بەرگەن جاۋاب بىلەن نۇرلىنىدۇ. ئۇلار سۈكۈتتە تۇرسا، باشقىلارنىڭ سۈكۈتتە تۇرۇشىغا ئورۇن قالمايدۇ. گەپ قىلىشىمۇ باشقا گەپ قىلغۇچىلار ئۈچۈن ئورۇن قالمايدۇ.

▲ مەن قەيەردە بولۇشىمدىن قەتئىينەزەر كۆڭلۈم خۇشال ياشايمەن. قانداقلا بولسۇن، ئاپەت، زىيانلاردىن قورقۇپ قالمايمەن.

▲ مۇھەببەت ئەھلى بولمىغان كۆپ كىشىلەر مۇھەببەت دەۋاسى قىلىشىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇلار مۇھەببەتتىن بەكمۇ يىراق. مۇھەببەت دېگەن قورقۇنچاق ۋە ئەخمەقلەرگە نەدە تۇرۇپتۇ؟ سېيىمىسى

تولۇن ئايدەك مەھبۇبقا پەم - پاراستى يۇقىرى، ئۆتكۈر پىكىرلىك كىشىلەر ئاشىق بولۇپ، مۇھەببەت دەردىدە ئۆرتىنىدۇ.

▲ ئاي ئۆزىنىڭ سەۋرچانلىقى بىلەنلا ئۇلۇغلۇققا، ئالىي مەنزىلگە ۋە گۈزەللىككە ئىگە تولۇن ئايغا ئايلانغان.

▲ سۆزنى گرامماتىكا بىلەن گۈزەللەشتۈر. چۈنكى، سۆز قائىدىسىدىن مەھرۇم بولغان كىشى سۆزنى بۇزىدۇ.

▲ سۆزلەيدىغان ئورۇننى تاپساڭ، چوقۇم كەڭتاشا سۆزلە. ئەگەر سۆزلەيدىغان ياخشى سۆزنى تاپساڭ، ئايماي سۆزلە. چۈنكى، كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئىلىم ۋە قابىلىيىتىگە يارىشا ئۇ سۆزلەردىن توغرا چۈشەنچە ئالىدۇ.

▲ ناۋادا رازى بولسام، دوستلىرىمنىڭ ئەيىبىنىڭ ھەممىسىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئاز بىر قىسىم ئەيىبلىرىنىمۇ كۆرمەيمەن. خۇددى نەپرەت كۆزى ئەيىبىدىن باشقىنى كۆرمىگەندەك دوستلۇق كۆزى ئەيىبلەرنى كۆرۈشكە ئاجىزدۇر.

▲ ئۇ ئاشىقلارغا تەبەسسۇم قىلغان پېتى كۆرۈنۈۋىدى، پۈتۈن ئىنسانلار ئۇنىڭ گۈزەل جامالىغا ھەيرانۇ ھەس بولدى. مەن ئۇلارغا زىلەيخاننىڭ ئۆزىنى ئەيىبلىگۈچىلەرگە قارىتا ئېيتقان: «سىلەر مېنىڭ ئاشۇنداق گۈزەل ئالدىدا ئېزىققانلىقىمنى ئەيىبلىدىڭلار» دېگەن سۆزنى دېدىم.

▲ ئېرىنىڭ پەرمانىدىن چىقماي ھەم مۇسۇلمانچىلىق، ھەم روزىغا خوتۇنلۇق بۇرچىنى ئادا قىلىش بىلەن بولغان ئاياللارنى ئىنسان ئەمەس، بېھىشنىڭ ھۆرى دەپ بىلمەك كېرەك. بۇ خىلدىكى خوتۇنلارغا ئەر بولغانلارنىڭ ئىقبالى ھەر قاچان يورۇقتۇر.

▲ قاچانكى، كىشىلەرنىڭ ئەخلاقلىرى بۇزۇلسا، ياخشى ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىشقا نۇقسان يېتىدۇ، ئىتتىپاقلىق يوقىلىدۇ. ھۇرۇنلۇق، بىكارچىلىقلار، زۇلۇم ۋە خىيانەتچىلىكلەر كۆپىيىدۇ. ئەلىم - مەرىپەت كېمىيىپ، شان - شۆھرەت خارۇ زارلىققا ئالمىشىدۇ.

▲ قايغۇ - ھەسرەت يېقىنقى خۇشاللىقتىن بېشارەت بېرىدۇ. بەزىلەر مېنىڭ ئۇ مەھبۇبنى ياخشى كۆرگىنىمنى ئەيىبلەشتى. بۇ مالاھەتلەر مېنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ئىشىق - مۇھەببىتىمنى ھەسسەلەپ ئاشۇردى. مېنى مالاھەت قىلغۇچىلار ئۇ مەھبۇبنىڭ تال - چىۋىقتەك قەددى - قامىتىنى كۆرگەندە، ماڭا ئۆزرە ئېيتقۇچىلاردىن بولۇپ قالىدۇ. چۈنكى، ئۇ تەبىئىي نازۇكلۇقتا ۋە ئەخلاقى ئېسىللىكتە زامانىنىڭ تەڭداشسىزىدۇر.

▲ مەن شۇنداق كىشىمەنكى، سەمىمىيلىك ۋە ئەدەپ - ئەخلاق مېنىڭ تەبىئىيلىكىمدۇر. ئارتۇقچىلىق، ئەخلاق ۋە ھىممەتلەر مەندە باردۇر. سېخىيلىق كاتتىلىق شەرىپىمنىڭ دەلىلىدۇر. خىسلەتلىرىمنىڭ ئەڭ ئەقەللىيسى خەير - ئېھسان ۋە سېخىيلىق قىلىشتۇر. دانالىق، ئېھتىياتچانلىق، ئىشەنچ، بىلىم ۋە ئىشتىياق، ئىلىم - ئېرىپان ۋە ھېكمەتلەرمۇ مېنى تونۇيدۇ.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى قاراقاش ناھىيە ياۋا يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە)

ئۇيغۇرلار نىزىرىدىكى ئاياللىق سۈپەت ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىشى

غالب مۇھەممەت قارلۇق

ئاياللىق سۈپەتلەر توغرىسىدا غەرب بىلەن شەرقنىڭ ئۆزىگە خاس چۈشەنچىلىرى مەۋجۇت. تارىختا شەرققە قارىغاندا، غەربتە ئاياللار ئازادلىق ھەرىكەتلىرى بالدۇر باشلانغان، ئاياللار باراۋەرلىكىمۇ خېلى بالدۇرلار تەشەببۇس قىلىنغان. شۇڭا، شەرققە نىسبەتەن غەربتە ئايالدىن ئىبارەت «يېرىم دۇنيا» نىڭ ئېچىۋېتىلىشى كەڭ ھەم مىسلىسىز بولدى. شەرققە بۇنداق ئاڭ ۋە مۇھىت قاتتىق ئىسكەنجىگە ئېلىندى. بولۇپمۇ ئىسلام ئىدىئولوگىيىسىنىڭ تەسىرى ئاستىدا ئاياللارنىڭ ئورنى مەسىلىسى «مۇزاكىرە قىلىنسا كۆپۈرلۈك بولىدۇ» دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلدى. ئەنە شۇ شەرق مەدەنىيەت چەمبىرىكىدە ياشاپ، ئىسلام ئىدىئولوگىيىسىگە بەيئەت قىلىپ كەلگەن ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدىمۇ ئاياللار باراۋەرسىزلىكى مەۋجۇت. مەسىلەن، «خوتۇن كىشىنىڭ ئەرگە بېقىنمىقى ۋاجىپتۇر»، «ئاياللار مۇلازىم، ئەرلەر باشپاناھتۇر»، «خوتۇن كىشى ئەرلەرنىڭ قونچىقى»، «ئەرنىڭ گېپىنى يېرىش بىدئەتلىكتۇر»، «خوتۇن كىشىنىڭ چېچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا» دېگەندەك گەپ - سۆزلەر مۇئەييەن دەرىجىدە ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ دەستىكى، ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ بويۇنتۇرۇقى بولۇپ كەلدى. شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى ئىپادىلەش ئېڭى ۋە جاسارىتى كۈچلۈك بىر تۈركۈم ئاياللىرىمىز يېتىشىپ چىقىپ، سەمەرىلىك ئەمگەك - ئىزلىرى بىلەن تارىخ بېتىدە ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇردى. تۇمارىس ئانا، ئاماننىساخان، نۇزۇگۈم، يەتتە قىزلىرىم، رىزۋانگۈل ... قاتارلىقلار ئەنە شۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئادەمگە ئىلھام بەخش ئېتىدىغان ئۈلگىلىك مەبۇدىلەردۇر... دېمەك، ئۇيغۇرلاردا ئاياللار باراۋەرسىزلىكى بىر قىسمەنلىك بولۇپ، ئومۇمىي جەھەتتىن ئالغاندا، مىللىتىمىزنىڭ ئاياللىق سۈپەت ھەققىدىكى گۈزەل ئەھكاملىرى ئۈستۈن ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. 11 - ئەسىرلەردە ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان مۇتەپەككۈر بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىدا ئاياللىق سۈپەتكە ئائىت ئېسىل تەلقلەنلەر ئۇچرايدۇ:

4500. دۇرۇس خۇيلۇق ئولسا، گۈزەللىك كېلۇر،
خوتۇننىڭ كۆركى ئەخلاق، بىلىملىك بىلۇر.

4484. گۈزەل خۇينى ئىستە، ئاخبارما جامال،
خۇيى ياخشى بولسا، تاپار ئۇ كامال.

4506. ئوغۇل - قىزغا ئۆگەت بىلىم ۋە ئەدەپ،
بېرۇر بۇ ئاڭا ئىككى دۇنيادا نەپ.

4524. تالاي ئابرويلۇق قىزىل يۈزلۈك ئەر،
خوتۇنلار تۈپەيلى ئۆزى بولدى يەر.

ئۇنىڭدىن باشقا «داستان» دا تىلغا ئېلىنغان تۆۋەندىكى بېيىتلاردىنمۇ ئاياللىق سۈپەتكە دائىر «بېشارەتلەر» نى ئىلغا قىلغىلى بولىدۇ:

5389. كۆزى ئاچقا يەتمەس پۈتۈن بۇ جاھان،
قانائەت قىلغانلار بەختلىك ھامان.
176. تىلىڭنى كۆزەت بەك، كۆزىڭنى باش،
سۆزۈڭنى قىسقا قىل، ئۇزارتىلار ياش.
1899. سۆيۈملۈك يۈزىدە بولۇر بىر نىشان،
كۆزى كۆزگە چۈشسە بىلىنۈر شۇئان.
3931. ئۆز نەپىس دېگەنلەر ئادەم بولۇرمۇ؟
ئەل نەپىس دېسە كىم، چىن كىشىدۇر ئۇ.
5923. كىم قىلسا ياخشى قىلىق، ئۇ بولدى تىرىك،
كىمكى يامان خۇلق، ئۇ ئۆلدى تىرىك.
155. ئەقىللىق ئۇقار ئول، بىلىملىك بىلۈر،
بىلىملىك، ئەقىللىق تىلەككە يېتۈر.
4538. كىرىمگە يارىشا چىقىم ئەيلىگىل،

ئومۇمەن، «قۇتادغۇ بىلىك» تە ئاياللارنىڭ گۈزەل خۇيلۇق، ئەخلاقلىق، ساپالىق، رەتلىك، پاكىز، قانائەتچان بولۇشى كۈچلۈك تەرغىب قىلىنغان بولۇپ، ئاياللارمۇ بىلىم ۋە ئەدەب ئۆگىنىشى كېرەك، دېگەن ئۆلمەس، زامانىۋى ئىدىيە دىققەتنى ئالاھىدە تارتىدۇ. ئەينى دەۋردىكى ئىجتىمائىي شارائىت ئاستىدا مانا مۇشۇنداق ئادەمنى ئەڭ جەلپ قىلىدىغان يارقىن «خىتاب» نىڭ جاكارلىنىشى ھەقىقەتەنمۇ يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ مۇتەپەككۈرانە دىتىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئەڭ ئەقەللىسى، يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن 4524 - بېيىتقىلا نەزەرىمىزنى ئاغدۇرساق، شۇنى بىلىپ يېتەلەيمىزكى، بۇنىڭدىن مەن ئىلگىرىلا خەلقىمىزدە ئاياللارنىڭ «يېرىم دۇنيا» لىق ئورنى، يەنە كېلىپ ئائىلە، جۈملىدىن جەمئىيەت، دۆلەت ئۈچۈن ئوينايدىغان رولى تونۇپ يېتىلگەن. ئەمما، بۇ «تونۇش» ھېسسىي باسقۇچتىلا تۇرۇپ قالغىچ، شۇنداقلا كېيىنكى مەزگىللەردىكى خوجىلارنىڭ مەشئۇم ئاياغلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن جاھالەت تۇمانلىرىنىڭ قورشاشىدا قالغىچقا، قاتتىق يىگىلەپ كەتكەن. ئەلۋەتتە، بىزدىكى «ئەرنى ئەر قىلغانمۇ خوتۇن، يەر قىلغانمۇ خوتۇن» دېگەن ماقال يۇقىرىقى بېيىت بىلەن مەنىداش ئىدى. ھەتتا يۇقىرىقى بېيىت مەنە تىرەنلىكى بىلەن بىز ھازىر ماقالە - ئەسەرلىرىمىزگە «مودا» قىلىپ ئىشلىتىۋاتقان «مىللەتنىڭ كېلەچىكى ئانىلار قولىدا»، «ساپالىق ئانىلاردىن ساپالىق (ياراملىق) ئەۋلادلار تۇغۇلىدۇ»، «ئانىلار بىر قولىدا بۆشۈكنى تەۋرەتسە، يەنە بىر قولىدا دۇنيانى تەۋرىتىدۇ»، «ئاياللار تۈزەلسە، مىللەت تۈزۈلىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش ھېكمەتلەرنىڭ روھىنىمۇ ئۆزىگە سىڭدۈرۈۋەتكەن.

بىز ئادەتتە ئاياللاردا بولۇشقا تېگىشلىك مۇلايىملىق، مېھرىبانلىق، ساداقەتمەنلىك، كۆيۈمچانلىق، پاكىز - چېچەنلىك ۋە پەرزەنتنى ياخشى تەربىيەلەش قاتارلىق پەزىلەتلەرنى ئومۇملاشتۇرۇپ، «ئاياللىق خاراكتېر» دەپمۇ ئاتايمىز. بۇلارنى ئىنچىكە تەھلىل قىلساق، ئۇلاردا «ئانا (ئايال) ئائىلىنىڭ (دۇنيانىڭ) زىننىتى» دېگەن ھېكمەت چاقناپ تۇرىدۇ. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىۋاتقان مۇلايىملىق قانداقتۇر ھەددىدىن زىيادە رايىشلىقنى ئەمەس، بەلكى خۇش پېئىللىق، ئەرگە پىكىر بىرلىكى نۇقتىسىدىن يېقىنلىشىشنى كۆرسىتىدۇ. ئايال مېھرىبان، يېقىنلىق بولسا، پەرزەنت بەختكە چۆمۈلىدۇ، ئەر تاتلىق ھېسلارغا ئەسرار بولىدۇ، دۇنيا «نازاكەتلىشىدۇ». قوپال ئەرگە نىسبەتەن ئايال

كىشى قانچە مۇلايىم، كۆيۈمچان بولسا، شۇ ئەرنىڭ قاغىراق قەلبى شۇنچە ياشىرىپ، خاراكتېرى مۇلايىملىشىدۇ. ئەركە سادىق بولۇش ئايال كىشىنىڭ پەزىلىتى، بىر ئائىلىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ ئاساسى، شۇنداقلا كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا جەمئىيەت مۇقىملىقىنىڭ كاپالىتى. كۆڭلى قارا، شالاق ئاياللارنىڭ قانداق ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش بەك قورقۇنچىلۇق. ئائىلىدە ئايال ئىدىتلىق، چېچەن بولمىسا، ئەر تاغدەك بايلىق ئەكىرىپ بەرسىمۇ بەربىر توشمايدۇ. ئىدىتلىق ئايال كىچىككىنە (ئازغىنە) «دەسمايە» نىمۇ «باللىتىپ» (شاخلىتىپ) گۆھەرگە ئايلاندۇرىدۇ. بۇنداق ئاياللاردىن ئەرلىرى چەكسىز ئىپتىخارلىنىدۇ، قەلبى ئىشەنچكە تولىدۇ ھەمدە ئۇلارغا ئۆزىنىڭ بارلىق مېھىر - مۇھەببىتىنى تەسەددۇق قىلىدۇ، ئائىلىسىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن قوغدايدۇ. بىزدە «مەينەت ئۆيگە پەرىشتە كىرمەيدۇ» دېگەن گەپ بار. ئەينى دەۋردە ئەرلەر تالا - تۈزدە ئەمگەك قىلىپ، ئائىلىسىنى ماددىي كاپالەتكە ئىگە قىلاتتى. ئايال بولسا ئۆي ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇپ، ئەركە بىر خىل پاكىز، ئازادە مۇھىت يارىتىپ بېرىتتى. دېمىسىمۇ بىر كۈنلۈك ئەمگەكتىن ھېرىپ - چارچاپ قايتقان ئەر ئەنە شۇنداق مۇھىتتىكى ئايالنىڭ ئىللىق تەبەسسۇمىدىن ھارغىنلىقىنى ئۇنتۇيدۇ. مانا بۇ ئايالچە بېغىشلاش، ئەرچە قوبۇل قىلىشتۇر. «مۇۋەپپەقىيەت قازانغان ئەرنىڭ كەينىدە ئۆزىنى بېغىشلاش روھىغا ئىگە بىر ئايال بار» دېگەن گەپ شۇنىڭدىن كېلىپ چىققان. ئانا (ئايال) بالىنىڭ تۇنجى ئۇستازى. ئانىدىكى (ئايالدىكى) ساپا ۋە پەزىلەت بالىنىڭلا ئەمەس، بىر دۆلەت، بىر مىللەتنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالىغا بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، ئاياللارنىڭ ئائىلە ۋە جەمئىيەتتە ئوينايدىغان رولىنى سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ.

خوش، بۈگۈنكى كۈندە خەلقىمىز ئاياللىرىنىڭ «سۈپەت - بەلگىلىرى» دە قانداق ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى؟

ئېچىۋېتىلگەن دۇنيانىڭ شىددەتلىك ئۇچۇر دولقۇنلىرىدا ئاياللىرىمىزنىڭ ئىدىيە، قاراشلىرىمىز بىلگىلىك ئۆزگىرىش، تەرەققىياتلار يۈز بەردى ۋە بەرمەكتە. جەمئىيىتىمىزدىمۇ ئاياللارنىڭ ئورنىغا بولغان تونۇشتىمۇ غايەت زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. ئاياللارمۇ ئەرلەرگە ئوخشاشلا جەمئىيەتنىڭ ئىشلىرىغا (تارىختا كۆرۈلۈپ باقمىغان) ئارىلىشالايدىغان بولدى. ھەرقايسى ساھەلەردىن ئايال چولپانلار، دوكتورلار، كارخانىچىلار يېتىشىپ چىقىپ، ئاياللارنىڭمۇ ئەرلەردەكلا تۆھپە يارىتالايدىغانلىقى ئىسپاتلانماقتا. بۇنىڭ ئەكسىچە، زامانىۋى جەمئىيەتنىڭ ھەرىكەت - سەرىكەت ئېزىتقۇلىرىنىڭ تەسىرىدە ئاينىپ كەتكەن ۋە كېتىۋاتقان ئاياللىرىمىز ئەنە شۇ پاكىز، خوش پۇراقلىق «يېرىم دۇنيا» نىڭ شەنگە داغ چۈشۈرۈۋاتىدۇ. ھەتتا ئەر - ئاياللار باراۋەرلىكىنىڭ «قاتتىق» تەكىتلىنىشى تۈپەيلى، شۇنداقلا بىرقىسىم ئاياللار ئەركىنلىكى قاراشلىرىمىزنىڭ ئاياللىرىمىز ئېڭىدا بۇرمىلىنىشى بىلەن ئاياللاردا بولۇشقا تېگىشلىك مۇلايىملىق، ساداقەتمەنلىك ۋە شەرم - ھايا ئايرىم ساندىكى ئاياللىرىمىزدا بەكلا سۇسلاپ كەتتى، «ئېچىۋېتىش» ئاياللىرىمىزنىڭ مېڭىسىدىن جىسمانىيەتكە قاراپ يامرىدى، ئۇلار ئىچكى گۈزەللىككە قارىغاندا، تاشقى گۈزەللىككە بەكرەك ئەھمىيەت بېرىدىغان بولدى. مانا بۇ ئاياللار باراۋەرلىكىنىڭ زىيادە تەكىتلىنىشىدىن كېلىپ چىققان پاسسىپ بالانىستۇر. ئەرلىرىمىزدە بولسا ئەرلەرگە خاس بولغان جەسۇرلۇق، پىداكارلىق، باتۇرلۇق قاتارلىق پەزىلەتلەر سۇسلاپ، ئايالچە مېجەزلىشىش كۆرۈلمەكتە. بۇنىڭ بىلەن جەمئىيىتىمىزدە ئايالچە ئەر، ئەرچە ئايال كۆپەيمەكتە. ھەتتا بىرقىسىم ئاياللىرىمىز ئەركىنلىكى «پۇلى بار - يوقلۇقى» بىلەن ئۆلچەيدىغان، بىر قىسىم ئەرلىرىمىز ئاياللىقنى «زىلۋا بەدەن، مودا كىيىم - كېچەك، زىبۇ

زىننەتلىرى» بىلەن ئۆلچەيدىغان ئاجايىپ «بۇرۇلۇش ھەم بۇزۇلۇش» پەيدا بولدى. بۇنىڭ ئارقىسىدا ئائىلىۋى بىرلىك زور دەرىجىدە يىمىرىلىپ كەتتى. شەرم - ھاياننىڭ كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى مەنىۋى چىرىكلىك، زاۋاللىقنىڭ بېشارىتىدۇر. ئەڭ يامان بولغىنى، بۇ خىل ئۆزگىرىشلەر زامانىمىز كىشىلىرىنىڭ ئېڭىغىمۇ يات تۇيۇلمايدىغان بولۇپ كەتتى. ئاسانلىقچە كۆنۈپ قېلىش بىخۇدلىق، «كېسەللىكتۇر». يەنە تېخى، «ئەرلەر قىلالىغاننى ئاياللارمۇ قىلالايدۇ، شۇڭا ئاياللار قىلالىغاننى ئەرلەرمۇ قىلىشى كېرەك» دېگەندەك قاراشلار ئاياللىرىمىزنىڭ ئىدىيىسىدە يىلتىز تارتىپ، بىرقىسىم ئەرلىرىمىز تەرىپىدىنمۇ قوبۇل قىلىندى. ئومۇمەن، زامانىمىز ئەرلىرىنىڭ ئاياللىرىمىزدىن تەلەپ قىلىدىغان ئاياللىق سۈپەتلىرى تۆۋەندىكىچە:

بەدىنى تولغان بولۇش، چىرايلىق (ئاساسەن قىياپەتنى دېمەكچى) بولۇش، پۇلدار ياكى سودىگەر بولۇش، سورۇندارچىلىقى بولۇش (ھاراق ئىچەلەيدىغان، تاماكا چېكەلەيدىغان بولۇش)، شوخ بولۇش، مودا كىيىنىش، ئوقۇغان، قازان بېشىغا پۇختا، ئىدىتلىق، يۈزى تۆۋەن بولۇش، ئىپپەتلىك، رايىش بولۇش، خىزمەتچى بولۇش، ئەمگەك قىلالايدىغان بولۇش، قانائەتچان، تىرىشچان، ئىشچان بولۇش... دېمەك، ئۇيغۇرلار نەزىرىدىكى ئاياللىق سۈپەتلەر ھالا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مانا مۇشۇنداق ئەبجەش ھالەتتە بېيىماقتا. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرقىسىملىرىنى چەكلەشكە، تۈزىتىشكە توغرا كېلىدۇ. بولۇپمۇ ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە توسالغۇ بولىدىغان مەپكۈرە - سۈپەتلەرگە جىددىي خاتىمە بېرىشىمىز كېرەك.

قىز بالا دېگەن بەربىر تالانىڭ (خەقنىڭ) ئادىمى، ئوقۇتۇپ نېمە ئىش قىلىمىز؟ ئايالنىڭ ۋەزىپىسى پەقەتلا ئۆي ئىشى قىلىش، بالا بېقىش، ئەرنىڭ ھاجىتىدىن چىقىش. ئايال كىشى دېگەن «ئاجىز» نەرسە. ئۆي ئىشىمۇ ئىشىمۇ؟ ۋەھاكازالار. بۇنداق فېئودال ئىدىيىلەرنىڭ تەسىرىدىن ھېلىمۇمۇ بەزى ئاياللىرىمىزغا «ئايال كىشى نادان بولسا، ئەرنىڭ قولى بولسا» دېگەنگە ئوخشاش ناكەس سۈپەتلەرمۇ ئارتىلماقتا. ئىجتىمائىي، روھىي يۈكنىڭ ئېغىرلاپ بېرىشى ۋە تۈرلۈك ئىسكەنجىلەر تۈپەيلى بەزى قىز - ئاياللىرىمىزدا ئايال بولۇپ تۇغۇلۇپ قالغانلىقىغا پۇشايمان قىلىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلمەكتە. شۇنداقتىمۇ ئايال ئالىم، كارخانىچى ۋە ھەر ساھە ئايال ئەزىمەتلىرىنىڭ كۆپلەپ مەيدانغا كېلىشى تارىختىكى ھەرقانداق بىر دەۋردىكىگە سېلىشتۇرغاندا ھاياجانلىق كۆرۈنۈش بولۇپ قالدى. نۆۋەتتىكى ئىش، ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ تىرىشىپ ئۆز ساپاسىنى ئۆستۈرۈشى بىلەن ئۆز مىللىتىنىڭ گۈزەل ئەخلاق - ئەھكاملىرى ئارقىلىق قەلب ئېتىزلىقىنى سۇغىرىشىدىلا قالدى. شۇنداق بولغاندىلا ئاياللىق سۈپەتلەرمۇ ساغلام تەرەققىياتنى كۈتۈۋالىدۇ!

(ئاپتور ئۈرۈمچى شەھەرلىك 46 - ئوتتۇرا مەكتەپتە)

يەتتە گۈمبەز

تەرجىمە قىلغۇچى: ئافىيە دۆلەت

تەرجىمە قىلغۇچىدىن:

« يەتتە گۈمبەز ھەققىدىكى ھېكايە » مەشھۇر شائىر ھەكىم ئىلياس بىننى يۈسۈف نىزامنىڭ « ھەفت پەيكەر » (يەتتە گۈزەل) ناملىق كىتابىدىن ئۆزلەشتۈرۈپ ئېلىنغان. ئۇ تەخمىنەن مىلادىيە 1131 — 1132 - يىللىرى گەنجە دېگەن جايدا دۇنياغا كېلىپ، مىلادىيە 1205 — 1206 - يىللىرى ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ قەبرىسى ھازىر گەنجە شەھىرىدە.

شائىر ئۆز زامانىسىدا شېئىرىيەت ساھەسىدە مەشھۇر شائىرلار

قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ « غايىبىتىن پەيدا بولغان ئەينەك » دېگەن تەخەللۇسقا ئىگە بولغان ھەمدە خەمسىچىلىكنى تۇنجى قېتىم ئەدەبىيات ساھەسىگە كىرگۈزگەن.

« ھەفت پەيكەر » نىزامى گەنجىۋىنىڭ خەمسىدىكى مەشھۇر ئەسەرلەرنىڭ بىرى، يەنە « يەتتە گۈمبەز » دەپمۇ ئاتىلىدۇ. « ھەفت پەيكەر » ئەسلى مەسنەۋى شەكلىدە يېزىلغان يەتتە كىچىك داستان بولۇپ، ئىرانلىق فەرەنگىس پەرۋىزى تەرىپىدىن « يەتتە گۈمبەز ھەققىدىكى ھېكايە » نامى بىلەن بالىلار چۆچىكىگە ئايلاندۇرغان.

بالىلار چۆچىكى شەكلىدە يېزىلغان بۇ ئەسەر سۆز - ئىبارىلىرى ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك، ۋەقەلىكلىرى قىزىقارلىق بولۇپ، پارس، تاجىك كلاسسىك ئەدەبىياتىدا بەلگىلىك تەسىرگە ئىگە. بۇ ئەسەر 1928 — 1929 - يىللىرى تېھراندا نەشر قىلىنغان پارسچە نۇسخىسىدىن تەرجىمە قىلىندى.

ئۆزلەشتۈرگۈچىدىن:

ئالدى بىلەن بۇ داستاننىڭ قەيەردە ۋۇجۇدقا كەلگەنلىكىنى بىلىۋېلىشىمىز زۆرۈر. بۇنىڭدىن مىڭ

يىل ئىلگىرى ئىران دۆلىتىگە يەزدىگە I دېگەن پادىشاھ ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. ئۇنىڭ پەرزەنتى يوق ئىدى، چۈنكى پەرزەنتلىرى گۆدەك چاغللىرىدىلا ئۆلۈپ كەتكەنىدى. شۇنداق زامانلار بولدىكى، خۇدا ئۇنىڭغا بىر ئوغۇل ئاتا قىلدى. ئۇنىڭغا بەھرام دېگەن ئىسىم قويۇلدى. ئۇ كېيىن «بەھرام گور» دەپ نام ئالدى.

بەھرام دۇنياغا كېلىشى بىلەن تەڭ مەملىكەت مۆتىۋەرلىرى يەزدىگە I گە پەرزەنتىنىڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشى ۋە ئوبدان تەربىيىلىنىشى ئۈچۈن، ئۇنى يەمەن مەملىكىتىگە ئەۋەتىش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىشتى. يەزدىگە بەھرامنى جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرىدىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلدى ۋە ئۇنى يەمەن مەملىكىتىنىڭ ئۇلۇغ زاتلىرىدىن بىرى بولغان نەئماننىڭ تەربىيىسىگە تاپشۇردى.

*

*

يەمەن مەملىكىتى ئىنتايىن ئىسسىق جاي ئىدى. شۇ سەۋەبتىن بەھرام تۆت ياشقا توشقاندا، نەئمان خۇش ھاۋالىق بىر جايدا ئۇنىڭغا ئاتاپ دۇنيادا تەڭداشسىز بىر قەسىر بىنا قىلىشنى توغرا تاپتى. بۇ ئىش ئۈچۈن سەمىنار ئىسىملىك ئۇستا مەمارچى ئېلىپ كېلىندى. بەش يىل جاپالىق ئىشلەش ئارقىلىق جەننەتتەك گۈزەل قەسىر ئاسمان - پەلەك قەد كۆتۈردى. بۇ قەسىرگە شۇنداق رەڭلەر بېرىلگەنكى، ئەتىگەنلىكى كۆك، چۈشتە سېرىق، بۆلۈتلۈك چاغلاردا ئاق كۆرۈنەتتى. بۇ ھەشەمەتلىك قەسىرگە «خۇرنەك» دەپ ئات قويۇلدى. بەھرام مانا مۇشۇ گۈزەل قەسىردە ئۆسۈپ چوڭ بولۇپ، دەرس ئوقۇشقا كىرىشتى. ئۇ شۇ زاماندىكى ھەممە ئىلىملارنى ئۆگەندى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە چەۋەندازلىق، ئوق ئېتىش ۋە شىكار قىلىشنى ناھايىتى ئوبدان ئۆگىنىۋالدى. ئۇ چىرايلىق ھايۋانلاردىن گورخەر (قۇلان) ئوۋلاشنى ئىنتايىن ياخشى كۆرەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ پادىشاھلىق قىلغان دەۋرلىرىدە شاھلار ئۇنى «شاھ بەھرام گور» دەپ ئاتىشاتتى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بەھرام ئۆز قەسىرىدە سەيلە قىلىۋېتىپ كۆزى بىردىنلا بىر ئۆيگە چۈشتى. بۇ ئۆينىڭ ئىشىكىنى ھېچكىم ئېچىپ باقمىغانىدى. بەھرام قەسىر باقاۋۇلىدىن ئاچقۇچنى ئېلىپ ئۆيگە كىردى. ئۆي شۇنداق گۈزەل ۋە ھەشەمەتلىك ئىدى، تامغا يەتتە مەملىكەتنىڭ يەتتە گۈزەل مەلىكىسىنىڭ رەسمى ئېسىقلىق تۇراتتى. بەھرام بۇ رەسىملەرنى كۆرۈپ تەئەججۈپلەندى. ئۆيدىن چىقىپ ئىشىككە قۇلۇپ سالدى ۋە: «كىمكى بۇ جايغا كىرگۈچى بولىدىكەن، جېنىنى تېنىدىن جۇدا قىلىمەن» دېدى.

نۇرغۇن يىللار ئۆتتى. بەھرام چوڭ بولدى. ئۇنىڭ دادىسى — ئىران شاھى يەزدىگە I ئالەمدىن ئۆتتى. ھەر جەھەتتىن يېتىلگەن بەھرام ئۆز ۋەتىنىگە قايتتى ۋە سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرۇپ ئادىللىق بىلەن پادىشاھلىق قىلدى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بەھرام بالىلىق چاغللىرىنى ۋە شۇ گۈزەل قەسىرنى ئەسلەپ، شۇ قەسىردىكى ئۆيلەرنىڭ بىرىدە كۆرگەن، ئۆزىنى بەكمۇ خۇرسەن قىلغان يەتتە مەملىكەتتىكى يەتتە مەلىكىسىنىڭ رەسمىنى يادىغا ئالدى. شۇ قىزلارنى ئىزدەپ تېپىپ، ئەمرىگە ئېلىش قارارىغا كەلدى. شۇنداق بۇ ئىش ئۈچۈن بەھرام يەتتە مەملىكەتكە نۇرغۇن سوۋغا - سالام بىلەن ئەلچى ئەۋەتتى. شۇنداق

قىلىپ يەتتە گۈزەل مەلىكە ئۇنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىندى. بەھرام ناھايىتى خۇشال بولدى ھەم ئۇلار ئۈچۈن يەتتە رەڭدە يەتتە گۈمبەز ياساش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى. ئىككى يىللىق مۇددەتتە يەتتە رەڭدىكى يەتتە كۆركەم گۈمبەز بىنا بولدى. بەھرام يەتتە قىزنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا يەتتە گۈمبەزگە ئورۇنلاشتۇردى. ئۆزى بولسا ھەپتىنىڭ ھەر بىر كۈنىدە بىر خىل رەڭلىك كىيىم كىيىپ، كىيىمنىڭ رەڭگىدىكى گۈمبەزگە باراتتى. شۇ گۈمبەزدىكى گۈزەل مەلىكە ئۇنىڭغا قىزىقارلىق ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرەتتى. شۇنداق قىلىپ يەتتە گۈمبەز ھەققىدىكى بۇ ئەپسانە ۋۇجۇدقا كەلدى.

* * *

شەنبە كۈنى بەھرام قارا كىيىم كىيىپ قارا گۈمبەزگە كەلدى. بۇ گۈمبەزنىڭ بانۇسى ھىندى شاھنىڭ قىزى ئىدى. ئۇ مۇنۇ ھېكايىنى سۆزلىدى:

قارا كىيىملىك پادىشاھ

بۇرۇنقى زاماندا ناھايىتى سەلتەنەتلىك ۋە ئادىل بىر پادىشاھ ئۆتكەن بولۇپ، دائىم باشقىلارغا خەير - نېھسان ۋە مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئۇ ناھايىتى چوڭ ۋە ھەشەمەتلىك بىر مېھمانخانا سالدۇرغان بولۇپ، ئۆز شەھىرىگە كەلگەن ھەرقانداق غېرىب - مۇساپىرنى شۇ مېھمانخانىدا ئوبدان كۈتۈۋالاتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە باشتىن - ئاياغ قارا كىيىنگەن بىر مۇساپىر بۇ شەھەرگە كەلدى. ئۇ پادىشاھ ھۇزۇرىغا ئېلىپ كېلىندى. پادىشاھ ئۇنىڭغا مېھرىبانلىق كۆرسەتتى. مۇساپىر غىزالىنىپ بولغاندىن كېيىن، پادىشاھ ئۇنىڭدىن:

— نېمە ئۈچۈن قارا كىيىم كىيىۋالدىڭىز؟ — دەپ سورىدى.

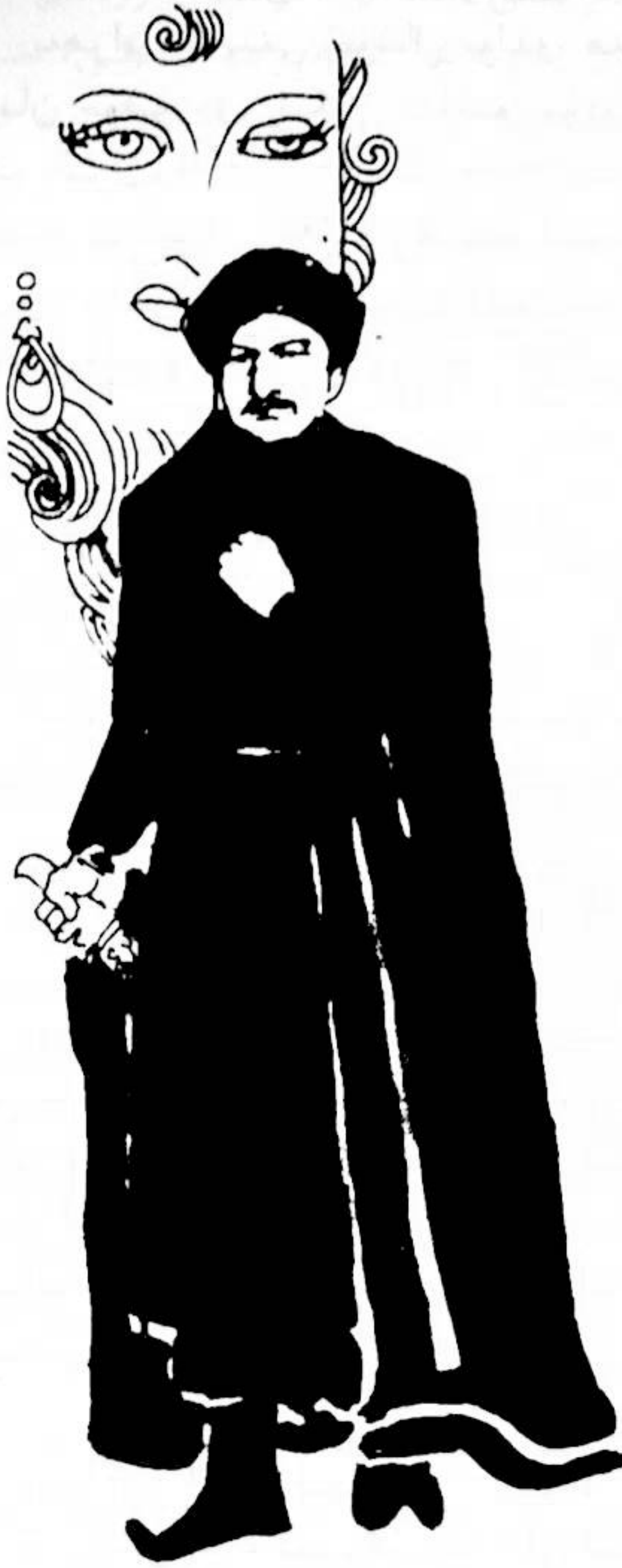
مۇساپىر قارا كىيىم كىيىشىنىڭ سەۋەبىنى سۆزلەشنى خالىمايتتى. لېكىن، پادىشاھ قاتتىق تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئامالسىز:

— چىن مەملىكىتىدە مەدھۇشان دەيدىغان مىسالى جەننەتتەك بىر شەھەر بار. ئۇ جايدىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى شۇنداق كېلىشكەن، ئەمما ئۇلار داۋاملىق قارا كىيىم كىيىدۇ، — دېدى. دە، ئورنىدىن تۇرۇپلا سىرتقا قاراپ ماڭدى.

قىسسىچى كەتتى تۇرۇپ،

قىسسە قالدى سىر بولۇپ.

شاھ قارا كىيىملىكلەر شەھىرىنى كۆرۈشكە مۇشتاق بولدى ۋە كۆڭلىدە ئۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ قارا كىيىم كىيىشىدىكى سەۋەبىنى بىلىشكە ئىنتىلدى. ئۇ سەپەر تەييارلىقلىرىنى پۈتتۈرۈپ، ھېچكىمگە تۇيدۇرماستىن يولغا چىقتى. ئۇنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكى ۋە بېشىغا نېمە كۈنلەرنىڭ چۈشكەنلىكىنىمۇ ھېچكىم بىلمىدى.

خېلى ۋاقتلار ئۆتكەندىن كېيىن، پادىشاھ سەپەردىن قايتىپ كەلدى. ئۇ باشتىن - ئاياغ قارا كىيىنگەندى. ھېچكىم ئۇنىڭدىن گەپ سوراقتا جۈرئەت قىلالمىدى. بىر كۈنى ئاخشىمى بىر گۈزەل مەلىكە ئۇنىڭدىن سورىدى:

— ئەي كېرەملىك شاھىم، شۇنچە ۋاقتتىن بېرى قەيەرگە باردىلا؟ باشلىرىغا نېمە كۈنلەر چۈشتى؟ نېمە ئۈچۈن قارا كىيىم كىيىۋالدىلا؟

پادىشاھ بۇ گۈزەل مەلىكەگە سىرىمنى ساقلايدۇ دەپ ئىشەنگەنلىكتىن، ئۆز ھېكايىسىنى سۆزلەپ بەردى:

— مەن قارا كىيىملىكلەر شەھىرىنى كۆرۈشنى ۋە ئۇلارنىڭ نېمە ئۈچۈن قارا كىيىم كىيىدىغانلىقىنى بىلىشنى ئارزۇ قىلغانىدىم. ئەمما، ئۇ شەھەرنىڭ دۇنيانىڭ قايسى يېرىدە ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتىم. كېيىن چىن مەملىكىتىدە ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، سەپەر تەييارلىقنى ھازىرلاپ يولغا چىقتىم. ئۇ يەرنى مىڭ بىر مۇشەققەتتە تاپتىم.

سورىدىم ئاشۇ شەھەرنىڭ نامىنى مەن نەچچە رەت، باردىمۇ كۆردۈم، دېمەك يولغاچ ئۇنى كۆرمەك نىيەت.

ئۇ ئىنتايىن گۈزەل شەھەر بولۇپ، ئادەملىرىنىڭ ھەممىسى بەكمۇ چىرايلىق ئىكەن. ئۇ يەردە بىر يىل تۇردۇم. بۇ جەرياندا ئۇ يەردىكىلەردىن نېمە ئۈچۈن قارا كىيىم كىيىدىغانلىقىنى سورىدىم. ھېچكىم بۇ توغرىدا بىر نېمە دېمىدى. بىر قاسساپقا پۇل - پۈچەك بېرىپ يېقىنلاشتىم. بىر كۈنى ئاخشىمى ئۇنىڭدىن قارا كىيىملىكلەر شەھىرى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلدىم. ئۇ مېنى بىر ۋەيرانە ئۆيگە باشلاپ باردى. ئۇ ئۆيدە بىر سېۋەت ئېسىقلىق تۇراتتى. قاسساپ مېنى سېۋەتتە ئولتۇرغۇزدى ۋە «كۆزۈڭنى يۇم» دېدى. كۆزلىرىمنى يۇمۇش بىلەن تەڭ سېۋەت كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. ناھايىتى قورقتۇم ۋە قىلغان ئىشىمغا پۇشايمان قىلدىم. سېۋەت بولسا يۇقىرى ئۆرلەۋەردى.

ئاسماندا تۇيۇقسىز يوغان بىر قۇش پەيدا بولدى. مەن زېمىنگە قايتىۋېلىش ئۈچۈن قۇشنىڭ پۇتىغا ئېسىلدىم. ئەمما، بۇ قۇش تېخىمۇ يۇقىرى ئۆرلىدى. قۇياش ئاسماننىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، قۇش ئاستا - ئاستا تۆۋەنلەپ، بىر يېشىللىققا قوندى.

بۇ قۇش ئۈچۈن مىڭلاپ دۇئا قىلدىم، قوللىرىمنى پۈتمىدىن جۇدا قىلدىم.

ئىنتايىن خۇشال بولدۇم. چۈنكى، بۇ جاي ناھايىتى چوڭ باغ بولۇپ، ئېرىقلىرىدا رەڭگارەڭ بېلىقلار ئۈزۈشۈپ يۈرەتتى. ھەممە جاي مېۋىلىك دەرەخلەر ۋە ھەرخىل گۈللەر بىلەن تولغانىدى.

بۇ گۈزەل باغدا خېلى ئۇزۇن سەيلە قىلدىم. مېۋىلەردىن يەپ قورسىقىمنى تويغۇزدۇم. ئۇنىڭدىن كېيىن دەرەخ سايىسىدە يېتىپ ئۇيقۇغا كەتتىم.

ئويغانسام كەچ بولۇپ، ئەتراپنى قاراڭغۇلۇق بېسىپتۇ. تۇيۇقسىز يىراقتا چىراغ نۇرى پەيدا بولۇپ، ئاستا - ئاستا ماڭا يېقىنلاشتى، قارىسام بىر-بىرىدىن گۈزەل قىزلار قوللىرىدا شام كۆتۈرگەن ھالدا كېلىۋېتىپتۇ.

قىزلار باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ، يىپەك گىلەم سېلىپ، ئۈستىگە ئالتۇن تەخت قويدى. ئۇلارنىڭ خۇش قامەتلىك گۈزەل مەلىكىسى تەخت ئۈستىدە خۇددى يېڭى كېلىنلەردەك نازلىنىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپقا نەزەر تاشلاپ:

— بۇ جايدا ئادەمزات بار ئىكەن، بېرىپ ئۇنى تۇتۇڭلار، ئەگەر زېمىندىن كەلگەن ئادەم بولسا، بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىڭلار، — دەپ بۇيرۇدى. قىزلاردىن بىرى مېنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. مەلىكە مەندىن ھال - ئەھۋال سورىدى ۋە ئۆز يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ:

— سىزنى كۆرگىنىمىزدىن ئىنتايىن خۇشالمىز، ئەزىز مېھمان. ئولتۇرۇشىمىزغا داخىل بولغايىسىز، — دېدى.

ئۇلار مېنى ئىنتايىن ياخشى كۈتۈۋېلىشتى. قەلبىم خۇشاللىق ۋە گۈزەللىكتىن ئاجايىپ شادلاندى. كۆڭلۈمدە مۇشۇ گۈزەل دۇنيادا ۋە ئاشۇ ئاي يۈزلۈك قىزلارنىڭ ئارىسىدا ياشىسام، يەر يۈزىدىكى ئادەملەرنىڭ غەم - غۇسسلىرىدىن يىراق تۇرسام، دەپ ئويلايتتىم. ھەممىدىن مۇھىمى، مەن مەلىكىگە ئاشىق بولغانىدىم. ئۇنىڭ ئىسمى تەركىناز ئىدى. شۇنداق چىرايلىق ئىدىكى، ئۇنىڭدىن ئايرىلىشنى خالىمايتتىم.

شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ بىلەن توي قىلىش قارارىغا كەلدىم. ئەتىسى يەنە كەچ بولدى. ھەممىمىز شادلىققا چۆمدۈق. مەلىكىگە ئۆزىنى بىر كۆرۈپلا ئاشىق بولغانلىقىمنى ئېيتىپ، توي تەلىپى قويدۇم. ئەمما، ئۇ زېمىندىن كەلگەن ھەرقانداق كىشى بىلەن توي قىلمايدىغانلىقىنى ئېيتتى. بىر مەھەل دۇنيا كۆزۈمگە قاراڭغۇ ۋە تار كۆرۈندى. قەلبىم غەم - غۇسسگە تولدى. ئۇنىڭدىن ھەرقانچە ئۆتۈنگەن، ھەتتا كۆزلىرىمدىن يامغۇر كەبى ياش تۆككەن بولساممۇ، تەلىپىمنى قوبۇل قىلمىدى.

ئاشۇ كېچىدىن باشلاپ ئېغىر ئازاب - ئوقۇبەتكە مۇپتىلا بولدۇم. ئۈچىنچى ئاخشامغا كەلگەندە ئۇيقۇ ۋە خاتىرجەملىكنى پۈتۈنلەي يوقاتتىم. ئاخىر ئۆزۈمنى مەلىكىنىڭ ئالدىغا تاشلىدىم ۋە ئۇنىڭدىن تەلىپىمنى قوبۇل قىلىشنى ئۆتۈندۈم. مەلىكە مېنىڭ ئىنتايىن ئازابلىنىۋاتقانلىقىمنى كۆرگەندىن كېيىن:

— بولىدۇ، تەلىپىڭىزنى قوبۇل قىلاي. لېكىن كۆزىڭىزنى بىردەم يۇمۇپ ئاندىن ئېچىڭ، — دېدى.

خۇشاللىقىمدىن قىن - قىنىمغا پاتماي، شۇ زامانلا كۆزۈمنى يۇمدۇم. كېيىن كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام، مېنى ئاسمانغا ئېلىپ چىققان ھېلىقى سېۋەت ئىچىدە تۇرىمەن. بۇ نۆۋەت سېۋەت مېنى ھېلىقى ۋەيرانە ئۆيگە قايتۇرۇپ كەلگەنىدى. ئازابتىن ئۆلگىلى تاسلا قالدىم. شۇنداق، ئۇلار مېنى ئاشۇ گۈزەل دۇنيادىن مەھرۇم قىلىشتى.

يېنىمدا قاسساپ دوستۇم تۇراتتى. ئۇ سېۋەتنى چۈشۈرۈپ مېنى چىقىرىۋالدى. دەرد - ھەسرەتتىن ئۇنىڭغا گەپ قىلغۇدەكمۇ ھالىم قالمىغانىدى. ئۇ ھالىمغا ئېچىنىپ:

— ئەي ئەزىز دوستۇم، ئازابلانما! مۇشۇ شەھەرنىڭ ھەممە كىشىلىرى مۇشۇ سېۋەت بىلەن ئاشۇ جەننەتتەك جايغا بارغان ھەمدە ئاشۇ گۈزەل مەلىكىگە ئاشىق بولۇپ، مۇراد - مەقسەتلىرىگە يېتەلمەي، ئارماندا قايىتىپ كېلىپ، خاپىلىقتىن قارا كىيىنىشكەندى. چۈنكى، ئۇ مەلىكە زېمىنىدىن بارغان ھەرقانداق ئادەم بىلەن توي قىلىشنى خالىمايدۇ. ئەمدى بۇ شەھەر خەلقلىرىنىڭ نېمە سەۋەبتىن قارا كىيىم كىيىدىغانلىقىنى بىلگەنسەن؟ — دېدى.

پادىشاھ بۇ ھېكايىسىنى تۈگىتىپ مەلىكىگە:

— شۇنداق قىلىپ مەنمۇ شۇنىڭدىن باشلاپ قارا كىيىملىكلەرنىڭ ئەزاسى بولۇپ، قارا كىيىم كىيىدىغان بولدۇم ھەم «قارا كىيىملىك پادىشاھ» دەپ نام ئالدىم، — دېدى.

جاھان ئىچرە يەتتە رەڭ بار، پەقەت قارا رەڭلا ئەلا،
رەڭلەر ئىچرە، يەتمەس ھەرگىز ئېسىللىكتە ھېچ رەڭ ئاڭا.

*

*

يەكشەنبە كۈنى نۆۋەت سېرىق گۈمبەزگە كەلگەندى. بەھرام سېرىق كىيىم كىيىپ ئۇ يەرگە باردى. رۇم پادىشاھىنىڭ قىزى «كېنەزە كېۋرۇش پادىشاھ» ھېكايىسىنى باشلىدى.

كېنەزە كېۋرۇش پادىشاھ

ئىراقنىڭ مەلۇم بىر شەھىرىدە ناھايىتى مېھرىبان ۋە ئادىل بىر پادىشاھ ياشايتتى. داخانلار ئۇنىڭغا: «ئەگەر توي قىلساڭ، بەختسىز بولسەن» دەپ بېشارەت بەرگەنلىكتىن، ئۇ كۆپ يىللاردىن بېرى توي قىلىپ، خوتۇن - بالىلىق بولۇشنى خالىماي تەنھا تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتاتتى. ئەمما، پادىشاھ يالغۇزلۇق ئازابىدىن قىيىنلاشتى. ئاخىر بۇ ئازابتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بىرقانچە چىرايلىق كېنەزەك سېتىۋالدى. پادىشاھ ئوردىسىدا قېرىپ مۈكچىيىپ قالغان بىر موماي بار ئىدى. ئۇ قىزلار ئوردىغا كېلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن، ئۇلارنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا: «پادىشاھ سېنى ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ، سېنى ئەمىرگە ئالماقچى ئىكەن، سەن ئوردىنىڭ بانۇسى ۋە پادىشاھنىڭ خانىشى بولسەن» دەپ ئالدىدى. كېنەزەكلەر ئۆز - ئۆزىدىن مەغرۇرلىنىپ، خىزمىتىنى ۋە ئۆزلىرىنىڭ كېنەزەك ئىكەنلىكىنى يادىدىن چىقىرىپ قويۇشتى. پادىشاھ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ئىنتايىن غەزەپلەندى. — دە، ئۇلارنى دەرھال سېتىۋەتتى. ھېچ ۋاقىت ھەرقانداق قىز بىلەن توي قىلماسلىق قارارىغا كەلدى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئادىل پادىشاھ كېنەزەك سېتىۋېلىپ، يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىنلا سېتىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن «كېنەزە كېۋرۇش پادىشاھ» دەپ نام ئالدى.

ساتتى كېنەزەكلەرنى شاھ، ئۇلاردىن بولدى يىراق،

كېنەزەكېۋرۇشلۇقتا جاھاندا ئالدى ئاتاق.

لېكىن، ھېچكىم پادىشاھنىڭ جورىسىز ئۆتۈۋاتقىنىدىن ھەسرەت چېكىدىغانلىقىنى ئوقمايتتى. ئۇ

دائىم مەجەز - خۇلقى بەلەن، ھۆسن - جامالى گۈزەل، مېھرىبان بىر قىزغا ئۆيلىنىپ، تەنھالىقتىن قۇتۇلۇشنى ئىستەيتتى.

نۇرغۇن ۋاقىت ئۆتتى. بىر كۈنى غۇلاملار پادىشاھقا بىر قۇلپۇرۇشنىڭ نۇرغۇن چىرايلىق قىزلارنى ئېلىپ شەھەرگە كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلىشتى. پادىشاھ ئەمىرلىرىگە قۇلپۇرۇشنى كېنىزەكلەرى بىلەن قوشۇپ ئوردىغا ئەكەلشنى بۇيرۇدى. ئۇلار ئوردىغا ئېلىپ كېلىندى. پادىشاھ كېنىزەكلەرگە بىر - بىردىن قاراپ چىقتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا چىرايلىق بىر قىز بار ئىدى. پادىشاھ ئۇ قىزنى ياقتۇرۇپ قالدى ۋە ئۇنى سېتىۋېلىش قارارىغا كېلىپ ئۇنىڭ باھاسىنى سورىغانىدى، قۇلپۇرۇش:

— ئەي پادىشاھنىڭ، بۇ چىرايلىق كېنىزەك سىلگە ئەسقاتمايدۇ. ئۇ چىرايلىق بولغىنى بىلەن ھەرقانداق ئەر كىشىگە ياتلىق بولۇشقا ئۇنىمايدۇ. ئۇنى سېتىۋالغانلار دەرھال قايتۇرۇپ بېرىشتى. ئەڭ ياخشى بۇ كېنىزەكنى سېتىۋېلىش نىيەتلىرىدىن يېنىپ، باشقا قىز تاللىسالا، — دېدى. پادىشاھ شۇ گۈزەل كېنىزەكتىن باشقىسىنى سېتىۋېلىشنى خالىمىدى ۋە ئۇنى سېتىۋالدى. ئۇ ئىنتايىن ئەقىللىق ۋە ئىشچان قىز ئىدى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھېلىقى كېنىزەكلەرنى ئالدىغان ھىلىگەر موماي قىزنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ئۇنى يولدىن چىقىرىش كويىدا:

— پادىشاھنىڭ سېنى ئوردىغا بانۇ، ئۆزىگە خانىش قىلغۇسى بار، — دېدى.

بۇ ئەقىللىق كېنىزەك ئۇنى زاڭلىق قىلىپ:

— مەن ھېچقانداق كىشىگە ياتلىق بولمايمەن. ھەتتا مەملىكتىڭلارنىڭ پادىشاھى بولغان تەقدىردىمۇ، — دەپ جاۋاب بەردى.

پادىشاھ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ، ھىلىگەر موماينى ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتتى. كېنىزەك پادىشاھ ئوردىسىدا ئۇزۇن مۇددەت خىزمەت قىلدى. ئۇنىڭدىن ھېچقانداق خاتالىق سادىر بولمىدى. پادىشاھ كېنىزەكنىڭ خىزمەتلەرنى ئوبدان ئىشلىگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنى تېخىمۇ ياخشى كۆرۈپ قالدى.

بىر كۈنى ئاخشىمى پادىشاھ كېنىزەك بىلەن سۆھبەتلىشىۋېتىپ ئۇنىڭغا:

— سەندىن بىر سوئال سورىماقچىمەن، ئاۋۋال راست گەپ قىلىشقا ۋەدە بەرگىن، — دېدى.

سوئالىم بار ئېيتاي ساڭا، ئۇنى ئاڭلا،

راست گەپ ئۈچۈن ئالدىن ۋەدە بەرگىن ماڭا.

كېنىزەك راست گەپ قىلىشقا ۋەدە بەردى.

— نېمە ئۈچۈن ئۆزۈڭنى مەندىن قاچۇرۇپ يۈرسەن ۋە نېمە سەۋەبتىن ئەرگە تېگىشنى خالىمايسەن؟ — دەپ سورىدى پادىشاھ.

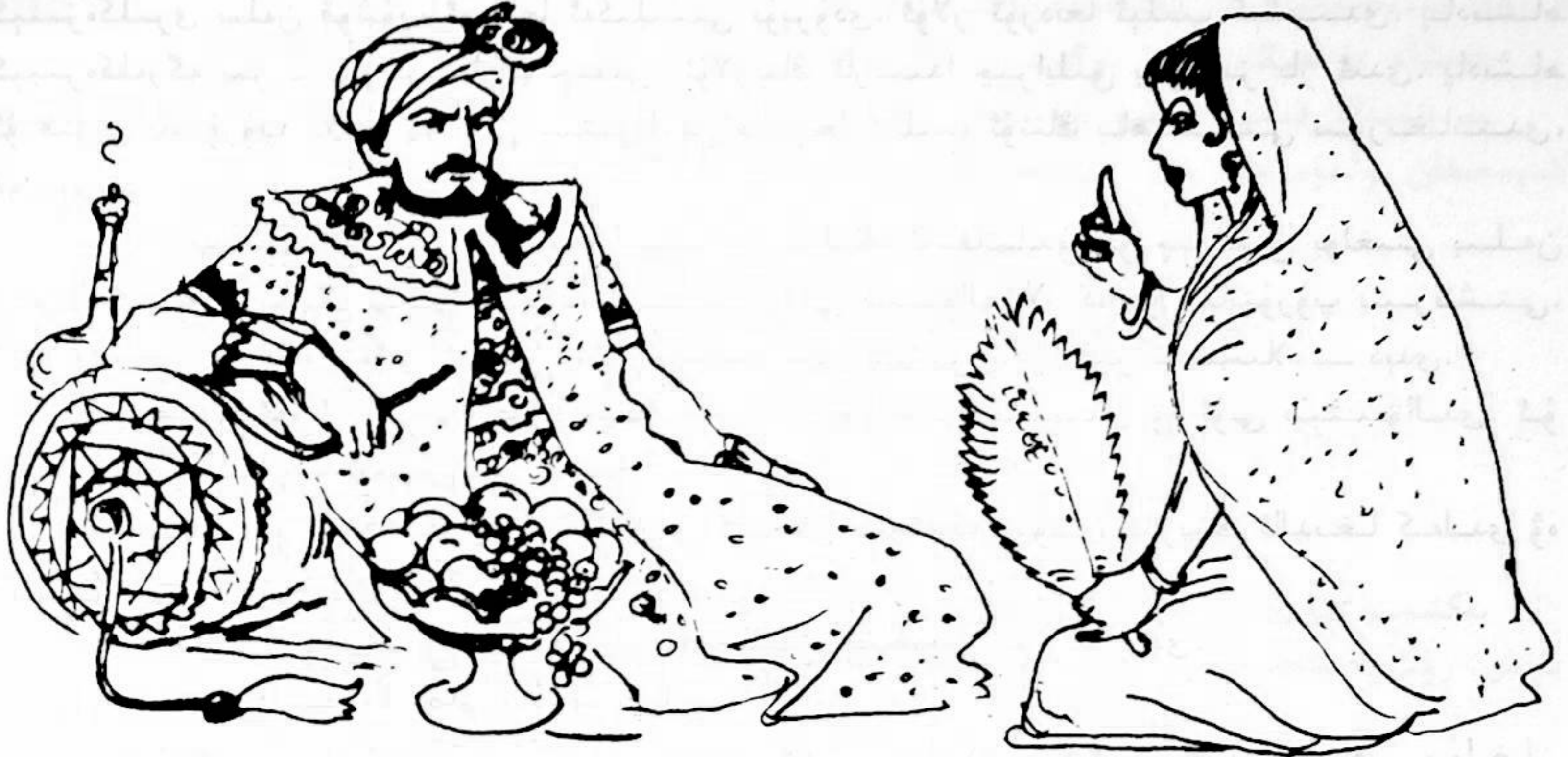
— بىزنىڭ ئائىلىدىكى ئاياللارنىڭ ھەممىسى تۇغۇت ۋاقتىدا ئۆلۈپ كەتكەن، مۇشۇ سەۋەبتىن مەن ئەرگە تېگىشنى خالىمايمەن، — دېدى كېنىزەك ۋە ئارقىدىن، — مېنىڭمۇ سىلىدىن سورايدىغان

سوئالىم بار، ئۆزلىرىڭمۇ راست گەپ قىلىشلىرىنى سورايمەن، — دېدى.

پادىشاھ مەلىكىنىڭ تەلپىگە خۇشاللىق بىلەن ماقۇل بولدى.

— سىلى نېمە سەۋەبتىن ئىلگىرىكى كېنىزەكلەرنى سېتىۋېلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىنلا سېتىۋەتتىلە؟ — دەپ سورىدى كېنىزەك.

— ھېلىقى كېنىزەكلەرنى سېتىۋېتىشىمنىڭ سەۋەبى شۇكى، — دەپ سۆز باشلىدى پادىشاھ، — ئۇلارنىڭ ھەممىسى كۆڭلىدە مەن بىلەن توي قىلىپ، ئوردىنىڭ بانۇلىرىدىن بولۇشنى ئويلاپ،

خىزمىتىمنى قىلمىدى. مېنىڭ مال - دۇنيايمنى كۆزلەشتى. ئايال كىشى دېگەن پاك بولۇشى، ئېرىنى چىن دىلىدىن ياخشى كۆرۈشى، ھەرگىز ئۇنىڭ مال - دۇنياسىنى ۋە مەرتىۋىسىنى كۆزلىمەسلىكى كېرەك. سەن مېنىڭ ئىلگىرىكى كېنىزەكلەردىن مېھرىبان ۋە ۋاپادار ئىكەنسەن، مال - دۇنيايمغىمۇ كۆز تىكمەيدىكەنسەن. ئوردىغا بانۇ بولۇش خىيالىدىمۇ ئەمەسكەنسەن. شۇ سەۋەبتىن سېنى ياقتۇرۇپ قالدىم. سەندىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىمايمەن. گەرچە خوتۇن ئالمايمەن دەپ قەسەم ئىچكەن بولساممۇ، سېنى خوتۇنلۇققا ئالماقچىمەن.

ئەمما، قىز پادىشاھنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلمىدى. ئارىدىن خېلى ۋاقىتلار ئۆتتى. پادىشاھ بۇ مېھرىبان كېنىزەككە ئاشىق بولغاچقا، ئۇنى ئەمرىگە ئېلىش خىيالىدا ساراڭ بولايلا دەپ قالغانىدى. ئوردىدىن ھەيدىۋېتىلگەن ھېلىقى ھىيلىگەر موماي پادىشاھنىڭ كېنىزەككە ئاشىق - بىقارار بولغانلىقىنى ئۇقۇپ، ئوردىغا كەلدى ۋە پادىشاھتىن سۆزلىشىشنى ئۆتۈندى. پادىشاھ ماقۇل بولدى. موماي پادىشاھقا:

— ئۇ قىزنى ئىندەككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، باشقا بىر كېنىزەكنى ئوردىغا ئەكىلىپ، كۆرۈنۈشتە ئۇنىڭغا تازا مېھرىبانلىق قىلسىلا. شۇندىلا، قىز ئۇنىڭغا ھەسەت قىلىدۇ - دە، سىلى بىلەن توي قىلىشقا رازى بولىدۇ، — دېدى.

پادىشاھ بۇنىڭدىن باشقا چارە يوقلۇقىنى پەملەپ، يەنە بىر كېنىزەك سېتىۋېلىپ، كۆرۈنۈشتە ئۇنىڭغا مېھرىبانلىق قىلدى، لېكىن ئۇ كېنىزەكنى ياخشى كۆرمەيتتى. يەنىلا ئاۋۋالقى كېنىزەكنىڭ ئىشىقىدا كۆيەتتى.

كۈنلەر ئۆتكەنسېرى كېنىزەك بۇ ھالدىن ناھايىتى خاپا بولدى. ئۇ بۇ ئىشنىڭ ھېلىقى موماينىڭ ھىيلىسى ئىكەنلىكىنى پەملىگەن بولسىمۇ، يەنىلا سەۋر - تاقەت قىلىپ ھېچ نەرسە دېمىدى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ پادىشاھ يالغۇز قالغان چاغدا ئۇنىڭغا :
 — ئەگەر كىمىنىڭ سىزگە ئاشۇ قىزنى ئۆيگە ئەكىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇشنى
 ئۆگەتكەنلىكىنى دەپ بەرسىڭىز، ھەرقانداق تەلىپىڭىز بولسا ئورۇندايمەن، — دېدى.
 — ھېلىقى موماي شۇنداق قىلىشقا ئۆگەتتى، — دېدى پادىشاھ.
 قىز ۋەدىسى بويىچە پادىشاھ بىلەن توي قىلىشقا قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھنىڭ ئارزۇسى
 ئەمەلگە ئېشىپ، ئىككىيلەن توي قىلىپ بەختلىك تۇرمۇش كەچۈردى.

سۇلايمان ۋە بىلىقسى ①

ھەزرىتى سۇلايمان ئۇلۇغ پەيغەمبەرلەردىن ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ ئۆز زامانىسىدا
 ناھايىتى باي ئىدى، ھەممە ھايۋاننىڭ تىلىنى بىلەتتى ھەمدە ئۇلار بىلەن سۆزلىشەلەيتتى. شۇ زاماندا
 پۈتۈن دۇنياغا پادىشاھلىق قىلاتتى. ئۇنىڭ بىر ئوغلى بولۇپ، پۈت - قوللىرى پالەچ ئىدى، ھېچقانداق
 ھەرىكەت قىلالمايتتى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە سۇلايمان پەيغەمبەر خوتۇنى بىلىقسى بىلەن ئولتۇراتتى، بىلىقسى ئۇنىڭغا :
 — ھەر ئىككىمىز ساغلام تۇرۇقلۇق، نېمە ئۈچۈن پەرزەنتىمىز مۇشۇنداق پالەچ ۋە كېسەلچان
 تۆرەلدى؟ بۇ قېتىم جەبرائىل ۋەھىي ئېلىپ كەلسە، بۇ ئەھۋالنى ئۇنىڭغا دېسىڭىز ھەمدە ئالادىن
 ئوغللىمىزنىڭ كېسەلىگە شىپالىق تىلىسىڭىز، — دېدى.
 سۇلايمان پەيغەمبەر خوتۇننىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولۇپ، جەبرائىلنىڭ تېزرىك يېتىپ كېلىشىنى
 ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتتى.

سۇلايمان بۇ سۆزدىن خۇشال بىنەزىر،
 جەبرائىل يولىغا بولدى مۇنتەزىر.

نۇرغۇن زامانلار ئۆتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە جەبرائىل سۇلايماننىڭ ئالدىغا كەلدى. ھەزرىتى
 سۇلايمان ئوغللىنىڭ كېسەللىك ئەھۋالىنى ئۇنىڭغا ئېيتتى، ئاللاتائالادىن ئوغللىغا تەن دۇرۇسلۇق ئاتا
 قىلىشىنى تىلىدى.

جەبرائىل ئاللاتائالانىڭ دەرگاھىغا بېرىپ ئۇنىڭغا:

— پەيغەمبەر ئىكەن سۇلايماننىڭ بىر پەرزەنتى بولۇپ، پۈت - قولى پالەچ ئىكەن، ھەرىكەت
 قىلالمايدىكەن. مەندىن ئوغللىنىڭ داۋاسىنى تېپىپ كېلىشىنى ئىلتىماس قىلدى، — دېدى.
 ئاللا جەبرائىلغا ئېيتتى:

— بېرىپ سۇلايمانغا ئېيتقىن، بالىسىنىڭ پۈت - قولىنىڭ ساق - سالامەت بولۇشىنى
 ئىستىسە، ئەر - خوتۇن بىر - بىرىنىڭ سوئاللىرىغا راستچىللىق بىلەن جاۋاب بېرىشىمۇن! — دېدى.
 جەبرائىل سۇلايمان پەيغەمبەرگە ئاللاننىڭ ۋەھىسىنى يەتكۈزدى.

① بۇ ھېكايە «كېنىزە كېپۈرۈش پادىشاھ» ھېكايىسىنىڭ داۋامى بولۇپ، ئۇنى سېرىق گۈمبەز مەلىكىسى يەكشەنبە كۈنى
 بەھرامغا سۆزلەپ بەرگەن.

سۇلايمان پەيغەمبەر بۇنىڭدىن خۇرسەن بولۇپ، بىلىقىستىن سورىدى: «ئەي سۇلايمان، سەن مەندىن باشقا ئەرگە نەزىرىڭنى سالغانىدىڭ؟»
 — ئەي سۇلايمان! مەن سىزنى ھەرقانداق ئەرگە تەڭ قىلمايمەن. چۈنكى، سىز جاھاندىكى
 ئىنتايىن مېھرىبان، باي ۋە ئالىي مەرتىۋىلىك پادىشاھسىز. ئىلگىرى سىز خۇدانىڭ پەيغەمبىرى ۋە
 ئىنسانىيەتنىڭ يولباشچىسى بولغانلىقىڭىز ئۈچۈن، مەن گاھى چاغلاردا چىرايلىق يىگىتلەرنى
 كۆرگىنىمدە، ئۇلارنى ياخشى كۆرۈپ قالاتتىم، — دېدى بىلىقىس.
 بىلىقىس سۆزىنى تۈگىتىشى بىلەن تەڭ بالىنىڭ پالەچ قولى ھەرىكەتكە كەلدى — دە:
 — ئانا، قولۇم ساقايدى، — دېدى.

ئوغلنىڭ قولىنىڭ ساقايغانلىقىنى كۆرگەن ئاتا — ئانا ئىنتايىن خۇشال بولۇشتى. بىلىقىس
 ئېرىگە:

— ئەمدى مەن سىزدىن سوراپ باقاي، سىزمۇ راست گەپ قىلىڭ. بەلكىم بۇنىڭ بىلەن
 بالىمىزنىڭ پۈتمۈ ھەرىكەتلىنىپ قالار، — دېدى.

— نېمىنى خالىسىڭىز، شۇنى سوراڭ، — دېدى سۇلايمان.

— سىز ئاللانىڭ پەيغەمبىرى ۋە دۇنيادىكى مال — دۇنياسى ئەڭ جىق كىشىسىز، مۇشۇنداق
 تۈرۈقلۈك سىزمۇ باشقىلارنىڭ مال — دۇنياسىغا كۆز تىكىپ باققانمۇ؟ — دەپ سورىدى بىلىقىس.

— ھەر قانداق چاغدا بىرەر كىشى ماڭا ھاجىتى چۈشۈپ ئالدىمغا كەلسە، مەن ئۇنىڭ سوۋغات
 ئېلىپ كەلگەن — كەلمىگەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن قولىغا يوشۇرۇن قارايتتىم، — دېدى سۇلايمان.

سۇلايماننىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن تەڭ بالىنىڭ پالەچ پۈتمۈ ھەرىكەتكە كېلىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ
 يول مېڭىشقا باشلىدى.

شۇنداق قىلىپ سۇلايمان پەيغەمبەر بىلەن بىلىقىس راست گەپ قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ
 كېسەلچان پەرزەنتى ساقىيىپ، پۈت — قولى ھەرىكەتكە كەلدى. بۇنىڭدىن ھەممەيلەن خۇشال بولۇشتى.

* * *

دۈشەنبە كۈنى بەھرام كۆك رەڭلىك كىيىم كىيىپ، كۆك گۈمبەزگە كەلدى. كۆك گۈمبەز
 بانۇسى — مىسىر پادىشاھىنىڭ قىزى ئۇنىڭغا «بەشەر پەرزىكار» دېگەن ھېكايىنى سۆزلەپ بەردى.

بەشەر پەرزىكار

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىدا مىسىر شەھىرىدە بىر كىشى بار ئىدى. ھەممە كىشى ئۇنى ياخشى
 كۆرەتتى. ئۇنىڭ ئىسمى بەشەر بولۇپ، ئىنتايىن دانا ۋە پەرزىكار بولغاچقا، ئۇنى كىشىلەر «بەشەر
 پەرزىكار» دەپ ئاتىشاتتى. ئۇ پۈتۈن ئۆمرىنى خۇدا يولىدا ئۆتكۈزۈپ كەلگەن بولۇپ، ھېچقانداق يامان
 ئىشلارنى قىلمىغانىدى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بەشەر بىر كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى، بېشىغا قارا چۈمبەل سېلىۋالغان
 بىر ئايال ئۇچراپ قالدى. بىردىنلا قاتتىق شامال چىقىپ، ئۇ ئايالنىڭ چۈمبەلىنى يەرگە

چۈشۈرۈۋەتتى. ئۇ سۈمبۈل چاچ، قەددى - قامىتى كېلىشكەن ئايال ئىدى. بەشەر ئۇنى بىر كۆرۈپلا بىر ئەمەس، مىڭ مەرتىۋە ئاشىق بولدى.

بەشەر بۇ ئەھۋالدىن مەن گۇناھ ئۆتكۈزدۈم دەپ ناھايىتى بىئارام بولدى. دېمىسىمۇ ئۇ باشقىلارنىڭ خوتۇنىغا ئاشىق بولغانىدى. ئۇ بۇ ئايال بىلەن توي قىلالمايتتى. قىسقىسى، بەشەر پەرزكار ئۆمرىنى ياخشىلىق بىلەن ئۆتكۈزگەچكە، رەسۋالىق قورقۇنچىسى، ئاشىقلىق دەردى ئۇنى قىيناپ، كۆپ ئازاب چەكتى.

بەشەر ئاخىر ئۇ ئايالنى ئۇنتۇش مەقسىتىدە مۇساپىرلىق كەمىرىنى باغلاپ، پەلەستىندىكى

مۇقەددەس شەھەر بەيتۇلمۇقەددەسكە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەپەر ئۈستىدە مەيلىخا ئىسىملىك بىر كىشى بىلەن تونۇشۇپ قالدى. مەيلىخا ناھايىتى غەيۋەتخور، گەپدان ئادەم ئىدى. ئۇ ئاسمان - زېمىن، تاغ - دەريالار، دەشتلەر، ئىشقىلىپ دۇنيادىكى جىمىكى نەرسىلەرنىڭ قانداق ئىكەنلىكى، نېمە ئۈچۈن مەۋجۇت بولىدىغانلىقىنى بىلمەن، كەلگۈسىدىكى ئىشلاردىن خەۋەردارمەن: بۇنىڭدىن ئىلگىرى جادۇگەرلىك قىلىپ، ھەممە نەرسىنى تىللاغا ئايلاندۇرايلىتىم، شويىنىنى پۈۋلەپ قويسام يىلانغا ئايلاناتتى؛ قىسقىسى، دۇنيادىكى ھەممە بايلىقنىڭ ئاچقۇچى مېنىڭ قولۇمدا، دەيتتى. ئەڭ يامىنى شۇكى، مەيلىخاننىڭ شۇنداق ئەقىدىسى بار ئىدىكى، دۇنيادىكى ھەرقانداق بىر ئىش ئاللاننىڭ ئىلكىدە ئەمەس، يامغۇر، بوران ۋە مۇشۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزلۈكىدىن پەيدا بولغان دەيتتى.

ئۇنىڭ پوچىلىقى، ماختانچاقلىقى بەشەرنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى. ئاخىر ئۇ بەشەرنىڭ گەپلىرىگە قۇلاق سالمىدى. بەيتۇلمۇقەددەسكە قاراپ ماڭغان ئاشۇ كۈنلەر ئىنتايىن ئۇزۇنغا سوزۇلدى. ئۇلار بىر كۈنى گىياھسىز بىر چۆللۈككە يېتىپ كېلىشتى. ھەر ئىككىسى ناھايىتى ھالسىزلانغان ۋە چاڭقىغانىدى. ئۇلار سۇ تېپىش ئۈچۈن ھەر تەرەپكە چېپىشتى. تۇيۇقسىز ئۇلارنىڭ كۆزى بىر تۈپ چوڭ دەرەخنىڭ تۈۋىدىكى بۇلاققا چۈشتى. ئۇلار ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، سۇدىن قانغۇچە ئىچىشتى ۋە غىزالىنىپ ئۇيقۇغا كېتىشتى. ئۇيقۇدىن ئويغانغاندىن كېيىن، مەيلىخا بۇلاقتا يۇيۇنماقچى بولدى.

بەشەر ئۇنىڭغا بۇلاق سۈيىنى بۇلغىماسلىق ۋە ئۇزاق يوللاردىن كەلگەن مۇساپىرلارنى بۇ نېمەتتىن مەھرۇم قىلماسلىقىنى ئېيتقان بولسىمۇ، كۆڭلى پەس مەيلىخاغا بۇ گەپلەر تەسىر قىلمىدى. ئۇ كىيىملىرىنى سېلىۋېتىپ سۇغا چۈشتى ۋە بۇلاققا چۆكۈپ كەتتى. ئۇ خاتا قىلغانىدى. ئۇ بۇلاق بولماستىن، بەلكى ناھايىتى چوڭقۇر قۇدۇق ئىدى. بەشەر ھەرقانچە قىلىپمۇ، ئۇنى قۇتقۇزالمىدى. مەيلىخا ئۆز بېشىغا ئۆزى چىقتى. بەشەر ناھايىتى مېھرىبان ئادەم بولغاچقا، سەپەردىشىنىڭ ئۆلۈمىگە قايغۇرۇپ، خېلى ئۇزۇنغىچە ياش تۆكتى. ئاخىر ئورنىدىن تۇرۇپ مەيلىخاننىڭ كىيىم - كېچەك، پۇل - پۇچەكلىرىنى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنى تېپىپ، ئىشنىڭ جەرياننى ئېيتىپ بېرىش ئۈچۈن شەھەرگە قاراپ يول ئالدى.

بەشەر نۇرغۇن كۈنلەرنى تەنھالىق ۋە ئازاب ئىچىدە ئۆتكۈزۈپ، ئاخىر شەھەرگە يېتىپ كەلدى ۋە ئۇچرىغانلا كىشىگە مەيلىخاننىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى كۆرسىتىپ، ئۇنى تونۇيدىغان - تونۇمايدىغانلىقىنى سورىدى.

بىرقانچە كۈن ئۆتتى. بىر كۈنى بىر كىشى مەيلىخاننىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى كۆرۈپ، ئۇنى تونۇيدىغانلىقىنى ئېيتتى ۋە بەشەرگە ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ نەدىلىكىنى ئېيتىپ بەردى. بەشەر ئاشۇ كىشىنىڭ ئېيتىپ بەرگىنى بويىچە مەيلىخاننىڭ ئۆيىنى تېپىپ، ئىشىكىنى قاقىتى. ئىچىدىن بېشىغا چۈمبەل سېلىۋالغان بىر ئايال چىقىپ ئىشىكىنى ئاچتى ۋە بەشەرنى ئۆيىگە باشلىدى. بەشەر ئايالغا يۈز بەرگەن ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى ۋە مەيلىخاننىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنى ئالغىچ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى.

— مەيلىخان مېنىڭ ئېرىم ئىدى. ئۇ ئىنتايىن يالغانچى ۋە پەسكەش بولۇپ، ماڭا دائىم ئازار بېرەتتى. شۇنداقتىمۇ مەن ئۇنىڭ ئۆلۈمىگە قايغۇرمىن، — دەپ يىغلاشقا باشلىدى ئايال ۋە بىر ھازادىن كېيىن يىغىدىن توختاپ، — سىز باشقىلارنىڭ ھەقىقىگە قول ئۇزاتمايدىغان ئوبدان ئادەم ئىكەنسىز. مەيلىخاننىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنى ئەكېلىپ بەرگىنىڭىزگە رەھمەت. سىز ئىمانى كامىل ۋە راستچىل ئادەم ئىكەنسىز، خالىسىڭىز مېنى خوتۇنلۇققا ئېلىڭ، — دەپ يۈزىدىكى چۈمبىلىنى ئاچتى. ئۇ ئايال دەل بەشەر كوچىدا بىر كۆرۈپلا ئاشىق - بىقارار بولغان ئايال ئىدى. بەشەر بۇنىڭدىن بەكمۇ خۇرسەن بولدى ۋە ئاللاغا ھەمدۇ - سانا ئېيتىپ:

— مەن سىزگە ئۇزۇندىن بېرى ئاشىق ئىدىم. مۇرادىمنىڭ ھاسىل بولغىنىدىن ئىنتايىن خۇرسەنمەن، — دېدى.

شۇنىڭ بىلەن بەشەر راستچىللىقى ۋە دۇرۇسلۇقى بىلەن بەختىنى تاپتى.

* * *

سەيشەنبە كۈنى نۆۋەت رۇسىيە پادىشاھىنىڭ قىزىغا كەلدى. قىزىل گۈمبەزدە ئۇ بەھرامغا «قەلئەدىكى شاھبانۇ» دېگەن داستاننى بايان قىلدى.

قەلئەدىكى شاھبانۇ

قەدىمكى زاماندا رۇسىيەدە بىر پادىشاھ بار بولۇپ، ئۇنىڭ ھۆسن - جامالدا تەڭداشسىز بىر گۈزەل قىزى بار ئىدى. ئۇ قىز ئىنتايىن ئەقىللىق ئىدى، سېھىرگەرلىكىنىمۇ بىلەتتى. بۇ گۈزەل شاھبانۇغا نۇرغۇن يىگىتلەر ئەلچى ئەۋەتتى. ئەمما، شاھبانۇ ھېچقايسىسىغا ياتلىق بولۇشنى خالىمىدى. ئۇ مېنىڭ بولغۇسى ئېرىم شىجائەتلىك، ئەقىل - پاراسەتتە كامالەتكە يەتكەن بولۇشى كېرەك، دەپ ئويلايتتى. ئۇ ئاخىر دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئۆزىگە ئاشىق يىگىتلەرنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن، بىر ئېگىز تاغنىڭ ئۈستىگە كىرىش يولى ناھايىتى مەخپىي مۇستەھكەم بىر قورغان سېلىش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي تاغ ئۈستىدە ئاسمان پەلەك بىر ھەيۋەتلىك قەسىر قەد كۆتۈردى. شاھبانۇ ئاتىسىدىن ئۆزىنىڭ بارلىق كېنىزىكىنى ئېلىپ، قەسىرگە بېرىپ تۇرۇشى ئۈچۈن رۇخسەت سورىدى.

پادشاھ قىزىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتىپ قويماسلىق ئۈچۈن، يېتەرلىك ئوزۇق - تۈلۈك ۋە باشقا لازىملىق نەرسە - كېرەكلەرنى تەييارلاپ، كېنىزەك ۋە غۇلاملارنى قوشۇپ مەلىكىنى قەسىرگە يولغا سالدى.

شاھبانۇ سېھىرگەرلىك ھۈنرىنى ئىشقا سېلىپ، قەلئەنىڭ ئەتراپىنى تاش ۋە تۆمۈر بىلەن تىلىسىم قىلدى. كىمكى قەلئەگە يېقىن كېلىدىكەن، ئۇنىڭ كىرىش ئېغىزىنى تاپالماي ھالاك بولاتتى. شاھبانۇ قەسىرگە بارغاندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭغا كېلىدىغان ئەلچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. ئۇ كۆڭۈلدىكىدەك ھەمراھ تېپىش ئۈچۈن، ئاق پەردىگە قارا يىپەكتە گۈزەل چىرايىنى كەشتىلەپ، ئاستىغا: «مەن رۇس پادشاھىنىڭ مەلىكىسى بولىمەن. كىمكى مەن بىلەن توي قىلىشنى ئويلايدىكەن، بىرىنچىدىن، باتۇر ۋە ئابروۋىلۇق يىگىت بولۇشى؛ ئىككىنچىدىن، قەلئە ئەتراپىدىكى تىلىسىمنى يېشەلىشى؛ ئۈچىنچىدىن، قەلئەنىڭ يوشۇرۇن ئىشىكىنى تېپىپ ئىچىگە كىرەلىشى؛ تۆتىنچىدىن، مەن سورىغان ھەرقانداق سوئالغا توغرا جاۋاب بېرەلىشى كېرەك» دەپ يېزىپ، شەھەر دەرۋازىسىغا ئاستۇردى.

بۇ خەۋەر دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تارالغاندىن كېيىن، نۇرغۇن بەردەم يىگىتلەر بۇ يەرگە ئارقا - ئارقىدىن كېلىشتى. ئەمما، ئۇلارنىڭ ھەممىسى قەلئەنىڭ ئەتراپىدىكى تىلىسىمنى يېشەلمىدى ۋە يوشۇرۇن ئىشىكىنى تاپالماي ھالاك بولدى.

ئارىدىن نۇرغۇن ۋاقىت ئۆتتى. بىر كۈنى ياش ۋە باتۇر بىر شاھزادە شەھەر ئەتراپىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ شەھەر دەرۋازىسىغا ئېسىلغان شاھبانۇنىڭ رەسىمىنى كۆرۈپ قالدى - دە، شۇ زامان ئۇنىڭغا ئاشىق - بىقارار بولدى. شۇنىڭ بىلەن مەلىكىنىڭ شەرتىنى ئورۇنداش ئۈچۈن قەلئەگە بېرىشقا بەل باغلىدى.

ئۇ يىگىت ناھايىتى يۈرەكلىك ۋە باتۇر يىگىت بولسىمۇ، ئەمما سېھىرگەرلىكتىن خەۋىرى بولمىغاچقا، قەلئەنىڭ ئەتراپىدىكى تىلىسىمنى يېشەلمەيتتى ۋە يوشۇرۇن ئىشىكىنىمۇ تاپالمايتتى. بۇنى ئويلاپ، شاھزادىنى غەم باستى. ئۇ ھەرقانچە ئويلاپمۇ بۇ ئىشقا چارە تاپالمىدى. شاھزادە ھەركۈنى شەھەر دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ، ئۇزۇندىن - ئۇزۇن شاھبانۇنىڭ رەسىمىگە قاراپ ئولتۇرۇپ كېتەتتى، شاھبانۇنىڭ شەرتلىرىنى ئورۇنداش ئۈچۈن چارە ئىزدەيتتى، لېكىن چارە تاپالماي قاتتىق ئازابلىناتتى. بىر كۈنى بىر موماي شاھزادىنىڭ ھالىدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇنىڭغا مۇنداق مەسلىھەت بەردى:

— ئەي يىگىت، ھەركۈنى مەلىكىنىڭ ئىشىقىدا ھەسرەت چېكىپ، ياش تۆككىنىڭنىڭ ھېچبىر پايدىسى يوق. سۆزۈمگە قۇلاق سال، شەھەرنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە بىر تاغ بار، شۇ تاغدىكى بىر غاردا بىر سۇمۇرغ بار. ئۇ ھەممە نەرسىنى بىلىدۇ، دۇنيادىكى ھەرقانداق تىلىسىمنى يېشەلەيدۇ. ئەگەر سەن شاھبانۇنىڭ قەسىرىگە كىرىمەن دەيدىكەنسىن، جەزمەن شۇ سۇمۇرغنى تېپىپ، ئۇنىڭدىن ياردەم سورىشىڭ كېرەك.

شاھزادە موماينىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىن باشقا چارە يوقلۇقىنى ھېس قىلىپ، بىر ئاز ئوزۇق - تۈلۈك ئېلىۋېلىپ يولغا چىقتى. ئۇ نۇرغۇن يول يۈرۈپ، قاتتىق جاپا - مۇشەققەتلەر

تارتىپ، مىڭ تەسلىكتە ھېلىقى غارنى تاپتى. ئۇ غار ئاغزىغا كېلىپ ئۇخلاۋاتقان سۈمۈرغىنى كۆرۈپ، ئىنتايىن خۇشال بولدى ۋە سۈمۈرغىنى ئويغىتىپ، ئۇنىڭغا بېشىدىن ئۆتكەن ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بەردى ۋە ئۆزىگە ياردەم قىلىشىنى ئۆتۈندى. سۈمۈرغى ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ، قەلئەنىڭ سىرىنى ئېيتىپ بەردى.

شاھزادە خۇشال - خۇرام ھالدا شاھبانۇنىڭ شەرتلىرىنى ئورۇنداش ئۈچۈن قەلئەگە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ قەلئە ئەتراپىغا يېتىپ كېلىپ، ھەممە تېلىسىمنى يەشتى ۋە قەلئەنىڭ يوشۇرۇن ئىشىكىنى تېپىپ ئىچىگە كىردى. شاھبانۇ شاھزادىنىڭ تېلىسىملارنى يېشىپ قەلئەگە كىرگەنلىكىنى ئۇقۇپ، غۇلاملىرىغا ئۇنى ئالدىغا ئەكىلىشىنى بۇيرۇدى. شاھزادە مەلىكىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىندى. شاھبانۇ قەددى - قامەتلىك بۇ شاھزادىنى كۆرۈپ خۇشال بولدى ۋە ئۇنىڭغا:

— سىز تۆت شەرتىدىن ئۈچىنى ئورۇندىڭىز. ئەمدى تۆتىنچى شەرتىمنى ئورۇنداش ئۈچۈن، يەنى سوئاللىرىمغا جاۋاب بېرىشىڭىز ئۈچۈن شاھ ئاتامنىڭ ئالدىغا بېرىشىمىز لازىم، — دېدى. شاھزادە بىلەن شاھبانۇ بىر نەچچە غۇلام ۋە كېنىزەكنىڭ ھەمراھلىقىدا پادىشاھنىڭ قەسىرىگە كەلدى. قىز ئۆزى بىلەن توي قىلىشقا كەلگەن يىگىتنى ئاتىسىغا تونۇشتۇردى. پادىشاھ بۇ قەددى - قامەتلىك باتۇر يىگىتنى كۆرۈپ، ناھايىتى خۇشال بولدى ۋە ئەمىرلىرىگە ئالىي مەجلىس ئۇيۇشتۇرۇشنى ئەمر قىلدى. مەجلىس ئەھلى تەق بولدى. پادىشاھ شاھزادىنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ قىزىدىن قانداق سوئالى بولسا سورىشىنى تەلەپ قىلدى. شاھزادە قىزنىڭ سورىغان سوئاللىرىنىڭ ھەممىسىگە توغرا جاۋاب بەردى.

شاھزادە تۆت شەرتنى تولۇق ھازىرلىغانلىقى ئۈچۈن، شاھبانۇ ئۇنىڭ بىلەن توي قىلىشقا قوشۇلدى. جامائەت شاھبانۇنىڭ باتۇر، دانىشمەن شاھزادە بىلەن توي قىلىدىغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، خۇشال ھالدا ئۇلارغا بەخت تىلەشتى. پادىشاھ پۈتۈن شەھەرنى چىرايلىق بېزەپ، ئەل - جامائەتكە يەتتە كېچە - كۈندۈز نەغمە - ناۋا قىلىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈپ، ئۇلار ئۈچۈن كاتتا توي مۇراسىمى ئۇيۇشتۇرۇپ بەردى. ساھىبجامال مەلىكە بەختلىك ھالدا تويلۇق لىباس كىيدى.

* * *

چارشەنبە كۈنى بەھرام يېشىل رەڭلىك كىيىم كىيىپ، يېشىل گۈمبەز بانۇسىنىڭ يېنىغا كەلدى. بۇ گۈمبەزدىكى بانۇ «تىرشچان ماھان» دېگەن ھېكايىسىنى سۆزلەپ بەردى.

تىرشچان ماھان

بۇرۇنقى زاماندا مىسىر شەھىرىدە بىر سودىگەر ئۆتكەن بولۇپ، كىشىلەر ئۇنى «تىرشچان ماھان» دەپ ئاتىشاتتى. ماھان ناھايىتى ئاق كۆڭۈل، دۈرۈس ئادەم بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەممەيلەن ئۇنى ياخشى كۆرەتتى. كىم مېھمان چاقىرسا، ئۇنى چىللىماي قالمايتتى.

بىر كۈنى ئاخشىمى دوستلىرىدىن بىرى ئۇنى ئۆز يېغىغا مېھمانغا چىللىدى. ماھاندىن باشقا يەنە نۇرغۇن مېھمان بار ئىدى. بۇ گۈزەل باغدا ھەممە ئويۇن - تاماشا ئەسۋابلىرى تەق ئىدى. ھەر خىل مەزىلىك نازۇ نېمەتلەر، مەي باغلاپ پىشقان مېۋە - چېۋىلەر، شېرىن شەربەتلەر ھازىرلانغانىدى.

يېرىم كېچە بولغان بولسىمۇ، مېھمانلار خۇشال - خۇرام ھالدا يېيىش، ئىچىش ۋە كۆڭۈل ئېچىش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتاتتى. تۈيۈقسىز بىر ناتونۇش كىشى باغنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ، ساھىبخانغا ماھاننى ئىزدەيدىغانلىقىنى ئېيتتى. ماھان ئىشىك ئالدىغا چىققاندا ناتونۇش كىشى ئۇنىڭغا:

— سىز بۇ قېتىمقى سودىڭىزدا ناھايىتى كۆپ پايدا تاپتىڭىز. مەن شېرىكلىرىڭىزدىن پۇلىڭىزنى ئېلىپ كەلدىم. يۈرۈڭ، پۇللىرىڭىزنى تاپشۇرۇۋېلىڭ، — دېدى.

ماھان بۇ گەپنى ئاڭلاپ، دوستلىرى بىلەنمۇ خوشلاشمايلا، ناتونۇش كىشىنىڭ كەينىدىن يول ئالدى.

ئۇلار ناھايىتى مول يول يۈردى. ئاخىر تاڭ ئاتتى. شۇ چاغدا ماھاننىڭ سەپەردىشى تۈيۈقسىز غايىب بولدى. ماھان ئۇنى ھەر تەرەپتىن ئىزدەپ تاپالمىدى. ماھان ئاخىر ھارغىنلىق ۋە ئاچچىق دەستىدىن يەرگە يىقىلىپلا قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى. ئۇ ئويغىنىپ قارىسا، ئادەمزات ئاياغ باسمىغان بىر چۆلدە تۇرغۇدەك. بۇ چاغدا ئۇ بۇ يەرگە قانداق كەلگەنلىكىنى ئېسىگە ئېلىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەلگەن تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. ئاستا - ئاستا كەچ كىرىشكە باشلىدى. ماھان قاتتىق ھېرىپ ھالسىزلانغانىدى. ئۇ ئاخىر بىر غارنىڭ ئاغزىغا كەلگەندە يىقىلدى ۋە ھوشىدىن كەتتى. ئارىدىن بىر مەھەل ئۆتكەندىن كېيىن، بۇ جايدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر جۈپ ئەر - ئايال ماھاننى كۆرۈپ قالدى ۋە ئۇنى ئويغىتىپ سورىدى:

— سىز كىم بولىسىز؟ قانداق قىلىپ بۇ جايغا كېلىپ قالدىڭىز؟

— ئىسمىم ماھان. بىر ناتونۇش ئادەم مېنى بۇ يەرگە ئەكېلىپ، ئۆزى غايىب بولدى، — دەپ جاۋاب بەردى ماھان.

— ئۇ ئادەم بولسا چۆل دىۋىسى، ئۇ سىزنى ئالداپ بۇ يەرگە ئەكېلىپتۇ. ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ، بىزنىڭكىگە بارايلى، — دېدى ئەر ماھانغا قاراپ.

ماھان ئورنىدىن تۇرۇپ بېشىنى تۆۋەن سالغان ھالدا ئۇلارنىڭ كەينىدىن يول ئالدى.

ماڭا - ماڭا تاڭ ئاتتى. ماھان بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئەتراپقا نەزەر سالدى. ھېلىقى ئەر - ئايال ھېچنەدە كۆرۈنمەيتتى. ماھان يەنە تەنھا قالدى. ئۇ بۇ نۆۋەت ھېچكىمگە گەپ قىلماستىن، شەھەرگە قايتماقچى بولۇپ چىقتى. ئۇ ئەمدىلا مېڭىشىغا ئارقا تەرەپتىن ئاتنىڭ تۇياق تاۋۇشى ئاڭلاندى. ماھان ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ئاتلىق بىر كىشىنى كۆردى. ئۇ كىشى ماھاندىن ئىسمىنى سورىغاندىن كېيىن: — ئەگەر بۇ يەرگە قانداق كەلگەنلىكىڭنى ئېيتمايدىغان بولساڭ، ئۆلتۈرىمەن، — دېدى. ماھان قورققىنىدىن غال - غال تىترىگىنىچە بولغان ئىشلارنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردى. — خۇداغا شۈكرى، سىز ئىككى دېۋىنىڭ قولىدىن ئامان قاپسىز. سىزنى باغدىن بۇ چۆلگە ئالداپ ئەكەلگىنى چۆل دېۋىسى بولىدۇ. ھېلىقى ئەر - ئايال مۇ باياۋان ئالۋاستىلىرى. ئايالنىڭ ئىسمى ھەيلان، ئەرنىڭ ئىسمى غەيلان. ئاتقا مىنىڭ، شەھەرگە ئاپىرىپ قويماي، — دېدى ئاتلىق كىشى. ماھان بۇنىڭدىن خۇشال بولۇپ، ئاتقا مىندى. ئۇلار خېلى ماڭغاندىن كېيىن ماھاننىڭ كۆزىگە گۈل - گىياھلار بىلەن تولغان چىمەنلىك كۆرۈندى. ئۇ يېقىنراق كېلىپ قاراپ، قورققىنىدىن ئورنىدا داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قالدى. چۈنكى بۇ يەر قاپقارا دېۋىلەر بىلەن تولغانىدى، ئۇلار ئېغىزلىرىدىن ئوت چاچرىتىپ تۇراتتى، توختىماي دەھشەتلىك ۋارقىرايتتى. ماھاننىڭ ئېتى ئۈرۈكۈپ ھەر تەرەپكە يۇلقۇناتتى. بىر چاغدا ماھان ئېسىنى يىغىپ مىنگەن ئېتىغا قارىدى، قارىدىمۇ ئاتنىڭ ئورنىدا نەرە تارتىپ، پۇتلىرىنى يەرگە ئۇرۇۋاتقان يەتتە باشلىق ئەجدىھاننىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ھوشىدىن كېتىپ يەرگە يىقىلدى. ئۇ ھوشىغا كەلگەندە ئەتراپ ئاجايىپ ئىسسىپ كەتكەنىدى. ئەتراپتا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى.

ئاپتاپتا قۇملۇق ئوت كەتكەندەك قىپقىزىل كۆرۈنەتتى. ماھان قورققىنىدىن ھەر تەرەپكە يۈگۈرۈشكە باشلىدى. لېكىن، ھەرقانچە يۈگۈرۈپمۇ بىر مەنزىلگە يېتەلمىدى. ئۇ ھارغىنلىققا چىدىماي، بىرەر راھەت جايىنى تېپىپ، ئازراق ئارام ئېلىشنى ئويلىدى. لېكىن، قۇم شۇنداق قىزىق ئىدىكى، بىچارە ماھان قۇم ئۈستىدە يېتىشقا ئامالسىز قالدى.

ئۇنىڭ كۆزى توساتتىن بىر گەمگە چۈشتى. ئۇ گەمگە كىردى. بۇ يەر سالقىن بولۇپ، ئادەمگە راھەت بەخش ئېتەتتى. ئۇ ئەمدىلا ئولتۇرۇشىغا يىراقتىن بىر نۇر كۆرۈندى. ماھان ئورنىدىن تۇرۇپ نۇر كۆرۈنگەن تەرەپكە باردى، ئەسلىدە ئۇ يەردە كىچىك بىر تۆشۈك بولۇپ، نۇر شۇ تۆشۈكتىن چىقىۋاتتى. ئۇ تۆشۈكتىن سىرتقا قارىغاندى، كۆزىگە ياپپىشىل بىر باغ كۆرۈندى. ئۇ تۆشۈكنى بارماقلىرى بىلەن ئادەم پاتقۇدەك چوڭايتىپ، باغقا كىردى.

بۇ باغ گۈل ۋە مېۋىلەر بىلەن تولغان بولۇپ، جەننەتتەكلا گۈزەل ئىدى. ئۇ نەچچە كۈندىن بېرى ئاچ قالغاچقا، مېۋىلەرنى يېيىشكە باشلىدى. بۇ چاغدا ماھاننىڭ قولىغا بىرىنىڭ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، ئۇ ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قاراپ بىر كىشىنىڭ ئۆزى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئەسلىدە بۇ كىشى باغۋەن ئىدى.

بىچارە ماھان قورقۇپ كەتكىنىدىن تىترىگىنىچە باغۋەندىن ئازراق مېۋە يەۋېلىشقا رۇخسەت قىلىشنى ئوتۇندى. باغۋەن ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ: «خالىغىنىڭىزچە يەڭ» دېدى. ماھان قورسىقىنى مېۋە بىلەن تويغۇزغاندىن كېيىن، بېشىغا كەلگەن ئىشلارنى باغۋەنگە سۆزلەپ بەردى.

— سىز ھەرنېمە بولسا دېۋىلەردىن قۇتۇلۇپ بۇ يەرگە كەپسىز، ئەگەر خالىسىڭىز مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قېلىڭ. مېنىڭ پەرزەنتىم يوق، سىز ماڭا بالا بولۇڭ. مەن كۆز يۇمغاندىن كېيىن، بۇ باغقا سىز ئىگىدارچىلىق قىلىسىز. لېكىن بىر شەرتىم بار، — دېدى باغۋەن ئېگىز بىر دەرەخنى كۆرسىتىپ، — بۈگۈن كېچىنى ئاشۇ دەرەخنىڭ ئۈستىدە ئۆتكۈزۈڭ. ھەرقانداق نەرسىگە سىنىچىلاپ

قارىماق.

ماھان ئۇ شەرتكە قوشۇلۇپ، دەرەخنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ھېچنېمىگە قارىماي ئولتۇردى. يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا، ماھاننىڭ كۆزىگە يىراقتىن شام يورۇقى كۆرۈندى. شام يورۇقى بارغانسېرى يېقىنلاپ، دەرەخنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى. ماھان پەسكە قاراپ، شام كۆتۈرۈۋالغان چىرايلىق قىزلارنى كۆردى.

قىزلار دەرەخنى چۆرىدەپ سورۇن قۇرۇپ، ماھاننى بەزمىگە تەكلىپ قىلدى. ماھان باغۋەنگە بەرگەن ۋەدىسىنى ئۇنتۇپ، دەرەختىن چۈشۈپ قىزلارنىڭ بەزمىسىگە قاتناشتى. تاڭ ئاتاي دېگەندە، ئۇ ھەممىدىن چىرايلىق قىزنىڭ يېنىغا بېرىپ، بويىغا گىرە سالدى. لېكىن، ماھان قىزنىڭ يۈزىگە قارىغاندى، ئۇ شۇنداق قورقۇنچلۇق ئالۋاستى كۆرۈندى. ئالۋاستىنىڭ ئاغزى لەھەڭنىڭ ئاغزىدەك يوغان ئىدى. ماھان قورققىنىدىن ۋارقىراپ يەرگە يىقىلدى.

ئۇ تاڭ ئاتقۇچە شۇ يەردە ياتتى. ئويغانغاندىن كېيىن، ئۆزىنى يەنىلا ئاشۇ ئوتتەك ئىسسىق باياۋاندا كۆردى. ئۇ خاپىلىقتىن ئۆزىنى يەرگە ئېتىپ، زار - زار يىغلاپ، خۇدادىن نىجاتلىق تىلىدى. ئۇ خېلى ئۇزۇنغىچە خۇداغا ئىبادەت قىلدى. بىر چاغدا ئۇنىڭ ئالدىدا كۆك كىيىم كىيگەن، ئېگىز بويلۇق، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان بىر كىشى پەيدا بولدى. ماھان مېھرىبان خۇدانىڭ ئۇ كىشىنى ئۆزىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئەۋەتكەنلىكىنى بىلىپ، ئۇنىڭدىن:

— سىز كىم بولىسىز؟ نېمە ئۈچۈن بۇ جايغا كەلدىڭىز؟ — دەپ سورىدى. ئۇ كىشى ماھانغا:

— مەن خىزىر بولىمەن. خۇدا مېنى سىزنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئەۋەتتى. ئەمدى كۆزىڭىزنى يۇمۇپ قولىڭىزنى ماڭا بېرىڭ، — دېدى.

ماھان ئۇنىڭ دېگىنىدەك قىلدى. بىردەمدىن كېيىن كۆزىنى ئېچىپ ئۆزىنى ھېلىقى كۈنى مېھمان بولغان باغدا كۆردى. دوستلىرى ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ غەمگە پېتىپ ئولتۇرغانىكەن.

ئۇلار ماھاننى كۆرۈپ ناھايىتى خۇشال بولۇشتى. ماھان بېشىدىن ئۆتكەن - كەچكەنلەرنىڭ ھەممىسىنى دوستلىرىغا سۆزلەپ بەردى ھەمدە دىۋىلەرنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇپ ساق - سالامەت قايتىپ

كەلگەنلىكىدىن خۇداغا مىڭ شۈكرى ئېيتتى.

* * *

ھەپتىنىڭ ئاخىرلىشىشىغا بىر كۈن قالدى. بەھرام قەھۋە رەڭلىك كىيىم كىيىپ، قەھۋە رەڭلىك گۈمبەزگە باردى. بۇ گۈمبەزنىڭ بانۇسى — چىن پادىشاھىنىڭ مەلىكىسى «خەير بىلەن شەر» ناملىق ئاجايىپ مەشھۇر ھېكايىنى سۆزلەپ بەردى.

خەير بىلەن شەر

قەدىمكى زاماندا ئىككى يىگىت شەھەرگە بارماقچى بولۇپ، يول جابدۇقلىرىنى راسلاپ يولغا چىقتى. ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ ئىسمى خەير، يەنە بىرىنىڭ ئىسمى شەر ئىدى. ھەر ئىككىلىلەن خېلى كۆپ ئوزۇق — تۈلۈك ئېلىۋېلىشقاندى. شەرنىڭ ئىسمىدىنلا ئۇنىڭ ناھايىتى ئەسكى ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. سەپەردە ئۇ ئۆزىنىڭ نان ۋە سۇلىرىغا قول تەگكۈزمەي، خەيرنىڭ نېنىنى يەپ، سۈيىنى ئىچتى. شۇنداق قىلىپ خەيرنىڭ نېنى ۋە كوزىسىدىكى سۈيى تۈگەپ، ئوتتەك ئىسسىق باياۋاندا ئاچلىق ۋە تەشنىلىقتا قالدى. شەر شەھەرگە ساق — سالامەت بېرىۋېلىش ئۈچۈن خەيرگە ئازراقمۇ نان ۋە سۇ بەرمىدى.

ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتتى. ئۇسسۇزلۇق ۋە ئاچلىق ئازابىدىن خەيرنىڭ مىدىرلىغۇدەكمۇ ھالى قالمىدى. ئۇ شەردىن ئازراق سۇ بېرىشنى شۇنچە ئۆتۈنگەن بولسىمۇ، شەر ئۇنىمىدى. شۇنىڭ بىلەن خەير يانچۇقىدىن ئىككى دانە گۆھەرنى چىقىرىپ شەرگە: — سۇ بار يەرگە يېتىۋالغۇچە سۇ بەرسەڭ، بۇ ئىككى گۆھەرنى ساڭا بېرىمەن، — دېدى. شەر يەنىلا ئۇنىمىدى. چۈنكى، ئۇ گۆھەرنى ئېلىپ خەيرگە سۇ بەرسەم، شەھەرگە بارغاندىن كېيىن، ئۇ ئۈستۈمدىن شىكايەت قىلىپ، گۆھەرلەرنى تارتىۋالىدۇ دەپ ئويلىغانىدى. شۇڭا خەيرگە: — مەن ساڭا سۇ بېرىشتىن ئىلگىرى كۆزلىرىڭنى ئويۇۋالىمەن، بۇنىڭغا قوشۇلمىساڭ سۇ بەرمەيمەن، — دېدى.

خەير بۇ گەپنى ئاڭلاپ تولىمۇ بىئارام بولدى. لېكىن، ماقۇل بولۇشتىن باشقا چارە يوق ئىدى. چۈنكى، ئۇ ئۇسسۇزلۇق دەردىدىن ئۆلەر ھالەتكە يەتكەنىدى. شەر خەيرنىڭ كۆزلىرىنى ئويۇۋېلىپ، گۆھەرلىرىنىمۇ تارتىۋېلىپ، ئۇنىڭغا بىر تامچىمۇ سۇ بەرمەي، ئۇنى ئاشۇ ئوتتەك ئىسسىق باياۋاندا يالغۇز تاشلاپ قويۇپ كەتتى. خەير خۇداغا نالە قىلدى، قاتتىق ئۇسسۇزلۇق ۋە ئاغرىق ئازابىدىن تېپىرلايتتى. ئۇ يېقىن ئەتراپتا بۇلاق بارلىقىنى بىلمەيتتى.

ئارىدىن بىر مەھەل ئۆتتى. بىر چاغدا شۇ ئەسنادا شۇ يەردىكى بىر مالچىنىڭ قىزى بۇلاققا سۇ ئالغىلى كېلىپ، كوزىلىرىنى مۇزدەك سوغۇق سۇ بىلەن توشقۇزۇپ مېڭىشقا تەمىشەلگەندە، ئۇنىڭغا بىرىنىڭ نالە قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى. قىز بۇلاقنىڭ ئەتراپىنى خېلى ئىزدىگەندىن كېيىن، كۆزى توساتتىن قانغا مېلىنىپ ياتقان خەيرگە چۈشتى. قىز خەيرگە يېقىنلاپ كېلىپ، ئۇنىڭدىن: — سىزگە نېمە بولدى؟ قانداق قىلىپ بۇ يەرگە كېلىپ قالدىڭىز؟ — دەپ سورىدى. خەير قىزنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ خۇش بولدى ۋە ئۇنىڭدىن ئۆزىگە سۇ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. قىز

كوزىدىن سۇ ئېلىپ ئۇنىڭغا بەردى. خەير سۇدىن قانغۇچە ئىچىپ، ۋۇجۇدىغا قايتىدىن جان كىردى. قىز ئۇنى ئۆيىگە ئېلىپ كەلدى. قىزنىڭ ئانىسى ئۈستۈنچى قانغا بويالغان خەيرنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ئىنتايىن ئىچ ئاغرىتتى، يۈز - كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ، غىزالاندۇرۇپ، كارىۋاتتا ياتقۇزۇپ قويدى. قىزنىڭ دادىسى ئىشتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، خوتۇنى خەيرنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردى. مالچى ناھايىتى ئېچىنغان ھالدا خەيردىن ئەھۋال سورىدى. خەير بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى مالچىغا سۆزلەپ بەردى. بۇ مېھرىبان مالچى خەيرگە:

— سەن بىر مەزگىل بىزنىڭ ئۆيدە تۇرغىن. بۇلاق بېشىدا ئىككى شاخلىق بىر تۈپ سەندەل دەرىخى بار. ئۇنىڭ بىر شېخىدىكى يوپۇرماقلىرى بىلەن ئەمانى، يەنە بىر شېخىدىكى يوپۇرماقلىرى بىلەن ساراڭنى داۋالاپ ساقايتقىلى بولىدۇ، — دېدى.

ئەتىسى مالچى بۇلاق بېشىغا بېرىپ، سەندەل يوپۇرمىقى ئەكەپ، ئېزىپ دورا تەييارلاپ خەيرنىڭ كۆزىگە سۈركەپ، تېڭىپ قويدى. مالچىنىڭ خوتۇنى بىلەن قىزى ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى. بىرنەچچە ۋاقىتتىن كېيىن خەير قايتىدىن يورۇقلۇققا ئېرىشتى.

ئۇ شەپقەتچىسىدىن بۇ يەردىن كېتىشىگە ئىجازەت سورىدى. مالچىنىڭ خوتۇنى ئۇنىڭغا يەنە بىر قانچە كۈن تۇرۇشنى ئېيتتى. خەير ئۇلارنىڭ ئۆيىدە يەنە ئىككى كۈن تۇرۇپ قالدى.

مۇشۇ مەزگىللەردە خەير مالچىنىڭ قىزىنى ياققۇرۇپ قالغانىدى. لېكىن، ئۇنىڭغا ئېغىز ئېچىشقا جۈرئەت قىلالمىغانىدى. خەير ئۇلار بىلەن خوشلىشىش ئالدىدا مالچى ئىنتايىن خاپا بولغان ھالدا:

— مەن بىر كەمبەغەل مالچىمەن. دۇنيالىقتا مۇشۇ قىزىمدىن باشقا ھېچنەمە يوق. خالىساڭ ئۇنى شەھەرگە ئېلىپ كېتىپ، ئەمرىڭگە ئالغىن، — دېدى.

خەير بۇ گەپتىن ئىنتايىن خۇشال بولدى ھەمدە قىزنى ئېلىپ، ئاتا - ئانىسى بىلەن خوشلىشىپ، شەھەرگە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇلار بۇلاق بېشىغا كەلگەندە، خەير سەندەل يوپۇرماقلىرىدىن خېلى كۆپ ئېلىۋالدى. ئۇلار بىر قانچە كۈن يول يۈرۈپ، شەھەرگە يېتىپ كەلدى. شەھەردە ھەممە كىشى: «مەلىكە ساراڭ بولۇپ قاپتۇ. ھازىرغىچە ئۇنى ھېچكىم ساقايتالماپتۇ» دېيىشىۋاتاتتى. شۇنىڭ بىلەن خەير سەندەل دەرىخىنىڭ يوپۇرمىقىنى ئېلىپ، پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا كېلىپ:

— مەن مەلىكىنىڭ كېسىلىنى ساقايتالايمەن، — دېدى.
پادىشاھ ئۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۇنىڭغا:

— ئەگەر قىزىمنى ساقايتالماساڭ، كالاڭنى ئالىمەن. ئەگەر مەلىكە قولۇڭدا ساقىيىپ قالسا، قانچىلىك مال - دۇنيا ئالىمەن دېسەڭ بېرىمەن، — دېدى ۋە ئۇنى مەلىكىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرگۈزدى. ھۇجرىدا بىر گۈزەل مەلىكە پۈت - قوللىرى باغلاقلق، چىرايى سارغايغان ھالدا ياناتتى. خەير دەرھال سەندەل يوپۇرمىقىنى ئېزىپ، شەربەت تەييارلاپ مەلىكىگە ئىچكۈزدى. مەلىكە شەربەتنى ئىچىپلا ئۇيقۇغا كەتتى. ئۇ شۇ ئۇخلىغانچە ئۈچ كۈندىن كېيىن كۆزىنى ئېچىپ، ئەتراپقا ھەيرانلىق بىلەن قاراپ:

— مەن قەيەردە؟ سىلەر بۇ يەردە نېمە قىلىۋاتىسىلەر؟ — دېدى.

پادىشاھ قىزىنىڭ ساقايغانلىقىنى كۆرۈپ، خۇشال بولغىنىدىن ئۇنى باغرىغا بېسىپ پېشانىسىگە سۆيىدى، ئارقىدىن خەيرگە چوڭقۇر تەشەككۈر بىلدۈردى ۋە ئەمىرلىرىگە ئۇ قانچىلىك ئالتۇن - كۈمۈش

تەلەپ قىلسا، شۇنچىلىك بېرىش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى. خەير خالتىلىرىنى ئالتۇن - كۈمۈش بىلەن تولدۇرۇپ، ئۆيىگە قايتتى.

ئارىدىن بىرقانچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ۋەزىرنىڭ قىزىنىڭ قىزىل كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىقى، قىزىل تاكى كۆزلىرىگىچە چىقىپ قارىغۇ قىلىپ قويغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر يېتىپ كەلدى. خەير سەندەل دەرىخىنىڭ ئەمانى ساقايتىدىغان يوپۇرماقلىرىنى ئېلىپ، ۋەزىرنىڭ ئۆيىگە كەلدى ۋە ئۇلارنى ئېزىپ قىزىنىڭ كۆزلىرىگە تاڭدى. ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ قىزىنىڭ كۆزلىرى سەللىمازا ساقايدى. ۋەزىر بۇ ھالدىن ناھايىتى خۇشال بولۇپ:

— سىز مەلىكە بىلەن قىزىمنى ساقايتتىڭىز. مەن پادىشاھ نامىدىن سىزنى مەملىكىتىمىزدىكى بىر شەھەرگە ھاكىم قىلىمەن، قانچىلىك مال - دۇنيا لازىم بولسا بېرىمەن، — دېدى.

شۇنداق قىلىپ خەير بىر شەھەرگە ھاكىم بولدى ۋە نۇرغۇن مال - دۇنياغا ئېرىشتى. ئۇ خوتۇنى بىلەن بەختلىك ياشاۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە بازار ئايلىنىۋېتىپ، توساتتىن بىر يەھۇدىي بىلەن سودىلىشىۋاتقان شەرنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ غۇلاملىرىغا: «بۇ كىشىنى تۇتۇپ، قەسىرىمگە ئېلىپ بېرىڭلار» دېدى. غۇلاملار شەرنى سۆرىگەن پېتى خەيرنىڭ قەسىرىگە ئېلىپ كېلىشتى.

خەير شەرنىڭ باش - ئايىغىغا بىرقۇر نەزەر سالغاندىن كېيىن:

— مېنى تونۇمسەن؟ — دەپ سورىدى.

— قۇربانىڭ بولاي، سېنى تونۇمدىم، — دېدى شەر.

— مەن سەن نامەردلىك قىلىپ، بىر يۈتۈم سۇ ئۈچۈن كۆزلىرىمنى ئويۇۋېلىپ، ئىككى دانە گۆھىرىمنى ئېلىۋېلىپ، سۇسىز باياۋانغا تاشلاپ كەتكەن ھېلىقى سەپەردىشىڭ بولمەن، — دېدى خەير. شەر بۇ گەپنى ئاڭلاپ، قۇرقىنىدىن تىترىگىنىچە:

— شۇنداق، مەن ئالدىڭدا كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزدۈم. سەن ھازىر شەھەرنىڭ ھاكىمى، مېنى ئۆلتۈرۈش تامامەن قولۇڭدىن كېلىدۇ. شۇنداقتىمۇ گۇناھىمدىن ئۆتۈشۈڭنى ئۆتۈنمەن. مەن شۇنداق ۋەدە بېرەيكى، بۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىز باشقىلارغا يامانلىق قىلمايمەن، — دېدى.

خەير ناھايىتى مېھرىبان ۋە ئەپۇچان بولغاچقا، ئۇنىڭ گۇناھىدىن ئۆتتى ۋە ئۇنى ئۆيىگە يولغا سېلىپ قويدى. ئارىدىن بىرقانچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، خەيرگە شەرنىڭ تىجارەت قىلىش ئۈچۈن، باشقا بىر شەھەرگە كېتىۋاتقاندا، قاقاس بىر چۆلدە ئۈسسۈزلۈقتىن ھالاك بولغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر يېتىپ كەلدى.

شۇنداق قىلىپ خەير ئۆمرىنى خۇشال - خۇرام ۋە بەختلىك ئۆتكۈزدى. شەر بولسا قارا كۆڭۈللۈكى تۈپەيلى ۋاقتىسىز ھالاك بولدى.

*

*

ھەپتىنىڭ ئاخىرقى كۈنى بەھرام ئۈستىگە ئاق لباس كىيىپ، ئاق گۈمبەزگە باردى. ئۇ گۈمبەز بانۇسىدىن «تىلىسىم قىلىنغان قىز» ناملىق ھېكايىنى ئاڭلىدى.

تېلىسىم قىلىنغان قىز

قەدىمكى زاماندا بىر شەھەردە ئىنتايىن كېلىشكەن ۋە باتۇر بىر يىگىت ياشايتتى. ئۇنىڭ مال - دۇنياسى ھەددى - ھېسابسىز بولغاندىن تاشقىرى، يەنە ھەرخىل مېۋىلىك دەرەخلەر بىلەن تولغان چوڭ بىر بېغى بار ئىدى. باغدىكى ئېرىقلاردا سۈزۈك سۇلار شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇراتتى. دەرەخلەر ئۈستىدە قۇشلار توختىماي سايرىشىپ تۇراتتى. بۇ گۈزەل باغنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا ھەشەمەتلىك بىر ئىمارەت سېلىنغان بولۇپ، ئىچىدە چىرايلىق بىر كۆل بار ئىدى. يىگىت ھەمىشە بۇ يەرگە كېلىپ ئارام ئالاتتى.

بىر كۈنى يىگىت سەيلە قىلىش ئۈچۈن باغقا كەلدى. باغنى بىردەم تاماشا قىلغاچ كېلىپ، ئىمارەتنىڭ ئىشىكىنى قاقتى. لېكىن ئىشىك ئېچىلمىدى. ئەمما ئىچىدىن كىملىرىنىڭدۇر پاراخلىشىۋاتقان ئاۋازى ئاڭلىناتتى. ئۇ ئىشىكىنى شۇنچە قاققان بولسىمۇ، يەنىلا ھېچقانداق ئىنكاس قايتمىدى. يىگىت بۇنىڭدىن ناھايىتى ئاچچىقلاندى ۋە بىر تۆمۈر بىلەن ئىمارەتنىڭ تېمىنى ئادەم پاتقۇدەك كولاپ، ئىچىگە كىردى.

ئۇ ئاۋاز چىقىۋاتقان تەرەپكە قاراپ كېتىۋېتىپ، ئۈشتۈمتۈت ئۆزى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان بىر قانچە گۈزەل قىزنى كۆرۈپ قالدى. قىزلار ئۇنى ئوغرى ئوخشايدۇ دەپ، ئارغامچا بىلەن پۈت - قوللىرىنى مەھكەم باغلاپ، بىر بۇلۇڭغا تاشلىدى ۋە ئۇنىڭغا:

— ئەگەر باغنىڭ ئىگىسى سېنىڭ بۇ يەرگە ئوغرىلىقچە كىرگىنىڭنى بىلسە، سېنى ئۆلتۈرۈۋېتەتتى، — دېيىشتى.

— مەن بۇ باغنىڭ ئىگىسى بولمەن. ھەر كۈنى ئارام ئېلىش ئۈچۈن بۇ جايغا كېلىمەن، — دېدى يىگىت.

قىزلار باغنىڭ بەلگىلىرىنى يىگىتتىن سوراپ، راست ئىيتىۋاتقانلىقىنى ئۇققاندىن كېيىن، پۈت - قوللىرىنى بوشىتىپ، ئەپۈ سورىدى. يىگىت ئۇلاردىن:

— سىلەر بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىسىلەر؟ — دەپ سورىدى.

— بىز سۇغا چۆمۈلۈش ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلگەندۇق، قالغان دوستلىرىمىز ھازىر سىزنىڭ ئاشۇ كۆلىڭىزدە سۇغا چۆمۈلۈۋاتىدۇ، — دېيىشتى قىزلار.

— ھېچقىسى يوق، — دېدى يىگىت كۈلۈمسىرىگىنىچە.

قىزلار يىگىتنىڭ پۈت - قوللىرىنى باغلاپ قويۇشقانلىقىدىن ناھايىتى خىجىل بولغان ھالدا:

— بىز ھەممىمىز ياش ۋە چىرايلىق قىزلار. قايسىمىزنى خالىسىڭىز، شۇنى تاللاپ ئەمىرىڭىزگە ئېلىڭ، — دېيىشتى.

يىگىت كۆل بويىغا باردى. كۆلدە دېگەندەك بىر - بىرىدىن شوخ، گۈزەل قىزلار ئۆزئارا سۇ چېچىشىپ ئوينىۋاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا نۇر ئىسىملىك بىر قىز بولۇپ، ھۆسن - جامالدا ھەممىدىن گۈزەل، قەددى - قامەتتە ھەممىدىن زىبا ئىدى. يىگىت نۇرنى بىر كۆرۈپلا ئۇنىڭغا ئاشىق بولۇپ قالدى - دە، پۈت - قوللىرىنى باغلىغان قىزلارغا نۇرنى كۆرسىتىپ:

— مەن ئاشۇ گۈزەل قىزغا كۆيۈپ قالدىم. سىلەر مەن ئۈچۈن ئەلچى بولۇشنى خالامسىلەر؟ — دېدى.

قىزلار بىر - بىرىگە قارشىۋالغاندىن كېيىن:

— ئۇ قىزنىڭ ئېتى نۇر. كۆرۈپ تۇرۇپسىز، ئۇ ھەممىمىزدىن چىرايلىق. لېكىن سىز ئۇنى ئەمرىڭىزگە ئالمايسىز، — دېيىشتى.

— نېمە ئۈچۈن؟ — دەپ سورىدى يىگىت خاپا بولغان ھالدا.

— نۇر تىلىسىم قىلىنغان. كىمكى ئۇنىڭ بىلەن توي قىلىمەن دەيدىكەن، ئاۋۋال ئۇنى تىلىسىمدىن قۇتۇلدۇرۇشى كېرەك. لېكىن، بۇ ئىنتايىن قىيىن، چۈنكى، جادۇگەر موماي ئۇنىڭ سىرىنى ھېچكىمگە ئېيتىپ بەرمەيدۇ، — دېيىشتى قىزلار. يىگىت بۇنىڭدىن ناھايىتى خاپا بولدى ۋە دېدى: — مەن قانداقلا بولمىسۇن، ئۇنىڭ بىلەن توي قىلىمەن. سىلەر ئۇنى ھۇجرامغا ئېلىپ كىرىڭلار. قىزلار نۇرنى يىگىتنىڭ ھۇجرىسىغا ئېلىپ كىردى. يىگىت ئۇنىڭدىن ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن:

— مەن سىزنى ئەمرىمگە ئالماقچى، كېلىڭ، يېنىمدا ئولتۇرۇڭ. بىر دەم سىردىشايلى، — دېدى.

نۇر يىگىتنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى ۋە ئازابلانغان ھالدا:

— مەنمۇ سىزنى ياقتۇرۇپ قالدىم. ئەمما سىز بىلەن توي قىلالمايمەن، چۈنكى جادۇگەر موماي مېنى تىلىسىم قىلىپ قويغان، — دېدى.

— جادۇگەر موماي نېمىشقا سىزگە شۇنداق ئەسكىلىك قىلدى؟

— مەن ئۇنىڭ كۆرۈمىسىز قارىغۇ ئوغلىغا تېگىشنى خالىمىغاندىم، — دېدى نۇر ئورنىدىن تۇرۇپ، — بولدى، مەن كېتەي. بۇ يەردە تۇرسام بىرەر يامان ئەھۋال يۈز بېرىشى مۇمكىن.

يىگىت قىزنىڭ قولىنى تۇتۇشقا توساتتىن قۇلاقنى يارغۇدەك دەھشەتلىك ئاۋاز ئاڭلىنىپ، ئۆيىنىڭ تاملىرى يېرىلىپ، تورۇسى چۈشۈپ كەتتى. يىگىت بىلەن قىز قورققىنىدىن ۋارقىراپ تالاغا قاچتى.

ئەتىسى يىگىت باغقا كېلىپ ئىمارەت ئىچىگە كىردى ۋە قىزلارغا:

— نۇرنى يېنىمغا ئېلىپ كېلىڭلار، — دېدى.

قىزلار نۇرنى ئېلىپ كېلىشتى.

يىگىت ئۇنىڭغا يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇشنى ئېيتتى. لېكىن قىز:

— مەن تۈنۈگۈنكىگە ئوخشاش ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىپ، ئىككىمىزگە بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قېلىشىدىن قورقىمەن، — دېدى.

دەل شۇ چاغدا، بەتبەشەرە بىر مەخلۇق پەيدا بولدى — دە، نەرە تارتقىنىچە ئۇلارغا ئېتىلدى. ئۇلار قورققىنىدىن ئۆيىدىن قېچىپ چىقتى.

قىزلار يىگىتنىڭ ئەتراپىغا ئولمىشپ:

— نۇر جادۇ قىلىنغان، سىز سېھىر — جادۇ بىكار قىلىنماي تۇرۇپ، ئۇنىڭغا قول تەگكۈزەلمەيسىز، — دېيىشتى.

يىگىت شەھەر ئەتراپىدىكى تاغقا بېرىپ جادۇگەر موماينى تاپالماسلىقىدىن ئەنسىرەيتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە نۇردىن بىردەممۇ ئايرىلغۇسى كەلمەيتتى. شۇڭا، جادۇگەر موماينىڭ قېشىغا بېرىشنى خالىمىدى.

ئەتىسى ئۇ يەنە نۇر بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى، تۇيۇقسىز تورۇستىن ئىككى زەھەرلىك يىلان چۈشۈپ، ئۇلارغا خىرىس قىلدى. ئۇلار چەبەسلىك بىلەن يىلاننىڭ ھۇجۇمىدىن ئۆزىنى ساقلاپ قالدى.

ئاخىر يىگىت مۈشكۈلگە تەۋەككۈل قىلىپ، تاغقا بېرىپ جادۇگەر موماينى تېپىش قارارىغا كەلدى ۋە يول ھازىرلىقلىرىنى پۈتكۈزۈپ يولغا چىقتى. ئۇ بىرقانچە كۈن يول يۈرۈپ، ئاخىر تاغقا يېتىپ كەلدى ۋە بەللىرى مۈكچەيگەن، چاچلىرى ئۈچتەك ئاقارغان جادۇگەر موماينى مىڭ تەستە تېپىپ، ئۇنىڭدىن

نۇرنى تىلىسىمدىن ئازاد
قىلىشنى ئۆتۈندى. لېكىن
جادۇگەر موماي:

— مەن نۇر ئوغلۇم
بىلەن توي قىلىشقا قوشۇلغان
كۈنى ئاندىن ئۇنى تىلىسىمدىن
ئازاد قىلىمەن، — دەپ
تۇرۇۋالدى.

يىگىت موماينىڭ
ئايىغىغا ئۆزىنى تاشلاپ زار —
زار يىغلىدى. ئاخىر موماي
يىگىتنىڭ يىغىسىغا
چىدماي:

— ئەي يىگىت، بولدى
يىغلىما! يىغاك يۈرەك —
باغرىمنى ئەزدى. سەن نۇرغا
ھەقىقىي ئاشىق ئوخشايسەن.
ئۇنى تىلىسىمدىن بوشاتسام
بوشىتاي، لېكىن سەن
بايلىقىڭنىڭ ھەممىسىنى
مېنىڭ ئەمما ئوغلۇمغا
بېرىشكە شەرت، — دېدى.

يىگىت شەرتنى خۇشاللىق
بىلەن قوبۇل قىلدى ۋە بۇ

خۇش خەۋەرنى نۇرغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئۇچقاندەك تېزلىكتە يىغىغا قايتىپ كەلدى. لېكىن، باغدىن
ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. ئۇ بۇنىڭدىن جادۇگەر موماينىڭ ئۆزىنىڭ پۈتۈن مال — دۇنياسىنى تىلىسىم
قىلىپ ئېلىپ كەتكەنلىكىنى بىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھەر تەرەپكە چېپىپ، نۇرنى بىر ئەسكى تامنىڭ
تۈۋىدىن تاپتى — دە، ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ:

— ئەي رەنا، ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ، مەن جادۇگەر موماينىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇنىڭدىن سىزگە
قىلىنغان تىلىسىمنى بىكار قىلىشنى ۋە ئىككىمىزنىڭ توي قىلىشىغا يول قويۇشنى ئۆتۈندۈم. ئۇ
پۈتۈن مال — مۈلكۈم بەدىلىگە سىزنى جادۇدىن ئازاد قىلدى. ئەمدى ئىككىمىز توي قىلالايدىغان
بولدۇق، — دېدى. نۇر ياشلىرىنى سۈرتۈپ ئورنىدىن تۇردى.

يىگىت نۇرنى دادىسىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ باردى. چۈنكى، ئۇنىڭ ئۇنىڭدىن باشقا بارىدىغان
ھېچقانداق يېرى قالمىغانىدى. دادىسى كاتتا توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارنى مەقسەتلىرىگە
يەتكۈزدى.

يىگىت گۈزەل قىز نۇر بىلەن خۇشال — خۇرام تۇرمۇش كەچۈردى ۋە ئۆز تىرىشچانلىقىغا
تايىنىپ، يەنە نۇرغۇن مال — دۇنياغا ئىگە بولدى.

(تەرجىمان تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە)

ئۇيغۇر خەلق قوشاقلرى

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئابدۇقادىر سادىر

ئاق يورغا - قارا يورغا
(ئات ۋاستە قىلىنغان قوشاقلار)

كۆزلىرىمدىن بىلگەنسىز.

ئېتىم بار، ئېگەرم يوق،
يۈرەكم بار، جىگەرم يوق.
جىمى ئەل گۇۋاھ بولسۇن،
سېنىڭدىن باشقا يارىم يوق.

ئاق ئات يۈگۈرۈك دەيدۇ،
ئاق بوز ئاتقا يەتمەيدۇ.
خەق يارىنى داملايدۇ،
بىزنىڭ يارغا يەتمەيدۇ.

ئات ئېغىلدا كىشنەيدۇ،
بېدە يەمدۇ، سامانمۇ؟
خەق ئوينىسا ھېچ گەپ يوق،
بىز ئوينىساق يامانمۇ؟

ئېتىم ئالدىدا كەتتى،
قامچام ياندا كەتتى.
بىر كۆرۈپ جامالىڭنى،
يۈرەكلەرگە ئوت كەتتى.

ئېتىمنى قويۇپ بەردىم،

ئېتىم جەدە، ئېتىم جەدە،
ئېتىمنىڭ قۇيرۇقى يەردە.
ئەجەب بىر زامان بولدى،
كۆڭۈل ئۆسمەيدۇ بۇ شەدە.

ئېتىمنى توقۇپ قويدۇم،
ئېگەر بىلەن تەرلىكتە.
دەل ۋاقتىدا چىققايسەن،
ياز ئەتە سەھەرلىكتە.

ئات بېشىدا ئارغامچى،
ماڭمىسا ئۇراي قامچى.
مەن يارنى سېغىنغاندا،
يارنىڭ يوللىرى قانچى.

قارغىلىقتىن ئات ئېلىپ،
مىنىپ كەلدىم يۈگەنسىز.
كۆيگىنىمنى بالىخان،
چىرايىمدىن بىلگەنسىز.

ئاتقا مىندىم ئېگەرسىز،
نوختا بىلەن يۈگەنسىز.
مەن سىزگە تولا كۆيدۈم،

توقايلىقتا ئوتلايدۇ
توقۇپ قويغان ئارغىماق.
ئېغىز ئىكەن شۇنچىمۇ
سۆيگەن ياردىن ئايرىلماق.

ئاتنىڭ بالىسى تايچاق
تالنىڭ ئۈچىنى يەيدۇ.
مېنىڭ يارىم خۇمار كۆز،
يۈرەكنىڭ يېغىنى يەيدۇ.

ئېتىم چاپىدۇ چۆلگە،
موللاق ئاتىدۇ كۆلگە.
ئوتىڭىز يامان ئىكەن،
مەيدەمنى ياقاي ھۆلگە.

ئېتىمنى مىنىپ كېلىپ،
باغلاپ قويدۇم تېرەككە.
بىزنىڭ يارنىڭ كۆزلىرى
ئوت ياقىدۇ يۈرەككە.

ئېڭىز تاغقا چىققاندا،
ئاتقا مىنگۈدەك بولدۇم.
ئوتلىرى يامان ئىكەن،
كۆيۈپ ئۆلگۈدەك بولدۇم.

ئېتىم يوق دېگەن بولساڭ،
مەن ئېتىمنى ساتمايتتىم.
يارىم يوق دېگەن بولساڭ،
سەندىن ھەرگىز قاچمايتتىم.

ئېتىم تىزگىن سىيرىدۇ
داۋاندىن قايرىلغىلى.
بىر ئايدەك بولۇپ قالدى،
مەن ياردىن ئايرىلغىلى.

ئېتىم بولسا ئاللادىن،
جابدۇقلىرى تىللادىن.
خۇدا بىزگە بەرمەپتۇ
يۈزى ئايدەك قىزلاردىن.

كۆرۈنگەن قارا تۈزگە.
بارساڭلار سالام دەڭلار،
بىزنىڭ يار قارا كۆزگە.

ئەجەبمۇ يارشىپتۇ
ئاق بوز ئاتنىڭ تۇمارى.
تۈتۈۋالدى يۈرەكتىن
سەن يارىمنىڭ خۇمارى.

ئاق يورغا، قارا يورغا،
يارنىڭ مىنگىنى تورغا.
يارنى كەلگۈدەك دەيدۇ،
چىقىپ تۇراي چوڭ يولغا.

تاغقا چىقتىم ئات بىلەن،
يېنىپ چۈشتۈم پىيادە.
كۆڭۈل بەرگەن شۇ يارىم
قىزىلگۈلدىن زىيادە.

ئاتنى يېتىلەپ ماڭدىم
چىغىر يولدىن پىيادە.
كۆرۈشەرمىز يار بىلەن،
بىزگە بولسا ئىرادە.

كېچىلەردە يول يۈرسە،
شامال يەتمەس ئېتىم بار.
خۇمار كۆزگە ساقلىغان
يۈرىكىمدە گېپىم بار.

ئېقىن بويى ئۇزۇن ساي،
باراي دېسەم ئېتىم تاي.
بىر يىل دېگەن ئون ئىككى ئاي،
پىراقىڭغا نە چىداي؟

ئاتقا بېدە سەپ بەرسەم،
يارغا دوپپا ئەپ بەرسەم.
يۈرەكتىكى دەردىمنى
نىگار كەلسە دەپ بەرسەم.

يارىمنىڭ مىنگەن ئېتى،
 كۆندۈرمىگەن تاي ئىكەن.
 پەرىزاتكەن دەپ يۈرسەم،
 ئەسلى پاتقاق، لاي ئىكەن.

ئالا ئاتنىڭ بالىسى،
 سۆڭىگىچىدە قارىسى.
 سورىسلا ئەسلىمنى،
 ئۆزۈم گۇما بالىسى.

ئورۇق ئاتنى مىنمەڭلار،
 ئۈزەڭگۈسى لەپشىيدۇ.
 يېڭى يارنى سۆيگەندە،
 دۈشمەن گۈيلار كاپشىيدۇ.

ئاتلىرىم ئۈزۈپ يەيدۇ
 سازلىقنىڭ شىۋىرىنى.
 كىم كېلىپ ماڭا دەيدۇ
 يارىمنىڭ خەۋەرىنى؟

ئات مىنمەكمۇ ئوينايمىز،
 مىنمەكمۇ ئوينايمىز.
 تېپىشقاندا يار بىلەن،
 مۇڭدېشىپ تويۇشمايمىز.

ئېتىمنى سۇغارمايمەن
 لەڭزە باشىدا كۆلدە.
 يار ئىشقىڭدا مەن سەرسان،
 ئۆلۈكۈم قالىدۇ چۆلدە.

ئىشقىڭ ئۆتتى جېنىمدىن

ئۆيىڭنىڭ ياندا
 چىڭگىلىكنىڭ ساپىسى.
 نادانغا كۆڭۈل بەرگەن
 مەن ئۆزۈمنىڭ جاجىسى.

مەن ئېتىمنى چاپتۇردۇم
 توپىسى يوق غىلاڭ سايغا.
 سۆيگەن يارلار ئوخشايدۇ
 كۆكتىكى تولۇن ئايغا.

ئات باقارم بار مېنىڭ،
 ئاتلىرىمغا قارايدۇ.
 ئىشەنمەڭلار چوكانغا،
 ئۇنىڭ نازى بار دەيدۇ.

ئات مىندىم دېگەنبىلەن،
 قامچا بولمىسا بىكار.
 يار تۈتتۈم دېگەنبىلەن،
 ياندا بولمىسا بىكار.

ئېتىمنى توقۇپ قويدۇم،
 كەڭقىرغا بارارمەن دەپ.
 بىر قىزنى كۆرۈپ قويدۇم،
 چوڭ بولسا ئالارمەن دەپ.

بىر ياخشى ئېتىم بولسا،
 كىيىك ئوۋلىسام دەيمەن.
 كۆڭلۈمدىكى يار بولسا،
 سۆيۈپ تويىمىسام دەيمەن.

كارۋان كەتتى سەپەرگە،
 ئاتلىرىنى تاقىلاپ.
 يارىم كېلەر كېچىدە
 تام تۇۋىنى ياقىلاپ.

يۇرتنىڭ چۆگىسى سايلىق،
 تاشى بار، توپاسى يوق.
 بۇ كەمدىكى قىزلارنىڭ،
 نازى بار، ۋاپاسى يوق.

ئوتىڭىز يامان يارىم،
تولغىنىپ ياتالمايمەن.

سۇغا باردىم كۆلۈڭگە،
كۆيۈپ قالدىم كۆزۈڭگە.
يۈرەكتىكى گېپىمنى
ئېيتالمدىم ئۆزۈڭگە.

سازلىقتا ئۈچۈپ يۈرگەن
ئۆردەكمىكىن، غازمىكىن؟
يېرىپ باققىن يۈرەكنى،
كۆيۈك دەردىم ئازمىكىن؟

سەھرا يولى بوخۇناق،
ئارغامچىدا توخۇناق.
يۈرىكىمنى كۆيدۈرگەن
خۇمار كۆزلۈك يۇمىلاق.

ئاقچى قوغۇن ئاق پىلەك،
كۆكچى قوغۇن كۆك پىلەك.
يار تۈتمىدىم شۇ چاغقا،
جان خېنىم سەندىن بۆلەك.

ئاقچى قوغۇن ئاق ناۋات،
كۆكچى قوغۇن كۆك ناۋات.
يارغا كۆيگەن زېدە بار
يۈرىكىمدە قاتمۇ قات.

ئۆستەڭ بويىدا كاتۇ،
جان يارىم ئاران ئاتۇ.
كۆيۈك ئوتلارنى يامان،
جانىمغا ئىكەن ساتۇ.

سۈزۈك سۈنى لاي قىلغان
خان كۆۋرۈكنىڭ توپىسى.
چوكانلارنى ئۈز قىلغان
ئەڭلىك بىلەن ئۇپىسى.

(توپلاپ رەتلىگۈچى گۇما ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىدە)

يارنىڭ ئۆيى خاماندا،
ئوت قالايدۇ ساماندا.
بىزنى يامان دېگەنلەر
ئەمدى قايتۇ ئارماندا.

بىر چۆنەكتە گۈل ئۆسۈپتۇ،
بىر چۆنەكتە يۆگمەچ.
يۆگمەچتەك قۇرۇپ قالدىم،
سىز يارىمنى كۆرمىگەچ.

كۈن قايرىلىپ كەچ بولدى،
ئاي قايرىلىپ پەس بولدى.
ئارىمىز يىراق بولغاچ،
كۆرۈشمەكلەر تەس بولدى.

ئاخشىمى قاراڭغۇدا
ئۆيگە ياقىتمى جىنچىراق.
قىچقارسام ئۈنۈم يەتمەس،
يارنىڭ يوللىرى يىراق.

ئوتىمىزنى ئاچمىسىلا،
چوغىمىزنى چاچمىسىلا.
كۆيۈپ كەتتى بۇ يۈرەك،
ئەمدى بىزدىن قاچمىسىلا.

گۈل تۈۋىدە ئولتۇرسام،
بۇلبۇل قوندى بېشىمغا.
يارنىڭ ئىشىقىدا يىغلاپ،
قوينۇم تولدى يېشىمغا.

يارىم ئۆتتى يانىمدىن،
ئىشقى ئۆتتى جانىمدىن.
كېچىپ كېتەي يار ئۈچۈن،
ئىلكىمدىكى بارىمدىن.

قوشتاغ يولىدا تەسكەن،
مەن تارتىپ بولالمايمەن.

سەلەي چاققان لەتپىلىرى

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئۈچقۇنجان ئۆمەر

ئاناڭدىن ئېلىپ بەرمەمدىمەن

بىر كۈنى سەلەي چاققاننىڭ ئوغلى تاماكا سېتىۋېلىش ئۈچۈن خوتۇنىدىن ئون سوم سورايتۇ. خوتۇنى بەرگىلى ئۈنمەپتۇ. بۇنى كۆرگەن سەلەي چاققان ئوغلىنى چاقىرىپ: — بالام، شۇ بەستىڭ بىلەن خوتۇنىڭدىن پۇل سوراشتىن نومۇس قىلماسەن؟ بولدى سورىما، ئاخشاملىققا مەن بېرەي، — دەپتۇ. — دادا، ئاخشاملىققا بەرگۈچە ھازىرلا بېرىۋەتسىڭىز بولمامدۇ؟ — دەپتۇ ئوغلى. — ۋاي بالام، مەندە ھازىر نەدىمۇ پۇل بولسۇن؟ ئاناڭ ئازنا قىلىپ كەتكەن، ئاخشاملىققا قايتىپ كەلگەندە، ئۇنىڭدىن ئېلىپ بەرمەمدىمەن؟ — دەپتۇ سەلەي چاققان.

— ئاھ خۇدا، كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزگىنىم راست، بۇ ئىشلارنى ھەممىدىن بۇرۇن ھېلىقى سەلەي چاققان بىلىپ قالدى. يۇرت خەلقىمۇ نارازى. بۇ يۇرتتىكى بىكار يۈرگەن شۇنچە كۆپ بىگۇناھ ئادەملەرنىڭ يۈزىنى قىلىپ بولسىمۇ، مېنىڭ گۇناھىمنى كەچۈرۈۋەتكەن بولساڭ.

— كىم بىگۇناھكەن؟ — دەپتۇ دەريا بويىدا تۇرغان سەلەي چاققان، — سەن مېنى نەچچە يىلدىن بېرى بىكار يۈردى دەمسەن؟ مەن بۇ كۆۋرۈكنى ياساش ئۈچۈن قانچىلىغان ئادەملەرنى يىغىدىم — ھە! مېنىڭ تارتقان جاپايم ئازمۇ؟

ئۆزلىرىنىڭ بۇ يەردىلىكىنى كۆرمەپتەن

بىر كۈنى سەلەي چاققان ئېشىكىگە مىنىپ، «قىت — چۈ» دېگىنىچە شەھەرگە كىرىپ، ئۇدۇل ھېيتگاھقا بېرىپتۇ. بۇنى كۆرگەن شەھەر ھاكىمى:

— ھەي سەھراللىق پوجاڭ تۇماق، ئېشەككە مىنىپ ھېيتگاھقا بارغان نەدە بار، ئېسىپ قويغان ئاۋۇ تاختىنى كۆرمىدىڭمۇ؟ — دەپ سورايتۇ.

— پوجاڭ تۇماق دېمىسىلە ھاكىم بېگىم، تۇمىقىم باشلىرىدىكى سۆسەر تۇماق بىلەن بىر يۇرتتىن، — دەپتۇ سەلەي چاققان ھېچ ئىش بولمىغاندەك، — تاختىنى كۆردۈم، بىراق

بىكار يۈردى دەمسەن

يامانىار دەرياسىغا كۆۋرۈك سېلىش جەريانىدا يۇرت بېگى: «بىر تال ياغاچ — تاشقىمۇ خىيانەت قىلمايمەن» دەپ قەسەم قىلغان بولسىمۇ، بىراق ئاچ كۆزلىۈكى تۈپەيلى خەقنى قاقتى — سوقتى قىلىپ، نۇرغۇن مال — مۈلۈك يىغىۋاپتۇ. جامائەت بۇنىڭدىن نارازى بوپتۇ. بىر كۈنى دەرياغا سەل كەپتۇ. يۇرت بېگى قىلغان قەسىمىنى يادىغا ئېلىپ، تەڭرىگە ئىلتىجا قىپتۇ:

چىقماقچى بولسام، تەخمىنەن بىر ھەپتە ۋاقىت كېتىدۇ، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان سەلەي چاققان دەرھال:

— شۇنداقمۇ تەقسىر، ئىلگىرى مەنمۇ ئاشۇنداق قاشاڭ ئاتتىن بىرنى سېتىۋالغان، كېيىن سېتىۋەتتىم، — دەپتۇ.
بۇ گەپنى ئاڭلاپ، قورۇق ئىگىسىنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ.

مۆجىزە

خەلىپىتىم تالىپلارغا «مۆجىزە» دېگەن ئاتالغۇنىڭ مەنىسىنى چۈشەندۈرمەكچى بولۇپ، بىر مىسال كەلتۈرۈپتۇ:

— ساۋاقداشلار، ئەگەر بىر كىشى ھېيتگاھ مۇنارىدىن يەرگە چۈشۈپ كېتىپ، زەخمىلەنمىگەن بولسا، ئۇ ھالدا بىز بۇنى نېمە دەيمىز؟

— بىخەستەلىكتىن دەيمىز.

— كالىسى جايدا بولمىغانلىقتىن دەيمىز.

بۇ جاۋابلاردىن قانائەتلەنمىگەن سەلەي چاققان دەرھال ئورنىدىن تۈرۈپ:

— بۇنى ئۇنىڭ تەلىمىدىن دەيمىز، — دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ.

ئېقىپ كەتتى

سەلەي چاققان كىچىك ۋاقتىدا ناھايىتى كەپسىز ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ تالادىن يۈگۈرۈپ كىرىپ:

— ئانا، مەن بايا ئۆستەڭ بويىدا بىر باغلام بېدىنى پۈتۈمدا بىر تېپىپ ئۆستەڭگە چۈشۈرۈۋەتتىم، — دەپتۇ.

— ۋاي بالام، ھېچقىسى يوق، بېدە دېگەننى يەنە ئورۇغلى بولمىدۇ.

— ئىش ئۇنداق ئاددىي ئەمەس، — دەپتۇ سەلەي چاققان، — قوشنىمىزنىڭ قولى بېدە يەۋاتقانكەن. ئۇمۇ بېدە بىلەن تەڭلا ئۆستەڭگە

ئۆزلىرىنىڭ بۇ يەردىلىكىنى كۆرمىي قاپتىمەن.

تۈگمەن چۆرۈيدۇ

يۇرتتا ئۇن تارتىش ناھايىتى قىيىن بولۇۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە يۇرت ئاقساقىلى سەلەي چاققانىنى چاقىرىپ، ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سورايتۇ:

— سەلەيئاخۇن، يۇرتىمىزدىكى بەزىلەر ئۈستىمىزدىن غەيۋەت قىلىپلا يۈرىدۇ. سەن خېلى ئەقىللىق، قېنى ئېيتىپ باق، سېنىڭ بۇنىڭغا قانداق ياخشى تەدبىرنىڭ بار؟

— تەدبىر تېپىلىدۇ، — دەپتۇ سەلەي چاققان، — ئەڭ ياخشىسى، ئەرلەرنى ئۆستەڭنىڭ بۇ يېقىغا، ئاياللارنى ئۆستەڭنىڭ ئۇ يېقىغا ئاپىرىۋېتىش كېرەك.

— بۇ نېمە دېگەننىڭ؟ — دەپ ھەيران قاپتۇ ئاقساقال، — ئۇلار ئۇ يەردە نېمە ئىش قىلىدۇ؟
— نېمە قىلاتتى؟ تۈگمەن چۆرۈيدۇ، — دەپتۇ سەلەي چاققان.

ياراتمىغان ئوخشايدۇ

بىر كۈنى بىر بايۋەچچە سەلەي چاققاننىڭ يولىنى توسۇپ، ئاچچىقلانغان ھالدا:

— سەلەيكا، سىز ماڭا يارىماس ئىتتىن بىرنى ئەكېلىپ بېرىپسىز. تۈنۈگۈن كەچتە ئۆيۈمگە ئوغرى كىرىپ، 500 تەڭگە پۈلۈمنى ئوغرىلاپ كېتىپتۇ. ئۇ ئىت ھەتتا قاۋاپمۇ قويماپتۇ، — دەپتۇ.

— بايۋەچچە، خاپا بولمىسىلا، — دەپتۇ سەلەي چاققان، — بۇ ئىتنىڭ بۇرۇنقى ئىگىسى بىر كاتتا باي ئىدى. شۇڭا، ئۇ ئۇنچىلىك پۈلنى ياراتمىغان ئوخشايدۇ.

سېتىۋەتتىم

ئوپالدا بىر چوڭ قورۇق ئىگىسى بار ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ ئادەملەر كۆپ جايدا ئۆز قورۇقىنىڭ چوڭلۇقىنى ماختاپ:

— ئەگەر ئات بىلەن قورۇقنى ئايلىنىپ

چۈشۈپ كەتتى.

— ئاپلا، — دەپتۇ ئانىسى.

نوغۇچ بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويدى

سەلەي چاققاننىڭ ئاكىسى ياقا يۇرتتىن قايتىپ كېلىپ قارىسا، سەلەي چاققان پېشانىسىنى تېڭىۋالغانىكەن.

— ئۈكۈم، پېشانەڭگە نېمە بولدى؟ تېڭىۋاپسەنغۇ؟ — دەپ سورايتۇ ئاكىسى.

— تۈنۈگۈن ھويلىدا ھەرە چېقىۋالدى.

— بەللى ئۈكۈم، ھەرە چېقىۋالغۇچە

تۈيىمىدىڭمۇ؟

— مەن تۈيۈپ بولغۇچە خوتۇنۇم ئۇنى نوغۇچ

بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويدى، — دەپتۇ سەلەي چاققان.

تارتىۋالغانغا شۈكۈر قىل

سەلەي چاققان خوتۇنى بىلەن بىر مېھماندارچىلىقتىن قايتىپ كېلىۋاتقاندا، خوتۇنى ئۇنىڭغا ساھىبخانى دادلاپ بېرىپتۇ:

— كۆردىلىمۇ دادىسى، بۈگۈن بىزنى مېھمانغا چاقىرغانلار نېمىدېگەن پىخسىق، بىزنى ئۈزىتىپ چىققاندا، ھەممىسى قولۇمدىكى سومكىلارغا قارشىپ قالدى.

— سومكىدا نېمە بار ئىدى؟ — دەپ

سورايتۇ سەلەي چاققان.

— داستىخاندىن ئېلىۋالغان قەنت —

گېزەكتىن باشقا نېمە بولاتتى؟ — دەپتۇ خوتۇنى.

— ئاپلا، ئۆزۈڭدىن ئۆتۈپتۇ خوتۇن، —

دەپتۇ سەلەي چاققان، — تارتىۋالغانغا شۈكۈر قىل !

ئېتىمنى بولسىمۇ باغلاپ قويماي

سەلەي چاققاننىڭ بىر ئاغىنىسى بولۇپ، ناھايىتى يۇرتتاز ئىكەن. ئۇ قىزىنىڭ تويىنى قىلغان كۈنى سەلەي چاققان ھەممىدىن كېيىن

كەپتۇ — دە، تۆردىكى بوش ئورۇنغا قوزۇق قېقىشقا باشلاپتۇ.

— بۇرادەر، قىزىق توي بولۇۋاتسا، نېمە

قىلىۋاتىسىز؟ — دەپ تېرىكىپتۇ ئاغىنىسى.

— سىزنى ئوغلىنىڭ تويىدىكىدەك،

يۇرتلۇقنى تاپالماي، كونا كېسىلى قوزغىلىپ

قالمىسى دەپ ئەنسىرەيمەن، — دەپتۇ سەلەي

چاققان، — ھېچبولمىغاندا، سىلەرنىڭ يۇرتتىن

ئالغان يورغا ئېتىمنى بولسىمۇ باغلاپ قويماي

دېگەندىم.

تاغقا كېيىك چىقتى

سەلەي چاققان بىر تونۇشنىڭ ئۆيىگە تويغا

بېرىپتۇ. تويغا يۇرت بېگىمۇ كەلگەنىكەن. تاماق

تارتىلغاندىن كىيىن، سەلەي چاققاننىڭ بۇرۇتتىغا

بىر تال گۈرۈچ چاپلىشىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن

يۇرت بېگى ئۇنى:

— ھە، سەلەيئاخۇن تاغقا كېيىك چىقتىمۇ،

قانداق؟ — دەپ مەسخىرە قىپتۇ. بەگنىڭ

بۇرىندىن سۇ ئېقىپ قاپتىكەن، بۇنى كۆرگەن

سەلەي چاققان دەرھال:

— دۇرۇس بېگىم، كاماردىن سۇغۇر

چىققاندى، ئۈركۈگەن كېيىك تاغقا چىقىپ

كەتتى، — دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلاپ،

داستىخاندىكى ھەممەيلەن قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ

كېتىپتۇ.

سامسا يېگۈسى بار ئىكەن

سەلەي چاققان مەكتەپتىن كۆزىنى كۆكەرتىپ

قايتىپ كەلگەنىكەن، ئانىسى بۇنىڭ نېمە ۋەقە

ئىكەنلىكىنى سورايتۇ.

— ئادىشىم بىلەن ئۇرۇشۇپ قالدىم، —

دەپتۇ سەلەي چاققان جاۋاپ بېرىپ.

— ئەتە بىرنەچچە تال سامسا ئېلىپ بېرىي،

ئادىشىڭغا ئالغاچ بېرىپ ئۇنىڭدىن ئەپۇ

سورىغىن، بولامدۇ؟ — دەپتۇ ئانىسى كۆڭۈل

بۆلگەن ھالدا.

— ماقۇل.

چاچ ياستىش

سەلەي چاققان ساتراشلىق قىلىپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە يۇرت بېگى چاچ - ساقلىنى ياستىش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ سورايتۇ: — ھەي سەلەي چاققان، ساقال - بۇرۇتنى ئېلىپ، چاچ ياسىشىڭىز قانچە پۇل ئالىسىز؟ — ئون سوم ئالىمەن — نېمانچە قىممەت؟ مېنىڭ چاچ - ساقاللىرىم بەك شالاڭ، ھېچقانچە ئىش كەتمەيدۇ، — دەپتۇ يۇرت بېگى. — ئەلۋەتتە بىلىمەن، — دەپتۇ سەلەي چاققان، — ئون سومنىڭ ئۈچ سومى چاچ ئېلىش ھەققى، قالغان يەتتە سومى بولسا ئاشۇ يوق چاچلىرىڭىزنى تېپىش ھەققى. ئۇقتىڭىزمۇ؟ — ھە؟... — يۇرت بېگى نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قاپتۇ.

ئەستىرى كونا بولغاندىكىن

سەلەي چاققان خوتەندە زىيارەتتە بولۇۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاغرىپ قېلىپ، يول ماڭسا قىيىنلىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇ ئاخىر بىر تېۋىپقا كۆرۈنۈپ: — تەقسىر، سالامەتلىكىم تازا ياخشى ئەمەستەك تۇرىدۇ، نېمە كېسەل بولغاندىمەن؟ — دەپ سورايتۇ. — سېرىق ئېتىڭىز يىرتىلىپ كېتىپتۇ، — دەپتۇ تېۋىپ تەكشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن. — شۇڭا يول ماڭسام قىيىنلىغاندىنمەن - دە، — دەپتۇ سەلەي چاققان، — يىرتىلىشىمۇ يىرتىلغاندۇ، ئەستىرى كونا بولغاندىكىن.

تاشپاقىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن

سەلەي چاققان ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ھويلىسىدا ئولتۇرۇپ ھەسرەت چەككەن ھالدا: — ھەي خوتۇن، سالامەتلىكىم تازا ياخشى بولمايۋاتىدۇ، بۇ نېمە گەپتۇ؟ — دەپتۇ. — ھوي دادىسى، — دەپتۇ خوتۇنى، — دالا

ئەتىسى سەلەي چاققان يەنە بىر كۆزىنىمۇ كۆكەرتىپ قايتىپ كەپتۇ. — ۋاي خۇدايىم، — دەپتۇ ئانىسى ئوڭى ئۆچكەن ھالدا، — بۈگۈن يەنە كىم ئوردى؟ — سىز بەرگەن سامسا يەتمىگەندى، يەنە بىرى ئوردى، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ سامسا يېگۈسى بار ئىكەن، — دەپتۇ سەلەي چاققان ئانىسىغا چۈشەندۈرۈپ.

ئەكس سادا

ئۇزۇن يىل چىشى ئاغرىغان بىرى تېۋىپلىق قىلىۋاتقان سەلەي چاققانغا كۆرۈنۈپتۇ. سەلەي چاققان بىمارنىڭ چىشىنى تەكشۈرۈۋېتىپ ھەيران بولغان ھالدا: — چىشىڭىزنىڭ ئارىلىقىدا كاۋاك بار ئىكەن، بۇ كاۋاك نېمىدېگەن چوڭ، نېمىدېگەن چوڭ، — دەۋىرىپتۇ. — سەلەيكا، بىر گەپنى تەكرارلاۋېرەمسىز؟ — دەپتۇ بىمار ئاچچىقلىنىپ. — مەن تەكرارلاۋەرگىنىم يوق، — دەپتۇ سەلەي چاققان، — بۇ چىشىڭىزنىڭ كاۋىكىدىن چىقىۋاتقان ئەكس سادا ئوخشايدۇ.

نېمىشقا بىكارغا ئاڭلاتقۇدەكمەن

بازاردا گىلەم سېتىۋاتقان بىرنەچچە پىخسىق سودىگەر بىر يەرگە جەم بوپتۇ. ئۇلار ئارىسىدا سەلەي چاققانمۇ ئولتۇرغانىكەن. ئۇلار بىر - بىرىگە گەپ بەرمەي ئۆزلىرىنىڭ نەقەدەر چىڭ، پىخسىقلىقى توغرىسىدا سۆزلەشكىلى تۇرۇپتۇ. پەقەت سەلەي چاققانلا ئۇلاردىن بىزار بولۇپ، گەپ قىلماي ئولتۇرۇپتۇ. شۇ پەيتتە چوڭراق بىرى سەلەي چاققاندىن:

— سەلەيئاخۇن، ھەممىمىز گەپ قىلدۇق، سىز نېمىشقا ئۆزىڭىزنىڭ ئىش - ئوقەتلىرى ھەققىدە سۆزلەپ بەرمەيسىز؟ — دەپ سورايتۇ. — سۆزلىگۈدەك گەپ يوق، — دەپتۇ سەلەي چاققان ھېلىقى كىشىگە مەنلىك قاراپ، — مەن ئۆزۈمنىڭ ئاۋازىنى نېمىشقا باشقىلارغا بىكارغا ئاڭلاتقۇدەكمەن؟

چاپلاپ، تۈرمىگە سولتىپتۇ. بىر كۈنى گۈندىپاي ئۇنىڭغا:

— سەلەيئاخۇن، خوتۇنۇڭ سېنى يوقلاپ كەپتۇ، ئەكەلگەن نەرسە - كېرەكلىرىڭنى ئېلىۋال، — دەپ ئۇقتۇرۇپتۇ.
— قايسىسى كەپتۇ؟ — دەپ سوراپتۇ سەلەي چاققان.

— نېمە؟ قايسىسى كەپتۇ دەپ سوراپسەنغۇ؟ سەن سولتەكنىڭ نەچچە خوتۇنۇڭ بار ئىدى؟ — دەپ توۋلاپتۇ گۈندىپاي.

سەلەي چاققان ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ:
— مېنىڭ يۇرت - يۇرتتا تونۇشلىرىم كۆپ. مەن قوش نىكاھلانغانلىق گۇناھىم ئۈچۈن تۈرمىگە كىرىپ قالغانىدىم، — دەپتۇ.
— بۇ گۈي نېمە دەيدىغاندۇ؟ — دەپتۇ گۈندىپاي ھەيران بولۇپ.

ۋىجداننىڭ قىممىتى

سەلەي چاققاننىڭ شەھەردە بىر زابوي ئاغىنىسى بار ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ تۇيۇقسىز سەلەي چاققانغا:

— ئاداش، يانچۇقۇمدا پۇل قالمىدى، ھەممىسىنى ھاراققا خەجلەپ تۈگەتتىم، بۈگۈن ۋىجداننى ساتمەن، نەچچە پۇلغا ئالسەن؟ — دەپتۇ.

— دانىسىنى يېرىم يارماققا ئالمەن، — دەپتۇ سەلەي چاققان كۈلۈپ تۇرۇپ.

— نېمە؟ خاتالاشمايۋاتقانسان؟ — دەپتۇ ھېلىقى زابوي، — ھازىر كىشىلەر ۋىجداننى بىباھا گۆھەر دېيىشىۋاتسا، يېرىم يارماق باھا قويۇۋاتسەنغۇ؟

— شۇنداق، ۋىجدان دېگەن بىباھا گۆھەر، — دەپتۇ سەلەي چاققان، — لېكىن ۋىجداننى سېتىش قارارىغا كەلگەن ئادەمنىڭ ۋىجدانى بىر يارماققىمۇ يارىماس بولۇپ قالىدۇ. بۇنىڭغا نېمە دېگۈلۈك؟

ئىتى يىگىرمە يىل ياشايدىكەن، ئۆي ئىتى سەككىز يىل ئۆمۈر كۆرىدىكەن. ھاياتلىق ھەرىكەتتە ئەمەسمۇ؟ يېقىندىن بۇيان ھەرىكەت قىلمايدىغان بولۇۋالدىڭلار. كىم سىلنى كۈن بويى ھەرىكەت قىلماي تاشپاقىدەك تۈگۈلۈۋالسۇن دەپتۇ؟

— ۋاي خوتۇن، سىلى يېڭىلىدىڭلار، — دەپتۇ سەلەي چاققان.

— قانداقسىگە يېڭىلىدىم؟ — دەپتۇ خوتۇنى ھەيران بولۇپ.

— ماڭا قاراڭلار، يېڭىلىگەنگە تەن بەرگىڭلار، — دەپتۇ سەلەي چاققان، — تاشپاقىنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدىغانلىقىنى بىلەم. سىلەر؟ تاشپاقىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن، بەش يۈز يىل ياشايدۇ.

ئىت تالاشتۇرغاننى كۆرگۈڭىز بارمىدى

بىر كۈنى سەلەي چاققان شەھەرگە كىرىپ، بىر پىخسىق باينىڭ مېھمانسارىيىدا قونماقچى بوپتۇ. بۇ سارايدىن پېقىر - مىسكىنلەر ناھايىتى نارازى ئىكەن. بىرەيلەن توساتتىن:

— بۇرادەرلەر، بۇ يەردە قونماڭلار، تۆنۈگۈن كەچتە مەن بۇ مېھمانسارايدا بىر توپ چاشقانلارنىڭ ئۇرۇشۇۋاتقانلىقىنى كۆردۈم، — دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلاپ قالغان باي:

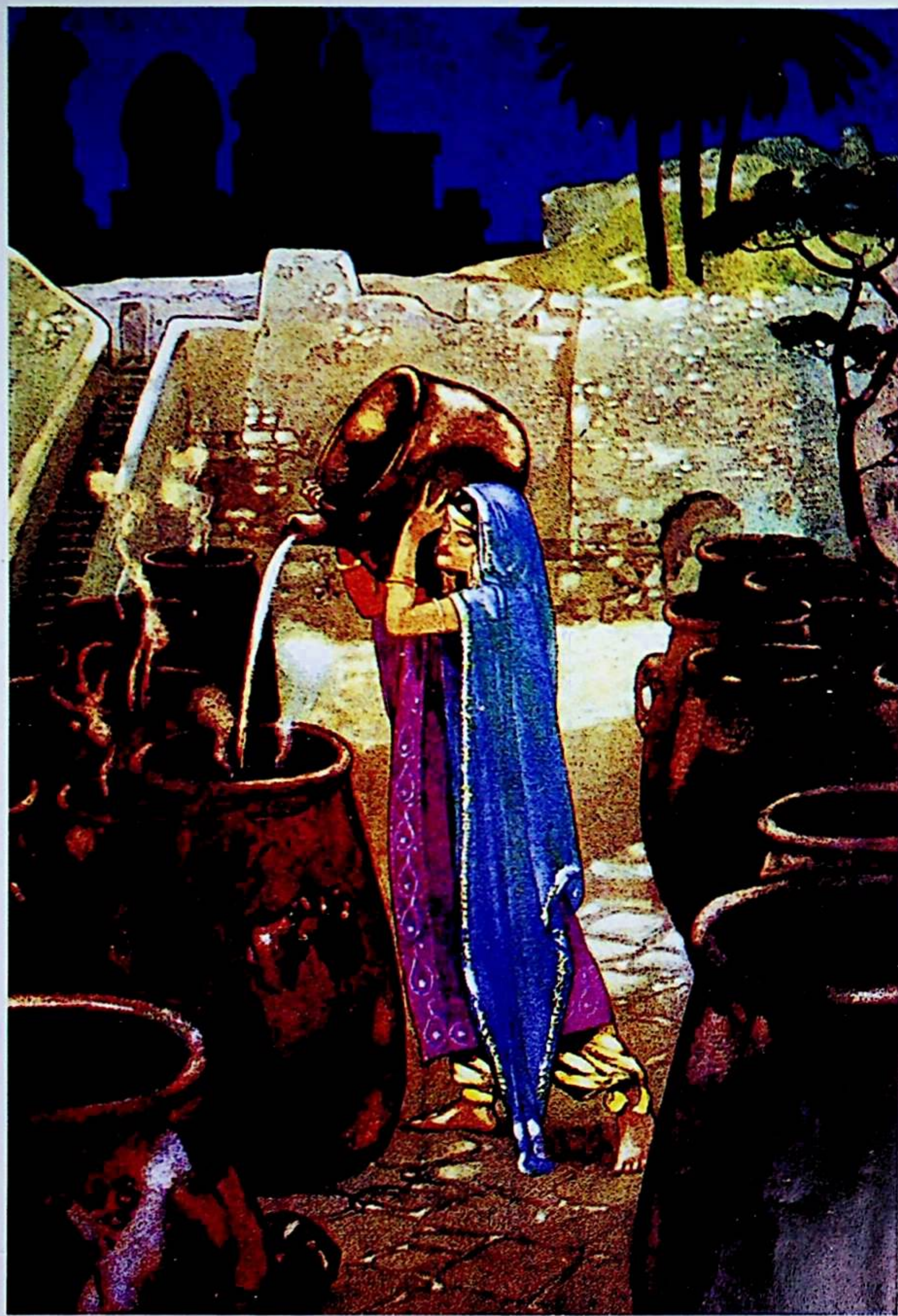
— ئۇنىڭ گېپىگە ئىشەنمەڭلار، ياتىقىم ئەرزان، — دەپتۇ ئوڭايسىزلىنىپ. باينى بىر بابلاشنى ئويلاپ تۇرغان سەلەي چاققان:

— يېڭىمنىڭ مەقسىتى پۇل تېپىش. بۇ ئەرزان باھالىق ياتاقتا چاشقانلارنىڭ ئۇرۇشۇۋاتقانلىقىنى كۆرمەي ئىت تالاشتۇرغاننى كۆرگۈڭىز بارمىدى؟ — دەپتۇ مەنلىك قىلىپ.

قايسىسى

يۇرت بەگلىرى سەلەي چاققاننى تۆھمەت

(توپلاپ رەتلىگۈچى «قەشقەر» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىنىڭ پېنسىيونىرى)

«مىڭ بىر كېچە» قىسسىسىگە سىزىلغان قىستۇرما رەسىم

— رېئون كار (ئامېرىكا) سىزىلغان

تۇرسۇنمۇھەممەت ئوسمان فوتوسى

تۈگمەس ناخشا

源 泉 (布拉克)

(维吾尔文)

总115期

BULAK A BIMONTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE

新疆人民出版社编辑出版
(乌鲁木齐市解放南路348号)
新疆漠尔通(MORTOM)印刷有限责任公司印刷
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订阅

国内统一连续出版物号:CN65-1063/
国际标准连续出版物号:ISSN 1005-0876
国外发行号:Q1118 邮政编码:830001
邮政代号:58-108 定价:6.50元

بۇلاق

(قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 115 - سان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر)
شىنجاڭ مورتوم (MORTOM) مەتبەئە چىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدى
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژورنال نومۇرى:
خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژورنال نومۇرى:
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالىت نومۇرى: Q1118 پوچتا نومۇرى: 830001
پوچتا ۋاكالىت نومۇرى: 58-108 باھاسى: 6.50 يۈەن